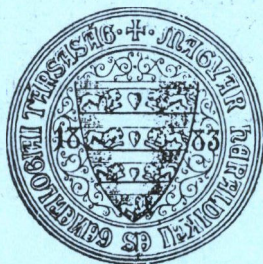

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA,
SOÓS ISTVÁN

HETVENHETEDIK KÖTET
2004/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIV

E számunk szerzői

Antal Tamás, Phd ösztöndíjas, SzTE-AJK Jegtörténeti Tanszék
Bárány Attila dr., egyetemi adjunktus Debreceni Tudományegyetem, BTK
Csizi István, Phd, levéltáros, MOL
Draskóczy István dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Soós István dr., tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet
Szende László dr., fősztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum
T. Orgona Angelika, történész-szakmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVII. évfolyam

2004/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

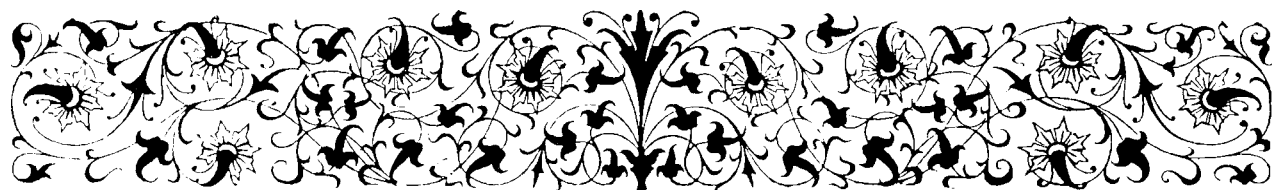
Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

AZ ILLÉTFALVAI ÉS SZOKOLYI CSUTOR CSALÁD

Második, befejező közlemény

Csutor Jánosnak, a Csutor család kora újkori és újkorai ágának valószínűsíthetően az 1590-es években vagy az 1600-as évek elején bekövetkezett halálát követően a família történetét több mint két emberöltőn át sűrű homály fedi. Hiányoznak ugyanis azok a történelmi kútfők, amelyek bizonyára választ adnának pl. olyan kérdésekre: kik voltak Csutor Jánosnak Budácsky Ilonával kötött házasságából származó közvetlen utódai, illetve az ő leszármazottai, és milyen életpályát futottak be; továbbá mi történt a család szlavónia és Tolna vármegyei birtokaival; mikor és milyen indokok miatt kényszerültek a Csutorok valószínűleg Zágráb vagy Körös vármegyéből új, szűkebb pátriájukba, Zala vármegyébe áttelepülni, ahol – minden bizonnyal már a 17. század második felétől – élhettek.

Csutor János első, forrásokból is ismert kései leszármazottja a feltehetően az 1670-es vagy 1680-as években született Csutor András volt. Róla és azonos nevű fiáról, s ezzel a család 17. század végi, 18. század eleji történetéről Zala vármegye 1735. április 21-én Rád településen lefolytatott nemességvizsgálatából, illetve az erről készített jegyzőkönyvből, valamint az ehhez közvetlenül kapcsolódó más iratokból nyerhetjük az első adatokat.⁶⁹

A Csutor család nemességét vizsgáló bizottság olyan embereket keresett meg, akik tanúkként hitelt érdemlően igazolhatták, hogy a Csutorok nemesi származásúak, és a bizonyítást követően besorolhatók Zala vármegye, illetve a Magyar Királyság nobilitási közé. Ezeket a tanúkat a Kisgörbe faluban élt Somogyi Péter libertinus és felesége (Nagy Katalin), valamint egy harmadik, szintén kisgörbe lakos (Kiss Katalin) személyében találták meg. Tanúvallomásukból nemcsak magáról Csutor Andrásról kaphatunk értékes információkat, de bepillantást nyerhetünk

életkörülményeibe, és nyomon követhetjük viszonylagos sorsát is.

Somogyi és neje egyöntetűen vallották, hogy Kisgörbön szoros ismeretségben álltak a feltehetően zsellérként élő, házzal nem rendelkező Csutor Andrásal, aki tíz esztendőn át Somogyi házában lakott családjával együtt. A tanúk azt is tudni vélték, hogy Csutor András atyafiságban állt egy Kovács István nevű nemes emberrel, aki „Anyok fia volt”, azaz Csutor és Kovács ugyanazon anyától származott volna. Csutor András Kisgörbön igen szegényes körülmények között élt, de soha nem feledkezett meg nemesi származásáról, gyakran hangoztatva a vele együtt élő fatenseknek, hogy „az eő eleji Nemes Emberek voltak, de ell nyomorodtak, a' Nemes Levelek ell vészték tőlök (...)”. Csutor Andrásnak, mivel igen szegény ember volt, nem állt módjában, hogy nemességét igazoltassa, illetve a nemesi származását igazoló iratokat a kancelláriánál kiváltsa, „noha [azokat] talán egy Hordo borért is ki adták volna”. Csutor sokszor utalt arra is, hogy közvetlen felmenői még „nagy fő emberek, fegyvert viselők voltak”, és Zalaapátiban „az Also Hegyet eők hegyvámolták”. Ez az információ arra utal, hogy a Csutorok szedték be az úrbéres jobbágyoktól a hegyvámot, ezt a földesúri haszonvétele, valószínűleg a terület földesurának megbízásából. Csutor András közvetlen ismerőseinek többször emlegette azt is, hogy ifjú korában ő maga is fegyvert viselt és nemesi szabadságban élt. Azaz sem ő, sem elődei – szegényes életkörülményeik ellenére – nem voltak soha mások szolgái, sohasem süllyedtek jobbágyi sorba.

Nemességét Csutor András nemcsak a családi hagyományban nemzedékről nemzedékre hagyományozódott történetek, elbeszélések alapján igyekezett bizonyítani, hanem a birtokában lévő, elődeitől ráma-

radt, és általa nagy gonddal őrzött, részint középkori őseinek, részint pedig Csutor Jánosnak adományozott különböző privilegiális és armális levelekkel, birtokadományokról szóló hiteles kútfőkkel is. Azaz elszegényedett nemesi kortársaihoz hasonlóan Csutor András számára is a nemességet mindenekelőtt „nem az életmód, a ruházkodás, a ház és a hibádzó birtok”, hanem az elődök „dicső tetteinek pontos számontartása” jelentette.⁷⁰ Nem véletlen tehát, hogy Csutor András a tulajdonában lévő nemeslevelek közül elsősorban a törökverő őst, Csutor János élettörténetét magában foglaló és vitézi tetteit megörökítő, továbbá a család címerének leírását tartalmazó oklevelet tartotta felettébb nagy becsben. Mivel az armálisban foglalt latinul nyelven írott szöveget Csutor feltehetően nem tudta elolvasni és megérteni, Kisgömbő Oswald nevű lelkésze fordította le neki és a tanúknak, s igencsak dicsérte a nemeslevelet, hangsúlyozva, hogy az „igen jó levély volna, melly által megneemesíthetné magát Chutor András”.⁷¹

Csutor András valamilyen oknál/okoknál fogva erre a lépésre, azaz a nemeslevél és más, a birtokában lévő, elődei számára elsősorban a 16. században adományozott donationalis és egyéb levelek bemutatására, s ezzel kétségtelen nemességének igazolására, sem a vármegyénél, sem pedig a felsőbb hatóságoknál, nem szánta el magát. A nemeslevél, a különböző adománylevelek pusztá birtoklása, illetve az ezekben foglaltak terjesztése csak ideig-óráig óvhatták meg őt és családját a teljes társadalmi lesüllyedéstől, valamint a mindezzel együtt járó presztízvesztéstől.⁷² Talán becsülhették, tisztelheték őt nemesi rangjáért és őseinek dicső tetteiért, de paraszti életmódja, vagyontalan helyzete révén csak nemessége miatt különbözött szűkebb és tágabb pátriájának jobbágyaitól. Sőt, egy az életében bekövetkezett szerencsétlen mozzanat csaknem megfosztotta attól a későbbi lehetőségtől, hogy nemességét dokumentumszerűen is igazolja, s ezzel családja végleg a misera ac contribuens plebs soraiba jusson.

Történt ugyanis, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején, midőn Rabutin császári generális serege és a csatlós rác csapatok Zala vármegyében fosztogattak, Csutor András lakhelyére is betörték, és egyetlen ruháját, amelybe belecavarva a család nemeslevelét, az adományleveleket, s az egyéb iratokat rejtegette, magukkal vitték. A tanúk szerint Csutor András sokáig „csak a Leveleit sohaitotta, noha ugyan szegen Ember volt, mégsem annyira gondolt a ruhájával”. Azaz a nemesi voltát és származását, a társadalomban el-

foglalt kiváltságos helyét bizonyító történeti kútfők elvesztését sokkal nagyobb kárnak tartotta, mint kis vagyonkájának elrablását.

Csutor András ettől a pillanattól kezdve minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy a család armálisát a többi történeti kútfővel együtt minél előbb visszaszerezze. Erre azonban hosszú évtizedekig még reménye sem lehetett. Időközben a Keszthelyre került Andrást, akit taníttatott, gyakran biztatta a „levelek” felkutatásával. 1728-ban a lakóhelyén canonica visitatiót tartó keszthelyi plébánossal, Paiss Andrással is üzent az ifjú Csutor Andrásnak, immáron már mint a „keszthelyi mester Praeceptorának”, hogy „csak ne röstelkedjék az armális után kutakodni”. Sőt, tudni vélte, hogy azt „Bükön Répcze mellett” kellene keresnie, reájok akad”.⁷³ Az ifjú Csutor ott azonban hiába kereste. Már-már úgy tűnt, hogy Csutor András és fia örök időkre búcsút mondhatnak a család nemességét igazoló iratoknak, amikor a sors kegye mégis visszajuttatta azokat kezeikhez.

A Csutorokkal rokon Kovács István fia, Kovács András, egykori tapolcai alszolgabíró,⁷⁴ szintén családjának nemes levelei után nyomozott, amiket ugyanakkortájt raboltak el tőle, mint Csutor Andráseit. A Kovács familia levelei időközben szerencsés módon előkerültek, amelyeket Szelestey György Zala vármegye hajdani főszolgabírája szolgáltatott vissza Kovács Istvánnak és fiának. Valamiképpen ezen iratok közé keveredtek a Csutorok elveszettnek hitt iratai is, amelyekről azonban, mivel Kovács István saját leveleit nem vizsgálta át, atyafiát, Csutor Andrást nem tájékoztathatta. Sőt, Kovács András visszaemlékezése szerint kb. 1729-ben ifjú Csutor András arra kérte őt, aki akkor még szintén nem tudott a birtokukban lévő, Csutorokat illető iratokról, menjen vele el a „Landorné Asszony”-hoz (nádorné?), mert minden bizonnyal ott fogja megtalálni a családi leveleket.

Csak öt évvel később, kb. 1734-ben, amikor Kovács István elhunyt, és fia a családi iratokat rendezni kezdte, bukkant rá „egynehány darabbul álló Leveleire Czutor[!] familiának, s a Diplomai, vagy conformator Armalisra is”. Kovács András a nemeslevélben olvasván a Csutor nevet és annak praedicatumát, azonnal felkereste idős Csutor Andrást, s beszámolt neki az örvendetes eseményről. A praedicatumot azonban rosszul olvasta („de Illethfalva” helyett „de Illesfalva”-nak), s mikor Csutor András ezt meghalotta, leverten jelentette ki: sajnos az armális „nem ötlet illeti, mert az ő Attya néki azt mondotta, hogy az ő Praedicatumok de Illétfalva, és azért nem is kíván-

ta a Leveleket” rokonától. Néhány évvel később (kb. 1737-ben) azonban Kovács András Csutor Andrással Bajomban találkozáskor, együtt vizsgálták meg az iratokat, és Kovács András újraolvasva azokat, immáron kétséget kizáróan megállapíthatta: a „Levelek [az] Illetfalvai Czutoroké”.⁷⁵

Miután a Zala vármegye nemesi igazoló bizottsága meggyőződött a Csutorok nemeslevelének és az őseik számára kibocsátott adománylevelek hitelességéről, elfogadta a tanúk egybehangzó vallomását és Kovács András írásos tanúsítványát, Verebélyi László vármegyei esküdt 1742. december 13-án Misefán készült és a vármegyéhez előterjesztett jelentése⁷⁶ alapján Csutor András és fiait, a vármegye 1743. január 31-ei közgyűlésén beiktatta, felvette nemeseinek sorába.⁷⁷ A Csutorok ettől kezdve folyamatosan szerepelnek Zala vármegye és a nemesi összeírásaiban.⁷⁸ Idős Csutor András feltehetően magas kort megérve, kb. 1747-ben vagy 1748-ban elhunyt, mivel az 1749. évi nemesi összeírásban már nem találjuk meg a nevét.

A Csutorok ugyan ettől kezdve megkérdőjelezhetetlenül élvezhették nemesi privilégiumaikat, amelyeket őseiknek köszönhettek, de ez nem jelentette egyúttal azt is, hogy életmódjuk is valóban nemes emberekéhez méltó lett volna. Csutor András és fiai szerény körülmények között élhettek, és apjuktól legfeljebb a nemességüket igazoló iratokat örökölhették. A szlavóniai és Tolna vármegyei birtokok már csak papíron léteztek, a család nyomorúságos helyzete pedig nem tette lehetővé, hogy javakat, birtokot szerezzenek. Az egyetlen kitörési lehetőség a szegényes életkörülményekből az volt számukra, ha közép- vagy esetleg annál magasabb fokú stúdiumokat folytatnak, tanulmányaiknak, tehetségüknek köszönhetően bekerülnek a vármegyei tisztikarba, és a hivatali munkáért járó évi fizetéssel megfelelő életkörülményeket teremtenek maguk és családjuk számára.

Ezzel a lehetőséggel a három fiú közül Csutor András – valószínűleg tehetségesebb volt fivéreinél – élt, és amint arra utaltunk, 1728-ban már hivatali állást töltött be. Legalábbis ezt látszik igazolni a „keszthelyi mester Perceptora” utalás, azaz Csutor András ekkor már Keszthelyen adószedőként tevékenykedett. Az ifjú Csutor – feltehetően az 1730-as évek második felében –, magához vevén idős apját is, Tapolcára költözött. Itt, talán rokonának, Kovács Andrásnak segítségével vagy perceptori fizetéséből, kisebb házat vagy lakást is szerzett. A városban – Tapolcára történt áttelepülésével, vagy esetleg már korábban elveszíthette perceptori állását – eleinte taní-

tóként kereste kenyerét. A mezőváros iskolájának oktatói között ugyanis 1739-ben őt említik első név szerint ismert helyi tanítóként.⁷⁹ Csutor András, úgy tűnik, nem elégedett meg a tanítói állással és a vele járó szerény fizetéssel. Tanulmányainak és előző állásának is köszönhetően az 1750-es évek elejétől már Zala vármegye tisztikarában található, nevezetesen: 1752-től 1756-ban bekövetkezett haláláig a tapolcai járás esküdtje (assessor) volt.⁸⁰ A honoracionári státusz számára azonban inkább pusztai címet jelenthetett, mintsem népes családjának eltartását biztosító állást. (Ifjú Csutor András az 1740-es években megnősült: a tapolcai Batsányi családból választott magának hitvestársat, Batsányi Marianna személyében, aki rokonságban állt a költő és író Batsányi János családjával.) Létezett azonban egy „rejtett tartalék”, amelynek segítségével Csutor András némileg elviselhetőbbé tette szegénységben tengődő családját mindennapjait: nevezetesen az Eszterházy hercegi család által számára folyósított összeg. Felmerül mostmár a kérdés, miképpen, milyen címen jutottak a Csutorok ehhez?

A Csutor család ősi birtoka, a Szokoly határföldjeibe beékelődő három ekealjnyi Illétfalva a török kiűzése után az ozorai uradalom részeként I. Lipót király adományaként 1702-ben Eszterházy Pál nádor tulajdonába került, mivel a herceg be tudta bizonyítani, hogy az ozorai, továbbá a pinchehelyi és tamási uradalom földjei, anyja, Náry Krisztina révén, Zsigmond király adományaként, 1421 óta megszakítás nélkül öröklődtek a családban.⁸¹ A Csutorok, mivel nem fiskalizálás útján veszítették el birtokukat, továbbra is magukat tekintették Illétfalva jogos birtokosának. Úgy tűnik azonban, eleinte nem gondoltak arra, hogy peres úton érvényesíthessék ősi birtokjogaikat a hatalmas hercegi famíliával szemben, mivel más módon próbáltak némi hasznot húzni attól saját tulajdonuk után.

1753-ban Csutor András Eszterházy Pál utódját, Eszterházy Pál Antalt kifejezetten azzal a szándékkal kereste fel, hogy az őt és famíliáját „nyomorúságos helyzetére” való tekintettel némi segéllyel támogassa. A herceg emlékezetébe idézte, hogy a „régih familia”-ja által bírt királyi donacionalis jószág, amelyet „az Pogány Török Magyar Országban valo bé csuszásával occupált”, és amely „sokáigh valo Uralkodásával birván szegény Familiám keserves injuriájával; es utolso nyomorúságra valo ejtésével; az kiknek ki verésével, és edes Magyar Hazánkbul valo ki verések után” az Eszterházy család „birodalmába” esett. Csutor óvatosan fogalmazott, és még az ősi birtokjussra

történő hivatkozás nélkül folyamodott egy kisebb összegért Eszterházy Pál Antalhoz, aki szánakodván Csutor András „boldogtalan sorsa” felett, kismartoni tiszttartójával (Mayer József) 150 forintot fizettetett ki neki. A herceg azonban mindezt nem kegyes „ajándékból”, viszonzást nem várva tette: a kiutalt összeg fejében ugyanis Csutortól az 1584. április 17-én kelt, Csutor János részére adott eredeti donacionális oklevelet kérte, amit Csutor András meg is küldött neki.⁸²

Ez csak az első lépés volt a herceg részéről abba az irányba, hogy megszerezze a Csutoroktól a fontosabb, Illétfalvára vonatkozó okleveleket. Erre nem is kellett sokáig várnia, ugyanis Csutor András 1754-ben újabb összegért folyamodott hozzá, hogy „utolsó boldogtalan” sorsában, mivel időközben „az Ur Isten feles gyermekekkel is meglátogatta” őt, „méltóztatásuk még valamivel azon már megh irt summát [azaz újra 150 forintot] angeálni”, hogy azt a maga és gyermekei táplálására fordíthassa.⁸³ A források tanúsága szerint Eszterházy hajlandó volt a kért összeget folyósítani, ennek ellentételeként azonban Csutor András egy másik oklevelet, nevezetesen a Zsigmond király okleveleit is tartalmazó, 1583-ban I. Rudolf által megerősített donacionális levelet engedte át a hercegnek.⁸⁴ A pénzt, amelynek átvételéről 1755. január 22-én Csutor Tapolcán elismervényt adott, a herceg kismartoni gazdasági bizottsága utalta ki számára.⁸⁵ Még a fent említett napon ugyanezért az oklevélért Csutor további hat körmöci aranyat (25 rajnai forint 20 dénár értékben) vett át Tapolcán.⁸⁶

Szűkös anyagi helyzete ellenére azonban Csutor András felettébb ügyelt arra, hogy a család nemességét és illétfalvai birtokjogát igazoló oklevelek közül a legjelentősebbeket megtartsa, köztük a Zsigmond király által kibocsátott, a Csutorokat nova donatio címmén középkori birtokukban megerősítő oklevélátiratokból egyet, és a Csutor János számára adományozott és a család címerének leírását magába foglaló nemeslevelet, valamint az ugyancsak Csutor Jánosnak adott, az illétfalvai és egyéb Tolna vármegyei birtokadományokról szóló oklevelek közül az egyiket.⁸⁷

Csutor András 1756-ban meghalt. Felesége, Batsányi Marianna „tíz élő többére neveletlen apro gyermekeivel együtt keserves inségre, szomorú özvegyeségre siralmas árvosághra” jutott.⁸⁸ Bár a Csutor család anyagi gondjai az apa halálával jelentősen súlyosbodtak, Batsányi Marianna több mint egy évtizedig nem foglalkozott a gondolattal, hogy férjéhez hasonlóan, a Csutorok birtokának tulajdonlása

fejében újabb összegért folyamodjon Eszterházy Pál Antalhoz. 1766-ban azonban, hogy saját „igyegefogyott gyámoltalan özvegyi” árvaságán és neveletlen árváinak „már már utolsó szükségére jutott” sorsukon segítsen, mégis arra a lépésre kényszerült, hogy újabb pénzüsszeget kérjen immár Eszterházy Pál Antal utódjától, Eszterházy Miklós hercegtől.⁸⁹ Batsányi Marianna egy állítólagos, még férje és Eszterházy Pál Antal között létrejött, valószínűleg szóbeli megállapodásra hivatkozva nyújtotta be levélbe foglalt beadványát, amelynek értelmében a Csutor-örökség „azon már oda adott Donatioval együtt” az Eszterházyaknak „transferáltatott”. A homályos megfogalmazást vajon úgy kell-e érteni, hogy Csutor András az átadott donacionális leveleken kívül birtokát is átruházta volna az Eszterházyakra. Nem valószínű. Csutor András a kapott összegek fejében egyszerűen, minden ellenszolgáltatás nélkül „transzferálta” volna egyetlen, bizonyos jövedelmet annak ellenére biztosító jószágukat, hogy az nem az ő kezükön volt? A „transzferáltatott” kifejezés inkább arra utal, hogy Csutor András zálogba adta Illétfalvát az Eszterházyaknak. Ezt igazolja Csutor András fiának, Lászlónak a maga és testvérei nevében írott admonitionális levele, melyből egyértelműen kiderül, hogy Illétfalva birtokot Eszterházy Pál Antal, majd fia, Miklós „titulo pignoris” bírta.⁹⁰ Arról, hogy mekkora összegért zálogosította el a birtokot, nincs szó a beadványban. Talán azért nem, mivel a hercegi családnak átadott oklevelekért kifizetett pénzüsszegek a zálogba vetett birtok értékével és az Eszterházy Pál Antalnak átadott oklevelekkel egyenértékűek lettek volna?

Mielőtt a kérdésre megkísérelnénk a válaszadást és megvizsgálánk a fent említett admonitiót, térjünk vissza Batsányi Marianna kérvényéhez. Vajon remélhette-e az özvegy, hogy a kismartoni hercegi commissio egy újabb összeggel segíti ki? Aligha. Ugyanis, miután a beadványt a commissio 1767. január 4-én megvitatta, alig egy hét múlva (január 10.) hozott határozatában kategórikusan elutasította, kijelentvén: „A Supplicansnének semmi praetensiója lehet, és mivel az meg holt Urának Különös Gratiából 150 ft. adattak, ezen kérésével relegáltatik.”⁹¹ A kérvény elutasítása minden bizonnyal súlyosan érintette az özvegyet, aki magára hagyatva legfeljebb rokonainak, és Csutor András testvéreinek, és legidősebb fiának, az 1767-től vármegyei szolgálatban állt Ignácnak a segítségére szorulva volt kénytelen felnevelni tíz félárva, még kiskorú gyermekét, akik közül Marianna, Mihály, Ágnes, József, László, Krisztina, Julianna, Katalin, Erzsébet érte meg a felnőttkort.⁹²

A Csutor gyermekeket felettébb bánthatta a hercegi család elutasító magatartása, és mindenekelőtt „kisemmizésük”, amelyben jelentős szerepet játszott apjuk jóhiszemű, s családja érdekében tett, de jövőjét tekintve balul végződő „tranzakciója”. Nem véletlen tehát, hogy csak a megfelelő alkalmat várták, hogy fellépjenek a hercegi famíliával szemben. Ez a lehetőség 1792-ben érkezett el, amikor is a család jogi végzettségű tagja, Csutor László, testvéreinek és unokahúgainak⁹³ meghatalmazottja egy admonitionális levélben azzal a kéréssel fordult Jeszenszky Sándorhoz, Tolna vármegye alispánjához, hogy intse meg Eszterházy Miklóst: adja ki a Csutor családnak, mint egyedüli és kétségtelen ősi birtokosoknak, Illétfalva vagy másképpen Szokoly nevű elzálogosított birtokukat, valamint szolgáltatassa ki a „birtokkal kapcsolatos donationális és egyéb okleveleket „eskü alatti nyilvántartás végett” 500 forint letétele ellenében.⁹⁴

A megintésnek nem lett foganatja. Ugyanis a hercegi család, amelyhez ugyan eljutott az admonitionális levél, válaszra sem méltatta azt. Ezt követően 1798-ig nem történt érdemi lépés az ügyben, jóllehet Csutor László – legalábbis fia, Csutor Antal József szerint – többször is kísérletet tett az ügy tisztázására. Ekkor Csutor László, fiának jövőjére tekintettel, átadta az ügyet unokaöccsének, a szintén jogi végzettségű Csutor Jánosnak, Zala vármegye fiskálisának,⁹⁵ aki Csutor László 1803-ban bekövetkezett halála után Csutor Antal Józseffel együtt képviselte a család érdekeit az Eszterházyakkal szemben. Ugyanis Csutor János lett nagybátyja elhunytja után a család jogi képviselője és a család törvényes jogainak megbízott védelmezője, aki 1804-ben, 1792-ben előterjesztett panaszukkal most már egyenesen Eszterházy Miklóst kereste fel. Csutor Antal József egyidejűleg szintén levélben fordult a herceghez, és elsősorban az apja által, az admonitionális levélben megfogalmazott követelések teljesítése, illetve a birtokában lévő, a Csutorokat megillető oklevelek felől érdeklődött, amelyeket a herceg talán újabb alkudozások tárgyává kívánt tenni. Ugyanakkor köszönetet mondott a hercegnek, hogy apja halála után anyjáról és rokonairól gondoskodott.⁹⁶ Csutor Antal hangsúlyozta, hogy a maga részéről, két nagybátyjával (azaz Ignáccal és Józseffel) ellentétben, akik apjától eltérően ellenfélként és követelésekkel léptek fel vele szemben, ő ettől eleve elhatárolódik. Levelének írására sem a régi sérelmek orvoslása, hanem az apja halála után családját sújtó ínség és nyomorúság, anyjának és testvéreinek adóssága (200 ft) indította. Ez utóbbi törlesztés-

se érdekében a családja számára „már egyszer megítélt 2–300 forintot szeretné megkapni a hercegtől a sokéves elmaradt törlesztés fejében.”⁹⁷ Csutor egyidejűleg levélben tájékoztatta a Királyi Kúria levéltárnokát, Eötvös Pált a hamarosan előterjesztendő Csutor contra Eszterházy per tárgyról, és egyúttal kérte annak körültekintő kivizsgálását, amire Eötvös ígéretet is tett.⁹⁸

A fentiekből kitetszik, hogy Csutor László és családja előtünk ismeretlen módon, az 1790-es években vagy az 1800-as évek elején, mégis „kicsikarhatott” valamiféle összeget az Eszterházyaktól. Ugyanakkor egyértelmű, hogy Csutor Antal József két vasat is tartott egyszerre a tűzbe: részint szépszóval újabb pénzhez jutni, részint annak lehetőségét is latolgatva, hogy ha a kért összeget nem kapja meg, ismét peres útra terelheti az ügyet. Ami az előbbit illeti, az valószínűleg nem valósult meg, és nem maradt más hátra, mint a Királyi Kúriánál a család kérésére időközben kivizsgáltatott ügyet peres útra terelni. Ezt megelőzően azonban 1809-ben Csutor Antal József újabb kísérletet tett arra, hogy meggyőzze a herceget a maga és családja igazáról, azaz jogosultságukról Illétfalva alias Szokoly birtokra. Fő érve igazuk védelmében az volt, hogy az Eszterházyak a kérdéses területet csak mint zálogjóságot (*bonum pignoratitium*) bírták, illetve bírják, nem pedig mint tiszta és örökös tulajdont (*bonum purum proprium et perennale*). Márpedig Werbőczy törvénykönyve értelmében – hangsúlyozta –, senki sem szerezhet és bírhat kettős címen birtokot. Csutor elismerte ugyan, hogy mivel az eltelt idő alatt a zálogba vetett birtokon a hercegi család részéről beruházások történtek, ez az új helyzet a birtok kiváltását illetően családja számára nagyobb nehézségeket támasztott. A maga részéről kényelmetlennek érezte, hogy apja halála után neki kell ezt az ügyet családja érdekében képviselni, jóllehet az rokonára volt eredetileg testálva, különös tekintettel arra, hogy ő maga Eszterházy szolgálatában áll. Ezért most csak azt kéri a hercegtől, hogy a hercegi levéltárban őrzött, a Csutorok jogos örökségét képező okleveleket adja ki számára.⁹⁹

Csutor Antal József nem sokkal e levelét követően ismét megkereste kenyéradó gazdáját, és megismételte korábbi érveit a Csutor-örökséget illetően.¹⁰⁰ A leveleket Eszterházy továbbította kismartoni levéltárnokához, Eötvös Jánoshoz, aki 1810-ben egy terjedelmes iratban tételesen megcáfolta Csutor érveit, egyszersemind jogalapot nélkülözőnek tartva a Csutorok követeléseit, a bemutatott donationális levele-

ket, köztük Zsigmond király okleveleit is, elégtelenek, és nem bizonyító erejűnek minősítve.¹⁰¹ Még ugyanebben az évben egy másik iratában viszont, amelyben részben megismételte a korábbi cáfolatokat, elismerte, hogy a Csutorok által a zálogba vetett birtokért örökjogon követelt mintegy 24 ezer forintból 9 ezer még jár a családnak, ugyanis a többi, 15 ezer forintot, a hercegi család már 1767-től kisebb-nagyobb tételekben, különböző jogcímenek kifizette.¹⁰² A Királyi Jogügyigazgatóság a hozzá felterjesztett iratok ismeretében jóváhagyta Eötvös János megállapításait, és úgy rendelkezett, hogy a 24 ezer forintnyi tartozás hátralékának kifizetése után a Csutoroknak a jövőben semmi jogalapjuk sem lehet örökjogon szerzett és bírt birtokukra.¹⁰³ Eszterházy Miklós, midőn megkapta Csutor Antal Józsefnek levéltárosához és a Királyi Jogügyigazgatósághoz benyújtott érveit, s azokat merő „kitalálásoknak” vagy „felfedezéseknek” (Entdeckungen) tartva, egyúttal figyelembe véve levéltárosának az ügyben kidolgozott emlékeztetőjét, határozottan visszautasította a pénzügyi követeléseket.¹⁰⁴

Úgy tűnik, ezzel le is zárult a Csutorok próbálkozása az újabb pénzszerzésre, illetve a megállapított összeg megszerzésére, mivel ezt követően sem Csutor Antal József, sem pedig rokonai részéről nem történt kísérlet az illétfalvai jószág visszaszerzése vagy pénzbeli kártalanítása ügyében. Eszterházy Miklós és utódai (Pál Antal, Miklós Pál és Pál Antal) ugyan később is támogatták Csutor Antal családját, de a Csutor család más ágai már semmiféle pénzügyi elmentételezésre sem számíthattak. Kénytelenek voltak saját lehetőségeiket számba véve, saját erejükre és tehetségükre hagyatkozva életüket jobbá és boldogabbá tenni. A család különböző ágai az alapítók, első sorban Ignác és László példáját követve, állami, vármegyei vagy uradalmi tisztviselőként, elvéve katonatisztként, a 19. században és a 20. század elején, a magyarországi honorácior-életpálya tipikus képviselőinek tarthatók.

Mint láttuk, ifjú Csutor András volt az első, aki tanulmányainak köszönhetően értelmiségi pályára léphetett, így biztosítva saját maga és családja számára a megélhetést, ezzel szűkebb pátriája, a vármegye honoráciorai közé emelkedett. Az Eszterházyak által a zálogba adott Illétfalváért kapott összeg (már amikor a család ahhoz éppen hozzájutott) legfeljebb arra volt elegendő, hogy a szerény honorácior fizetést kiegészítse. Csutor András utódainak tehát nem volt más választásuk, minthogy minél magasabb szintű ta-

nulmányokat folytatva, illetve képzésben részesülve, kellő jogi és közigazgatási ismeretekkel felvértezve, apjukat követve, ők is aktív részesei legyenek Zala vármegye közigazgatási életének, és a vármegyei tisztikar tagjaiként állandó és biztos jövedelemmel rendelkezzenek.

Csutor András fiai közül ketten, nevezetesen Ignác és László kötelezték el magukat a hivatali életnek. Az idősebb, Ignác előbb 1767 és 1773 között a vármegye tapolcai járásának esküdtjeként tevékenykedett. Még esküdtként, 1772-ben megválasztották az említett járás adószedőjének (perceptor), amely tisztségét 1786. november közepén történt nyugdíjba vonulásáig nagy megbecsülésnek örvendő viselte.¹⁰⁵ Családjával együtt, testvéreinek többségéhez hasonlóan, továbbra is Tapolcán élt,¹⁰⁶ és talán itt fejezte be földi pályafutását.

Csutor Ignác, aki hivatali munkájával elismerést vívott ki magának a vármegye tisztikarában és nemessége körében, fontosnak tartotta, hogy fiági leszármazottait (János, István, Mihály)¹⁰⁷ anyagi lehetőségei szerint taníttassa, és őket – talán tudatosan – a hivatali pályára irányítsa. Fiai közül a két fiatalabb még ifjúkorában meghalt, így a legidősebb fiú, János vitte tovább apja ágát. János minden valószínűség szerint felsőbb jogi tanulmányokat folytatott, és Zala vármegye tisztikarában előbb 1798-tól 1800. május 12-ig másodalügyészi állásban volt, majd a vármegye ezen a napon tartott közgyűlésén első alügyésszé, a következő év augusztusában pedig főügyésszé választották, amely tisztségben 1810. május 17-éig szolgálta a vármegyét.¹⁰⁸

Csutor János magas hivatali állásának köszönhetően annyi fizetségben részesült, hogy abból nemcsak családjának létfenntartását tudta biztosítani, de minden valószínűség szerint valamikor 1808 után, talán még vármegyei főügyészi, azaz 1808 és 1810 között, egy kisebb birtokot is tudott vásárolni magának a vármegye Zalalövői járásában fekvő Salomváron, és családjával Tapolcáról ide költözött.¹⁰⁹ Ez utóbbit bizonyítja az 1817. évi Zala vármegyei nemesi összeírás, amelyben Csutor János már mint salomvári birtokos és lakos szerepel.¹¹⁰ A salomvári birtok az 1859. évi vármegyei tagosításkor felvett adatok szerint 624.392 négyszögöl (azaz kb. 520 magyar hold) nagyságú volt, amelynek nagyobb része az ún. salomvári partok mentén terült el.¹¹¹ Csutor Jánost kortársai nemcsak kiváló ügyészként ismerték és tartották számon, de művelt, nyelveket tudó és beszélő emberként is, aki üres óráiban kedvtelésből német nyelvből szépirodalmi munkákat fordítgatott magyar nyelvre.¹¹²

Az élete virágjában elhunyt Csutor János ágát egyetlen fia, Csutor Imre vitte tovább. A Csutorok közül a legmagasabb hivatali karriert befutó, az országban szétszóródott rokonait összetartó, segítő, és a család történetének, régmúltjának feltárását, genealógiájának összeállítását szorgalmazó Csutor Imre 1813. július 19-én Salomváron született. Apját két és fél éves korában, anyját (Viasz Zsuzsanna) 12 évesen (1825-ben) veszítette el. A tehetséges, nyílt eszű gyermeket rokonai nevelték és taníttatták. Közép- és felsőfokú tanulmányainak befejezése után visszatért Zala vármegyébe, és átvette salomvári örökségét. Apja nyomdokaiba lépve szintén hivatalt vállalt a vármegye közigazgatásában. Kitartó szorgalmának köszönhetően fokozatosan emelkedett mind magasabb tisztségekbe; 32 éves korában a vármegye aljegyzője lett. Hivatalát 1849. október 31-éig töltötte be.¹¹³

Csutor Imre az önkényuralom éveiben salomvári birtokára vonult vissza, és gazdálkodásból élt családjával (feleségével, hottói Nagy Johannával, három lányával és hasonló nevű fiával) együtt. Csak a politikai enyhülés éveiben, közvetlenül a kiegyezést megelőzően kapcsolódott be ismét a vármegye közéletébe. 1865. novemberében Zala vármegye közgyűlése főjegyzővé választotta, mely tisztségét 1867. májusáig viselte. Ekkor a vármegye, honorálva áldozatos és igen hatékony munkáját, másodalispán székbe emelte. E hivatalában is a legnagyobb meglepedésre tevékenykedett, amelyet a vármegye azzal ismert el, hogy 1872. január 9-én alispánjává választotta. Ezt a tisztséget 1878. január 31-éig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be.¹¹⁴

Alispánsága idején került sor a vármegyében a modern polgári közigazgatás kereteit megteremtő törvényhatósági és községi törvény végrehajtására. Nevéhez fűződik továbbá a vármegye új közigazgatási beosztásának kialakítása, az első községi képviselő-testületek létrehozása. Számos jelentős intézkedése közül is kiemelkedik az, amelyben kötelezővé tette Zala vármegyében a szülésznők alkalmazását.¹¹⁵

Nyugdíjba vonulása után, élete utolsó éveiben salomvári birtokán élt, amelyre egész életében nagy gondot fordított és felvirágoztatott. Földjeit a kor legmodernebb mezőgazdasági technikai eszközeit, gépeit használva, magas színvonalon műveltette. Családja számára kastélyt épített Salomvár központjában, amely a falu mai kultúrházának helyén állt. Salomvári birtokán kívül kisebb birtokai voltak még Kurta majorban, Kurta Erdeifaluban, Akorfán és

Szélgyepen. Birtokait és kastélyát, mivel egyetlen fia, Csutor János 16 éves korában elhunyt, Mária nevű lányának férje, Eitner Sándor örökölte.¹¹⁶

A gazdálkodás azonban nem foglalta le Csutor Imre minden idejét. Apjához hasonlóan nagy érdeklődést tanúsított a vármegye és az ország kulturális élete iránt, s ez az érdeklődése nyugdíjas éveiben sem csökkent. Széles körű jogi ismereteinek, történelemben való alapos jártasságának birtokában bekapcsolódott abba a vitába, melyet Zala vármegye historikusának, a jeles hírlapírónak és szerkesztőnek, Bátorfi Lajosnak helytörténeti cikksorozata, illetve munkája¹¹⁷ váltott ki. Közvetlenül a halála előtti évben jelentette meg azt a művét, amelyet részben Bátorfi könyve cáfolatának, részben kiegészítésének, illetve korrekciójának szánt.¹¹⁸ E történeti munkájának elkészítése mellett, mint arra már többször utaltunk, főleg családja történetének szentelte idejét. „Művelt, igen kultúrált, életmódjában és megjelenésében puritán ember volt, akiben a kortársak egyenes jellemű, igazságra törekvő embert ismertek.”¹¹⁹ Emlékét és nevét nemcsak Zala vármegye közigazgatásában életbe léptetett és végrehajtott reformjai, hanem a vármegye székhelyén és más településeken a nevét viselő utcák is őrzik. Nem sokkal könyvének kiadása után, 1891. február 7-én megtért őseihez, és vele férfiágon kihalt Csutor Ignác ága.

Csutor András utódai közül család egyik ágát megalapító Csutor József életéről, két testvérével, Ignáccal és Lászlóval ellentétben, gyér adatok állnak rendelkezésre. Csupán annyi ismert róla, hogy Tapolcán élt, és itt is házasodott meg. Házasságából három fiú (András, Ignác és József) és egy lány született. A források tanúsága szerint József László nevű fiával együtt 1845-ben Tapolcán lakott.¹²⁰

Csutor László, Ignác bátyjától eltérően, nem vármegyei hivatalnokként, hanem – mint arra már utaltunk – Zichy Károly országbíró szolgálatában állt uradalmi ügyészként Veszprém vármegyében, és a családi hagyomány szerint eleinte Palotán (Várpalotán) élt.¹²¹ Ezután Veszprémben telepedett le, és a vármegye új nemesi származású lakosaként kérte beiktatását Veszprém vármegye nemesei közé. A vármegye, miután Csutor László bemutatta Zala vármegye családja számára kiadott nemesi igazolását, 1792-ben felvette őt és családját nemesi közé.¹²² Még ugyanebben az évben, már Veszprém vármegye assessoraként, azaz esküdtjeként készítette el beadványát családi birtok ügyében.¹²³

A legifjabb ágat László fiai, Antal József, Pál és János vitték tovább. Az idősebb fiú, Antal József,¹²⁴ az Eszterházyak elleni per folytatója. Miután a katonaságtól elbocsátották (1798), a birodalmi postához került, később pedig, feltehetően még apja halála előtt, Eszterházy Miklós szolgálatába szegődött.¹²⁵ Előbb a herceg derecskei (vámosderecskei, Sopron vármegye) uradalmában központi igazgatósági számvevőként (Central-Directions-Registrator),¹²⁶ illetve uradalmi prefektusként. Csutor Antal József (szüleihez hasonlóan) – a családi források tanúsága szerint – állandó pénzhiánnyal küszködött. Anyagi problémái miatt többször kényszerült hitelek felvételére: így 1813-ban feleségétől, Heiszler Karolinától, majd apósától, Heiszler György veszprémi orvosdokortól, később pedig felesége rokonaitól, ismerőseitől, világi és egyházi személyektől.¹²⁷ Csutor Antal József családjával az 1820-as évek második felében Torna vármegyébe költözött, és ott Almás helységben telepedett le. Ugyanakkor továbbra is az Eszterházyak szolgálatában maradt. Új lakóhelyén a vármegyéhez benyújtott folyamodványára a vármegye közgyűlése, Zala és Veszprém vármegye bizonyáglevelai alapján, 1828. augusztus 12-én kelt bizonyáglevelében elismerte és beiktatta őt s fiait (György, Antal és László) a vármegye nemeseinek sorába.¹²⁸ Csutor Antal József, miután Torna vármegye nemesei közé felvételre, kérte felvételét a szomszédos Gömör és Kis-Hont vármegye nemesei közé is. A vármegye méltányolta a kérést, és még ugyanazon év december 12-én, a Gömör és Kis-Hont vármegye közgyűlésén kiállított bizonyáglevelében szintén felvette nemesei közé Csutor Antal Józsefet és egész családját.¹²⁹ Ugyancsak beiktatta őket nemesei sorába Bihar vármegye közgyűlése, miután a familia 1829-ben a vármegye szintén Almás nevű helységébe telepedett át (az átköltözés okai források hiányában nem ismertek).¹³⁰

Csutor Antal József halála után özvegye az Eszterházy családtól évi 300 forint nyugdíjban részesült. Csutor Antal József négy fia közül a legidősebről, Györgyről csak annyi ismert, hogy Veszprémben végezte iskoláit, és 1884-ben hunyt el. Csutor Antal József, korban második fiáról, Antalról a családi hagyomány nem őrzött meg információkat. József, Gömör vármegyébe származott el, és Rozsnyón élt lánytestvéreivel, Terézzel, Jozefinnel és Aloisiával együtt. József az egyetlen, aki akár önhibájából, akár külső, előttünk nem ismert körülményeknél fogva, nem volt képes unokatestvéreihez hasonlóan, hivatali

állást vállalva „boldogulni”, és a városi szegények szintjére lesüllyedve arra kényszerült, hogy részint a testvérei által varrásból keservesen megkeresett pénzből, részint anyja nyugdíjából éljen meg.¹³¹ Amikor pedig Heiszler Karolina 1882-ben meghalt, esettek ettől a pénzforrástól, és most már az egyetlen kereseti lehetőség a varrás maradt, ami az egyik lánytestvér, Jozefin levele szerint igencsak „vékony kereset” volt.¹³²

Csutor Antal József, László nevű fia – a családi feljegyzések szerint – felnőtt korában elhagyta Torna vármegyéjét, és a Temes vármegyei Lippára költözött, ahol négy fia (Aladár, Jenő, Pál és László) született.¹³³ Itt nyújtotta be kérvényét a vármegyének „négy természetes és törvényes fiai” nemességének elismertetéséért, ami a fentebb említett Zala, Veszprém, Torna, Gömör és Kis-Hont, valamint Bihar vármegyei bizonyáglevelék bemutatása után 1881. október 10-én meg is történt.¹³⁴

Fiai közül Jenő (Antal József), tanulmányai befejezése után Temes vármegyébe került, ahol a Temes-Bega csatorna építésénél alkalmazták számvevői állásban.¹³⁵ Csutor Jenő 1917-ben örökbe fogadta és saját nevére vette Noszek Broniszláv ezredes leányának, Noszek Rozáliának három gyermekét (Noszek Jenő Pált, Antal Gusztávot és László Béla Ferencet).¹³⁶ Közülük Antal Gusztáv, immáron mint a Csutor család teljes jogú tagja, a magyar királyi hadseregben szolgált, és a főhadnagyi rangig jutott el.

Csutor Pál kisebbik fia, Csutor Sándor Pest vármegyében maradt, és Budapesten élt, ahol szintén hivatalnokként, nevezetesen királyi erdőszámtanácsosként tevékenykedett. Fia, Csutor Aladár Pál, Pozsonyba származott el.¹³⁷ 22 évesen, 1899-ben a MÁV szolgálatába lépett, majd 1910-ben Vágsellyére került állomásfőnöknek. 1919-ben a cseh csapatoknak a Felvidékre történt benyomulásakor elfogták és halálra ítélték. A vesztőhelyen, kivégzése előtt mentette meg a haláltól Piccioni olasz ezredes, aki az antant képviselőjeként a cseh csapatokat felügyelte. Csutor Aladár a Tanácsköztársaság bukása után Budapestre került, ahol a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban kapott állást. 1933-ban Szolnokra került, és itt szolgált ismételtén a MÁV-nál 1944-ben bekövetkezett haláláig.¹³⁸

Aladár fia, Endre, eleinte katonai pályára készült, de egy szerencsétlen családi ügyet követően apja nyomdokaiba lépett: tanulmányai befejezését követően a MÁV-nál helyezkedett el és forgalmi tisztként Szolnokon teljesített szolgálatot. A második világhá-

ború idején a szolnoki pályaudvar bombázásakor különösen kitűnt bátor magatartásával. Példamutató és fegyelmezett munkájával mind előjárói, mind munkatársai tiszteletét kivívta. 1945 után elbocsátották állásából és felesége családjának földjén gazdálkodott. Mint művelt és a hivatalos ügyekben járatos embertől a környékbeli parasztok többször fordultak hozzá különböző beadványok, kérvények megfogalmazása végett. A hatóságok nem nézték jó szemmel tevékenységét és egy bérgyilkossal kívánták „jobb belátásra bírni”, de ezt sikerült megakadályoznia.

A 19. és 20. század fordulójára már meglehetősen sokfelé ágazó Csutor családban a jobbára a legkülönbözőbb tisztviselő/hivatalnok állásban tevékenykedőkön kívül csupán elvétve találhatók olyanok, akik a katonai/katonaszti pályán vélték megtalálni életük értelmét. Ezek közé tartozott a fent említett Csutor Antal Gusztáv, akinek sorsa, mondhatni tipikus magyar katonaszti sors volt, amelyet – mint oly sok bajtársát – az 1945 után bekövetkezett történelmi fordulat tört ketté. A Ludovika Akadémiát végzett katonaszti a második világháború idején századosi rangban hadosztály-összekötőként vett részt a 2. magyar hadsereg hadműveleteiben az orosz fronton. Egyik szervezője és végrehajtója volt annak az improvizált, de erőteljes ellentámadásnak, amit a különböző szétosztott magyar erőkből koncentráltan hajtottak végre. A magyar sereg katasztrofális vereségét követően Csutor Antalnak sikerült több száz magyar katonát

megmentenie. A háború végén amerikai, majd francia fogságba került, végül az 1946-ban hazatért katonaszti „B-listára” tették, és megfosztották rangjától. Az ÁVH 1946–47-ben többször letartóztatta, és a hírhedt Andrássy út 60. sz. épületben megkínozta az ún. Koszorús-féle összeesküvésben való részvétellel meggyanúsítva. A kínzások következtében idős korban egyik lábát amputálni kellett. Csak egykori katonáinak volt köszönhető, hogy szabadon bocsátották, és nem szenvedett több évi börtönt. A katonaszti elbocsátott és többszörösen megkínzott Csutor Antalt csak a Nagy Imre-érában rehabilitálták, és rangját is visszakapta. 1956 után, bár a forradalomtól távol tartotta magát, ismét felszólították, hogy mondjon le katonai rangjáról.¹³⁹

A Csutor család általunk felvázolt története talán sok más magyar kismemesi família históriájához hasonlóan tipikusnak mondható: nevezetesen ami a családnak a nemesség soraiba emelkedését, majd lesüllyedését és ismételt felemelkedését, a honoráció rétegebe, egyúttal a magyar polgárosodó, majd a polgári társadalomba történt beilleszkedését illeti. Úgy véljük, talán nem volt haszontalan bemutatni több évszázadon át ívelő, és a leszármazottak révén ma is élő históriájukat, amely a magyar társadalom történetének szerves része volt úgy a múltban, mint ahogy a jelenben és a következő nemzedékek által a jövőben is.

Soós István

JEGYZETEK

⁶⁹ MOL, C 30 Acta nobilium. Acta comitatum. [Zala vármegye.] Fasc. 4. No. 220. – Prot. 2. Pag. 9. 1742. Inclyta congregatio, 29a Maii, 826. No. 1480. Fragmentum repertorii, quod anno 1714 usque 1789 inclusive ad prothocolla directi quidem investigationum nobilitariarum inuiat; extenditur una tamen ad prothocolla gerendum, et generalium congregationum, cum provocatione originali: in quantum eis familiae quaequam, aut publicatione armalium, aut authenticorum, ex inclytis aliis comitatibus allatarum testimonialium, in numerum nobilium, aut vero if[nclyt]i comitatus Zaladiensis acceptatae seperiuntur, aut vero abhinc testimoniales super nobilitate obtinuerunt. Confectum anno 1792do[,] purificatum 1796. – MOL, Filmtár. B 1388. sz. film. (A továbbiakban: B 1388.) – Az 1735. évi tanúvallomásra szóló iratot idézi és elemzi *Tóth István György*. L.: Mivelhogy írást nem tudsz ... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996. 185–186. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 17.); *uő.*: Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe. [Bp., 2000] 177. (A továbbiakban: Literacy) – Itt mondok szívélyes köszönetet kollégámnak, hogy erre, a Csutor család tör-

ténetével kapcsolatos igen fontos dokumentumra felhívta a figyelmet.

⁷⁰ *Tóth I. Gy.*: i. m. 185.

⁷¹ A prédikátor viszonylag pontosan interpretálta az általunk részletesen ismertetett nemeslevél tartalmát, amelyet a tanú a következő szavakkal adott elő: „(...) egy kastély előtt megütközött volna azon impetráns Chutor János az Törökkel, Kapitány Ember lévén, és kevesed magával meg győzvé a Törököt, egy Török Tisztet ellis fogott”, hozzátéve, hogy „ezen dolgot mint egy köz hírrel, már sokaktúl is halotta”. – Idézi *Tóth I. Gy.*: i. m. 186.; Literacy, 177.

⁷² *Tóth I. Gy.*: i. m. 186.; Literacy, 177.

⁷³ L. erről Paiss András 1734. november 4-én kelt bizonyoságlevelét. – B 1388.

⁷⁴ Kovács András többször betöltötte ezt a hivatalt, így 1716–1717-ben, 1719-ben és 1724–1730 között. L. erről: Zala megye archontológiája. 1138–2000. (i. m. 274, 436.) (A továbbiakban: Zma)

⁷⁵ Kovács István 1742. december 13-án kelt, saját kezűleg írott tanúsítványa. L.: B 1388.

⁷⁶ L. ezt uo. (B 1388.)

⁷⁷ Zala vármegye 1828. január 24-én Csutor Antal kérésére ismét kiadta a nemességigazolást. (Az irat jelenleg Csutor Endre tulajdonában van.) – A Csutorok természetesen szerepelnek az 1754–55. évi országos nemesi összeírásban is. Erről l. fent az „Első közlemény” 1. sz. jegyzetében idézett művet és *Illéssy János*: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902. 136. – Az összeírás Csutor András, Antal és Gáspár nevét tünteti fel.

⁷⁸ Így 1747-ben: Csutor András és ifj. Csutor András; 1749-ben Csutor András; 1754-ben és 1762-ben Csutor András és fivérei, Csutor Gáspár és Csutor Antal; 1786-ban Csutor Antal. Csutor Gáspárról és Antalról, azon kívül, hogy nevük rendre feltűnik a nemesi összeírásokban, nincsenek más információink. – Csutor András az összeíró az 1762. évi összeírásban tévesen tüntette fel, mivel ő 1756-ban meghalt. L. róluk MOL, C 30 Acta nobilium. Acta nobilium comitatus Szaladiensis 1723–1784. – MOL, Filmtár. 1116. sz. film.

⁷⁹ Iskolamúzeum [Tapolcán.] [Tapolca, 2004.] (Elektronikus adat.) – Az adat valóságát nem volt lehetőségünk ellenőrizni, de feltehetőleg hiteles dokumentumból származik.

⁸⁰ Zma, 289, 396.

⁸¹ L. MOL, A 57 Libri regii, XXIV. k. 417.; XXVI. k. 173. Az adománylevél másolatát: MOL, P 108 Eszterházy család. 251. cs. Repositorium 35. (A továbbiakban: P 108 251. cs. Rep. 35.) Fasc. K. No 219. – Az adományozásról l. *Merényi Lajos*: Herceg Eszterházy Pál nádor 1635–1713. Bukics Zsigmond közreműködésével írta (...). Bp., 1895. 253. (Magyar Történelmi Életrajzok. XI.); *Mezősi Károly*: A fegyverjog/jus armorum megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. In: Századok, 76 (1942) 1–2. sz. 182; *Holub József*: Az újjátelepítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. V. (Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1974. 16–17; *Szilágyi Mihály*: Az újratelepődő Tolna megye. 1710–1720. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. X. (Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1983. 41.

⁸² P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 220. – 1754. Instantia domini Andreae Csutor ex Tapolcza, mediante qua petit adhuc 150 ft. eidem pro literalibus illis instrumentis quae Cel[ssis]simo principi Paulo Antonio Eszterházy super certa curia, et 3 sessionibus in Zokol resignaverat, depositis, adhuc aliquid superaddi. – Az eredeti oklevelet l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 208. – 1584. Confirmationales Rudolphi Secundi Romanorum Imperatoris et Regis Hungariae super nova Donatione Sigismundi Regis adjudicatoriis item fassionalibus, et statutoriis capituli ecclesiae Albensis pro familia Csutor de Illétfalva super curia ejusdem familiae in Zokol aliter Illétfalva in comitatu Tolnensi adjacente elargitae. (Az oklevél átvételéről szóló testimonialis másolatát l.: E 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223 et F.) Ezt az oklevelet, amelyet más iratokkal együtt a család a 19. század elején megpróbált visszaszerezni, Csutor János élettörténete kapcsán nem idéztük, mivel kutatásaink során eleinte nem bukkantunk rá. Csak az Eszterházy contra Csutor-per vizsgálata kapcsán találtuk meg azt, nem is számolván azzal, hogy ez a Csutorok családtörténetében oly becses dokumentum, egyéb Csutor-iratokkal együtt a hercegi familia tulajdonába kerülhetett. Annál nagyobb volt a meglepetésünk, mikor az Eszterházy-dokumentumokat faggatva kiderült, hogy azokat Csutor András volt kénytelen „felajánlani” némi készpénz ellenében Eszterházy Pál Antalnak.

⁸³ P 108.251. cs. Rep. 35. K. No 220.

⁸⁴ L. ezt: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 207. et NB. Az oklevelet és másolatát, továbbá az oklevélből készített kivonatot és annak kópiáját l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F. – Vö. erről fent a 42. sz. jegyzetet.

⁸⁵ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 221. – 1755. 22. Jan. Quietantia d[omini] Andreae Csutor super florenis Rhenensibus 150. pro certis literalibus instrumentis signanter privilegialibus Sigismundi et Rudolphi regum super curia et 3. sessionibus in Zokol pro familia Csutor emanatis eidem persolutis.

⁸⁶ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 222. – 1755. 22. Jan. Quietantia d[omini] Andreae Csutor super 6. aureis Kremniciensibus pro privilegialibus Sigismundi et Rudolphi regis super curia et 3. sessionibus pro familia Csutor elargitis per eum Cel[ssis]sima Domui censis[.]

⁸⁷ L. ezekről fent a 8., 41., 44. és 45. sz. jegyzeteket.

⁸⁸ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 220. – Batsányi Marianne levele Eszterházy Miklós herceghez. [Tapolca, 1766.]

⁸⁹ A levél dátumára a hercegi archívumban őrzött, az Eszterházyakhoz 1766 és 1769 között benyújtott kérvényekről készült jegyzőkönyvből következtethetünk. – Batsányi Mária folyamodványát áttanulmányozva nem véletlenül jegyezte meg Csutor Imre: „Ennek tartalmából lehet látni, hogy a fellebbi [azaz a levél első felében idézett. S. I.] Zsigmond király féle levelek hová lettek. (...) „ (...) ezeket a hercegség a szegény Csutor Andrásról kézre kaparítván, valószínűleg a Kismartoni vagy talán az Ozorai levéltár iromány Cryptájában alusszák az örök álmot, – az ősiségi parancs által agyon üttetvén”. (L. Csutor Imre levelét Csutor Sándornak. 1885.)

⁹⁰ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et E. – Az admonitionalis levél másolatán: 3258. ps. 29. Junii 804. 1804. 26a Junii. Opinio Directoralis relate ad insinuationem admonitionis judriae respectu Szokol per homines familiae Csutor peragi, procurandae per Antonium Csutor factam, praestitam.

⁹¹ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et G. – Extractus protocolli instantiarum sub secretariatu d[omi]ni Nicolai Schlefstos de anno 1766. usque [1]769. Pag. 96.

⁹² Egy feltehetően a 19. század elején készült családi genealógia szerint („Genealogia familiae Csutor”) a „tíz árva” közül csak a fent felsoroltakat említi, a gyermek- vagy ifjúkorukban elhunytakat nem. A feltehetően Csutor László vagy Csutor János által összeállított nemzedéktáblán szerepel viszont Mihály, István és még két ismeretlen. A genealógiát l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F. – Az általunk átnézett tapolcai anyakönyvekben Csutor András tizenegy leszármazottját találtuk meg, akik közül Éva talán még 1756 előtt, vagy azt követő években meghalt. Csutor Istvánról viszont nem szólnak a források.

⁹³ Azaz fitestvérei, Ignác és József, valamint lánytestvére, Krisztina (Nyers Lászlóné), továbbá másik lánytestvére Júlianna és annak lányai Tímár Júlianna (Csuklin Ádámné) és Tímár Erzsébet (Vámos Jánosné).

⁹⁴ L. fent a 30. sz. jegyzetben idézett forrást. (Az admonitio eredeti fogalmazványa Csutor Endre tulajdonában van.)

⁹⁵ Csutor Antal József levele Eszterházy Miklóshoz [1812. április eleje] P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et D.

⁹⁶ Uo. – Ez a köszönetnyilvánítás viszont azt jelentheti, hogy Eszterházy Miklós mégsem viseltetett közömbösen az ügy iránt, és bizonyos pénzösszegekkel segíthette – legalábbis – Csutor László családját.

⁹⁷ L. fent a 35. sz. jegyzetben idézett levelet.

⁹⁸ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et D. 1214. 1804.

prs. 9a Apr. 1804. 2462. 804 pr. die 12. Apr. 804. Insinuatio Antonii Csutor respectu admonitionis judiciariae quod ad possessionem Szokol per homines familiae Csutor peragi percurandae.

⁹⁹ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F.

¹⁰⁰ Uo. (1810)

¹⁰¹ Uo. (1810) – Humillima informatio ad deductiones Antonii Csutor.

¹⁰² Uo. 1810. 12a 8br Informatio Generalis Archivalis quo ad deductiones Antonii Csutor intuitu Szokol factas.

¹⁰³ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et G. – 1810. 14a Febr. Opinio Causarum Directoratus quoad instantiam Antonii Csutor.

¹⁰⁴ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et H. – 1811. 7a Febr. Resolutio Cel[sissimi] Principis ad Instantiam Antonii Csutor pro deductionibus suis intuitu Szokol exhibitis renumerationem petentis, emanata.

¹⁰⁵ L. erről: Catastrum nobilium. 1786. 1790., 1829. (1786. „Ignatius Csutor: perillustris perceptor”) MOL, Filmtár. B 1400. sz. és Zma, 282, 396.

¹⁰⁶ Vö. erről: Index alphabeticum indubitatorum nobilium familiarum cessantium anni 1790. contestatarum, cum provocatione localitatis, et paginarum, elaboratum. P. 64. („Csutor Ignac. Tapolca.”) – MOL, Filmtár. B 1401. sz. – Ennek a kútfőnek a másolatát küldte át Csutor Imre 1885. február 10-i levelének mellékleteként Csutor Sándornak.

¹⁰⁷ Conscriptio nobilium comitatus Szaladiensis. (Zalaegerszeg, 1790. július 12.) In processu Sedis Tapolca, etc. Pag. 64. – Ezen összeírás Csutorokra vonatkozó részét hiteles másolatban Hanty Károly Zala vármegye levéltárnoka adta ki Csutor Imre kérésére (Zalaegerszeg, 1885. január 31.), melynek kópiáját küldte meg Csutor Imre Csutor Sándornak. (L. az 1885. február 10-i levelét.) (A hiteles másolat és gépelt változata Csutor Endre tulajdonában van.)

¹⁰⁸ Zma, 269–270, 396.

¹⁰⁹ A birtokszerzésre vagy -vásárlásra források hiányában nem tudjuk pontosan mikor került sor. Annyi bizonyos, hogy ez nem 1808 előtt történt, mivel a vármegye birtokosai között addig nem szerepel. Vö. erről: (Szerk.: Szakóné dr. Sin Aranka-Breiner né Varga Ildikó) Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye (1773–1808). II. Bp., 1996.

¹¹⁰ Catastrum nobilium comitatus Szaladiensis anno 1817. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film. Vö. erről még: *Bicsák Istvánné: Salomvár. Zalaegerszeg, 2001. 12.* – Az összeírásban úgy szerepel, mint kiskorú gyermekének, az akkor négyéves, árván maradt Imrének apja. Csutor Imre 1887-ben írott levele szerint ugyanis, midőn ő még két és fél éves volt, azaz 1815 második felében, apja elhunyt. (Salomvár, 1887. november 14.) (A levél Csutor Endre tulajdonában van.)

¹¹¹ *Bicsák Istvánné Szegedi I.*: i. m. 15.

¹¹² L. erről *Hoffer Endre*: Horváth Ádám levele Fodor Gersonhoz, a dunamelléki superintendens főjegyzőjéhez Nagy-Kőrösön. (Petrikeresztúr, 1815. augusztus 6.) In: *Figyelő*, 1 (1876) 46.; *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. Bp., 1883. 456.

¹¹³ L. erről: Catastrum nobilium 1845. 511. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film. – A jegyzék a Salomváron élt Csutor Imrét „aljegyző”-ként szerepelteti: „Csutor Imre, aljegyző Jánosnak, Ignác fiának fia.” Ezzel az adattal ellentétben a „Zma” csak másodaljegyzőként említi, és szerinte ezt a hivatali tisztséget Csutor Imre csak 1847. június 14-étől töltötte be. (Zma, 257, 396.)

¹¹⁴ Zma, 257, 313–314, 326, 396. Vö. erről Csutor Imre életpályájának összefoglalását *Bicsák I.-né*: i. m. 15 és Nevezetes Zalaiak. Zalai életrajzi kislexikon. Zalaegerszeg, 1993 és 1994. (2. jav., bőv. kiad.)

¹¹⁵ Nevezetes Zalaiak. (i. m., i. h.)

¹¹⁶ *Bicsák Istvánné Szegedi I.*: i. m. 15. és Salomvár. (i. m.)

¹¹⁷ Adatok Zalamegye történetéhez. 1–5. Zalaegerszeg, 1876–1878.

¹¹⁸ Észrevételek és toldalékok Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez c. munkájához. Deák Ferenc némely adomáival. Zalaegerszeg, 1890. L. erről még: *Szinyei J.*: i. m. II. 455. – A mű elkészítéséről Csutor Imre Salomváron, 1890. december 18-án kelt, unokaöccsének írott levelében számolt be. (A levél Csutor Endre tulajdonában van.)

¹¹⁹ Nevezetes Zalaiak. (i. m.)

¹²⁰ Catastrum nobilium [comitatus Szaladiensis.] 1845. 155. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film.

¹²¹ L. Csutor Imre fent többször idézett levelét (1885. február 10.)

¹²² Veszprém vármegye bizonyosságlevelét 1792. július 4-i közgyűlésén adta ki Csutor László részére. (Eredetije jelenleg Csutor Imre tulajdonában van.)

¹²³ L. fent a 84. sz. jegyzetet.

¹²⁴ Róla, mint Zala vármegyei nemesről I.: Registrum nobilium comitatus Zaladiensis. Tomus 2. 1786–1837, 1837–1847. 61, 68, 70. – MOL, Filmtár. B 1402. sz. film.

¹²⁵ Minderről I. fent a 39. sz. jegyzetben idézett levelet.

¹²⁶ L. fent erről a 94. sz. jegyzetben idézett iratot.

¹²⁷ A felvett kölcsönök összege 1836-ban már 18.416 forintot tett ki. L. erről: Kötelező levél. (Az eredeti irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹²⁸ Az eredeti Torna vármegyei bizonyosságlevelét jelenleg a Csutor család számára összeállított „Tudnivalók” címet viselő iratanyagban található. A bizonyosságlevelét kivonatát I. belefoglalva a Zala és Veszprém vármegyéktől Csutor Antal József részére kiadott bizonyosságlevelébe. (Mindkét dokumentum Csutor Endre tulajdonában van.)

¹²⁹ L. az eredeti bizonyosságlevelét és a jászói káptalan által kiállított oklevélét 1943. október 21-én kiadott hiteles másolatát a fent említett „Tudnivalók” c. mellékletben. (Mindkét irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹³⁰ Váradolaszi, 1829. június 30. (Az eredeti irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹³¹ L. erről Csutor Imre levelét Csutor Sándorhoz. (Salomvár, 1883. január 21.)

¹³² Uo.

¹³³ Ezeket az adatokat a családi feljegyzések alapján közöljük, illetve összegezzük. (A feljegyzések Csutor Endre tulajdonában vannak.) (A továbbiakban: Családi feljegyzések.)

¹³⁴ Az eredeti iratot I. a „Tudnivalók”-ban.

¹³⁵ L. erről a Családi feljegyzéseket.

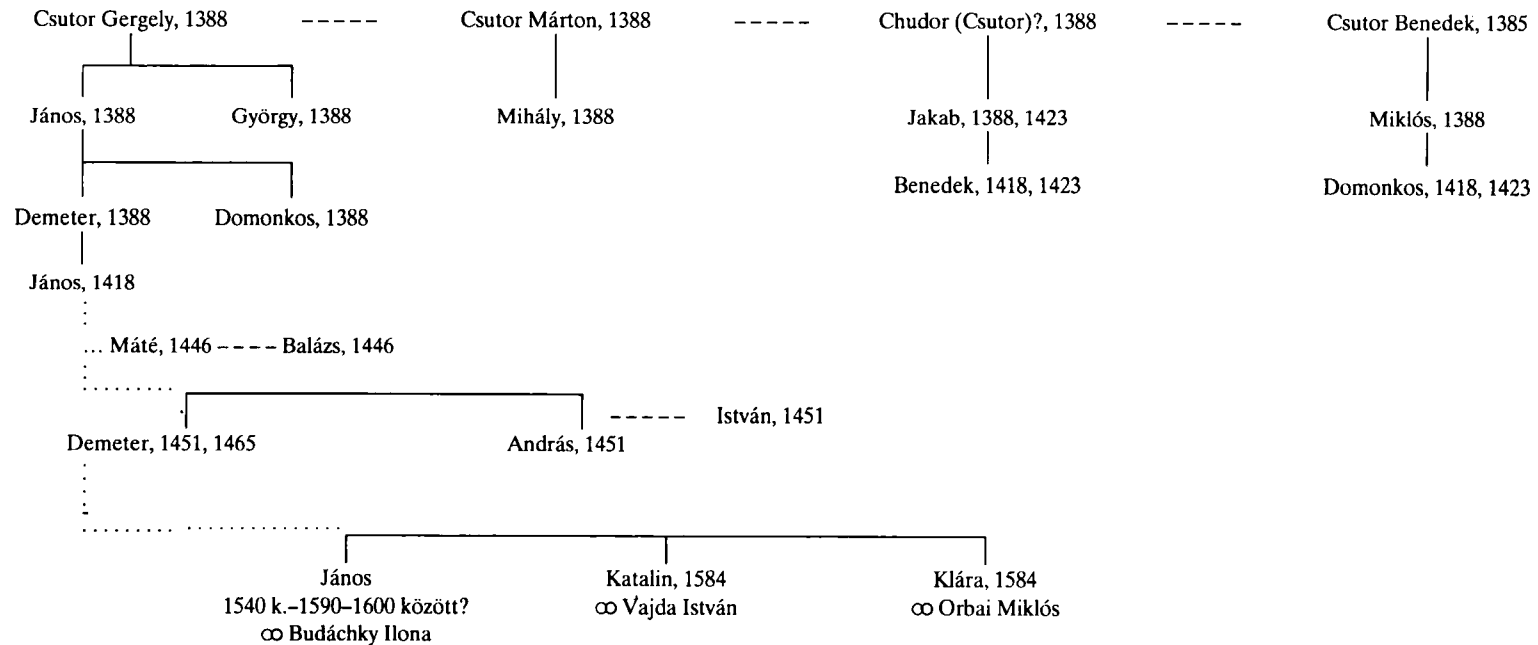
¹³⁶ Az örökbefogadási iratok Csutor Endre tulajdonában vannak.

¹³⁷ Családi feljegyzések.

¹³⁸ Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye múltja és jelene. (Szerk.: Vitéz Szolnoki Scheftsik György.) Pécs, 1935. és Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Elektronikus Könyvtár. Versegly Ferenc Elektronikus Könyvtár. [Szolnok, 2004.]

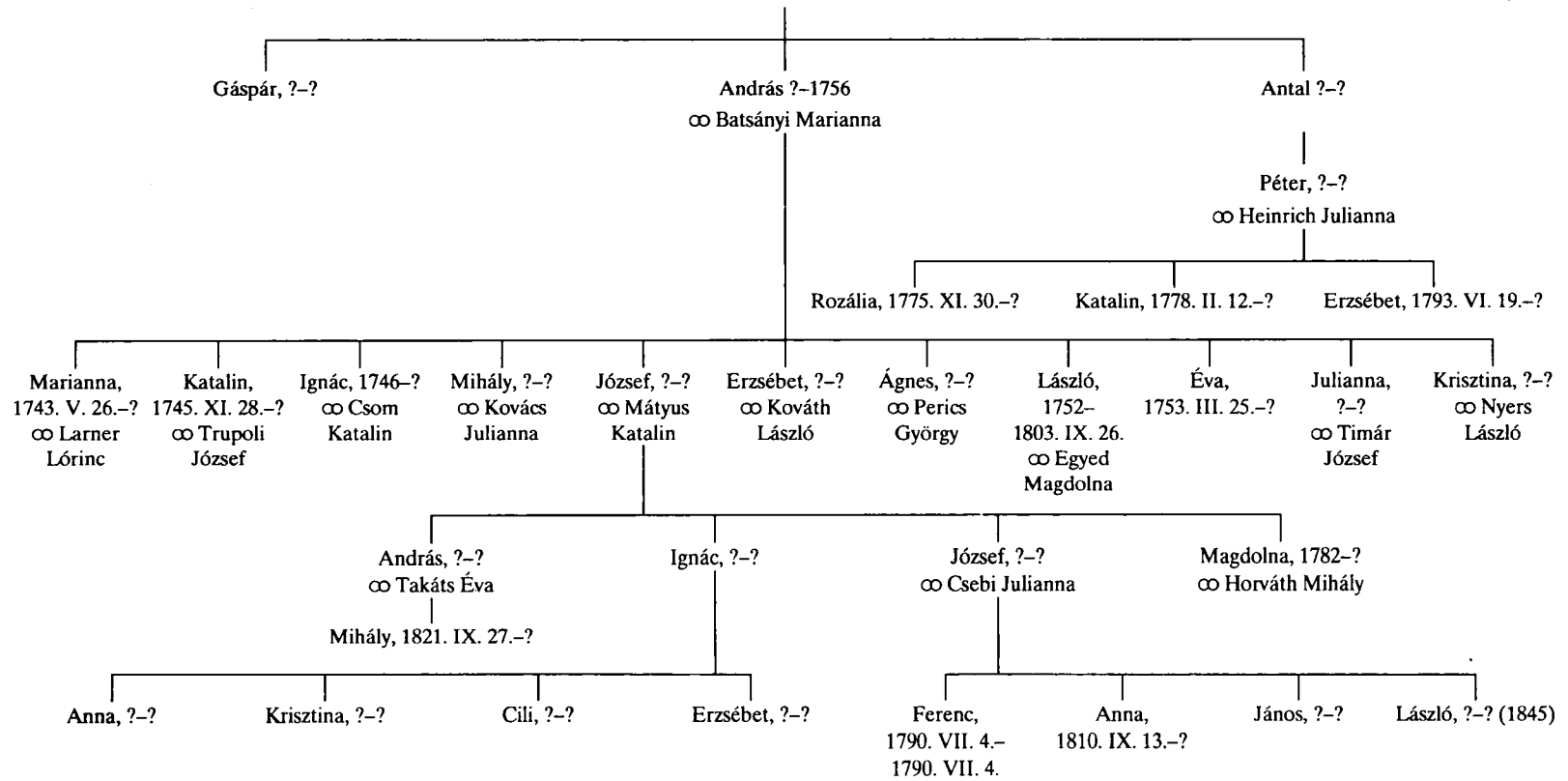
¹³⁹ Csutor Antal fenti rövid életrajzát, fiának, Csutor Endrének szíves közlése alapján foglaltuk össze.

Az illétfalvai és szokolyi Csutor család nemzedékrendi táblái*
I. tábla

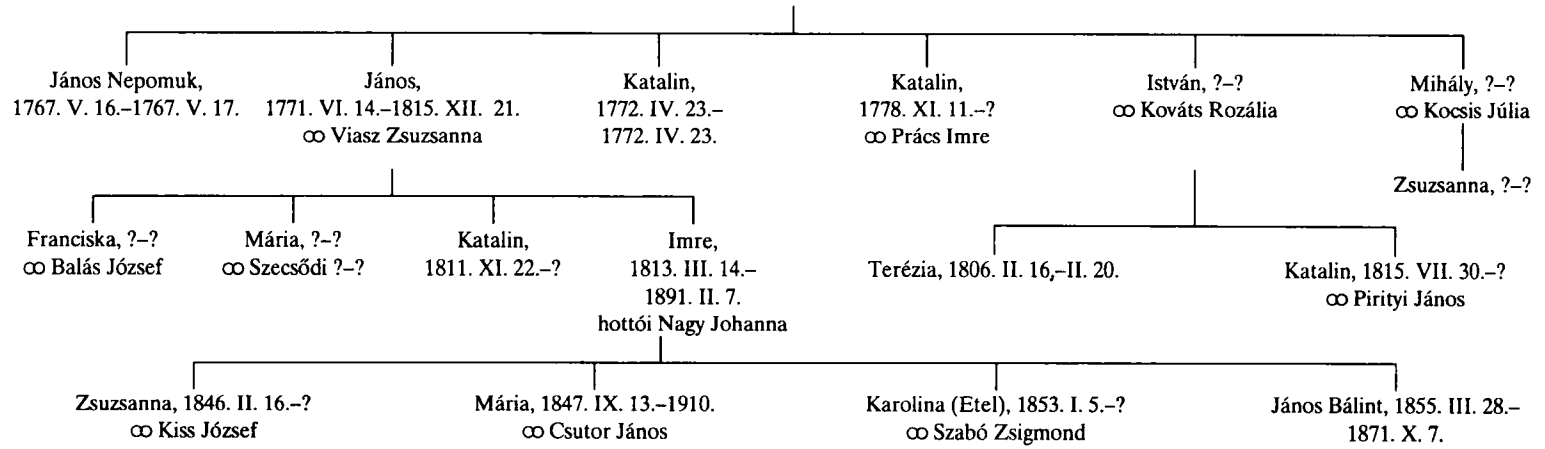
* A Csutor család nemzedékrendi táblázatait részint a levéltári kútfők, részint a különböző, a Csutorok történetéhez kapcsolódó helységek (Tapolca, Várpalota, Veszprém, Salomvár) anyakönyvi adatai, továbbá Csutor Endre által rendelkezésünkre bocsátott családi iratok, levelezések és genealógiai táblák alapján állítottuk össze. Sajnálatos módon a mai országhatárokon túli helységekben (Pozsony, Vágsellye, Rozsnyó, Lugos, Arad stb.) élt Csutor-leszármazottakra vonatkozó dokumentumokat nem tudtuk beszerezni. Ennek következtében a család nemzedékrendi tábláiban az egyes személyek születési és halálozási adatait több helyen nem tudtuk megadni. A família leszármazási tábláinak pontos összeállítása tehát még további kutatásokat igényel.

II. tábla
Csutor András (1734, 1735, 1741)

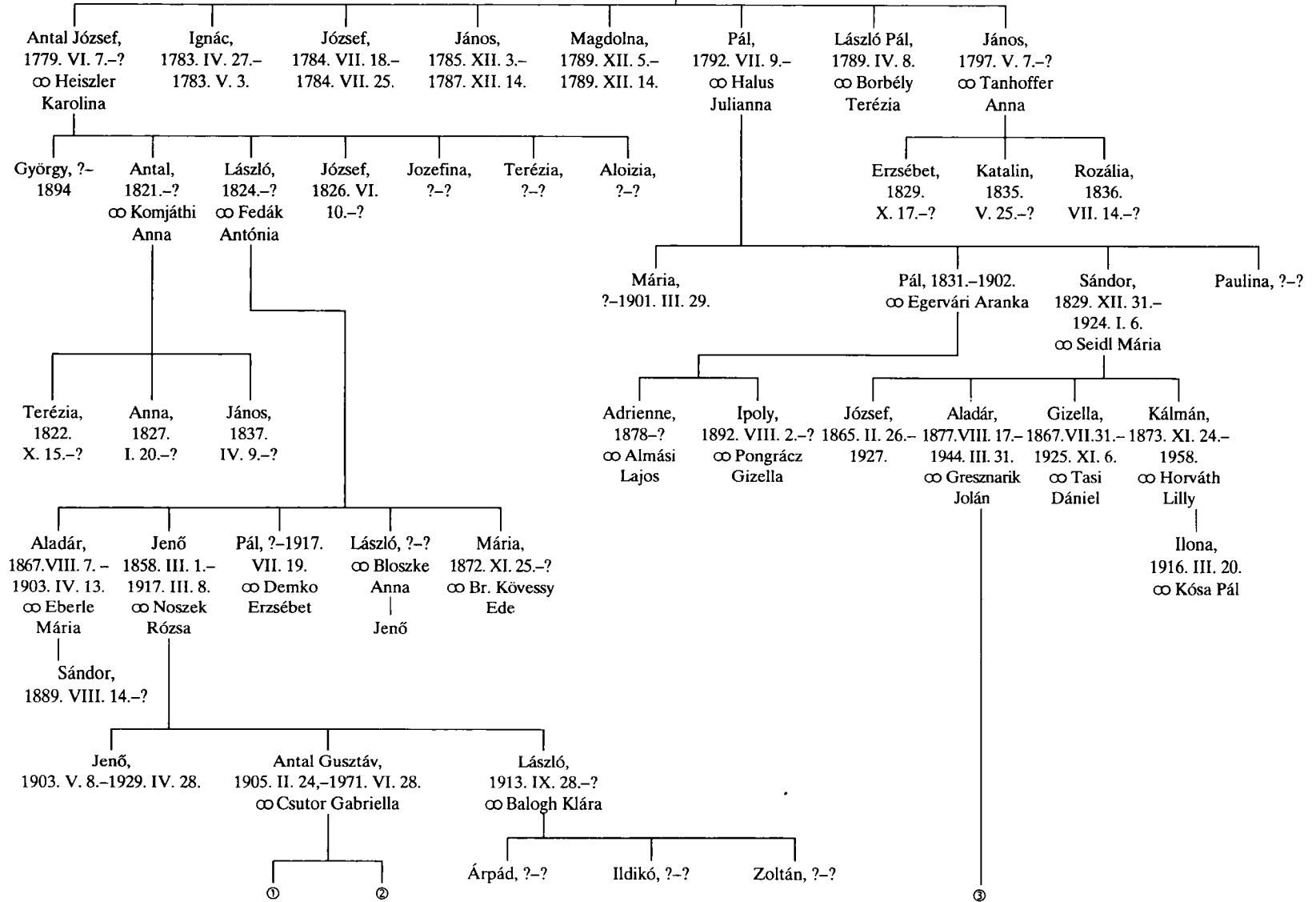

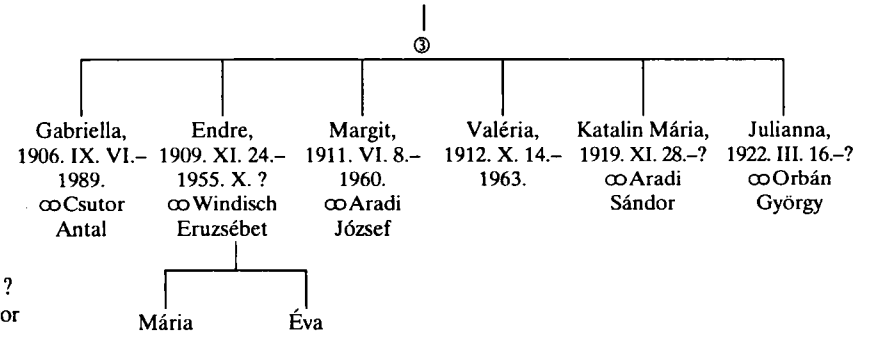
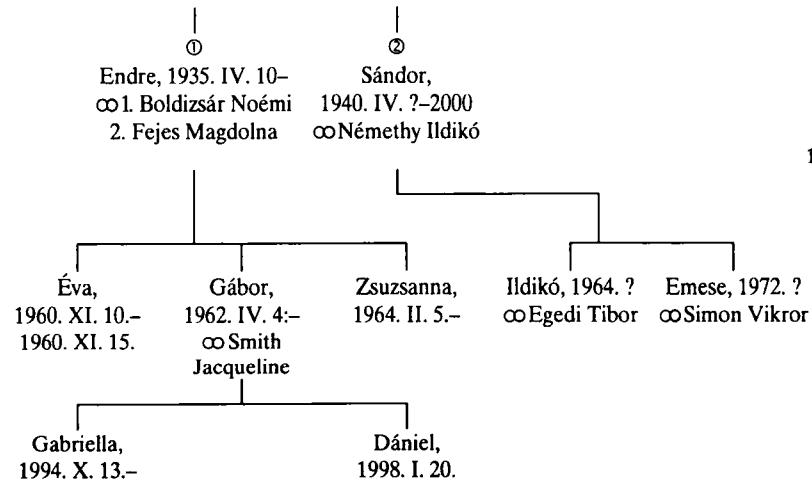
III. tábla (folytatás a II. tábláról)

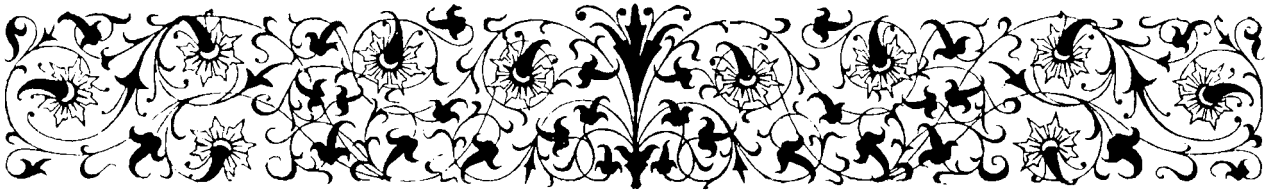
Ignác, 1746-?
 ∞ Csom Katalin

IV. tábla. László 1752.–1803. IX. 16.
 ∞ Egyed Magdolna

A JESZENICEI ÉS BUDETINI SZUNYOGH CSALÁD, CÍMERVÁLTOZATAI A 16–18. SZÁZADBAN

Második közlemény

A család címerhasználatá

A Szunyogh család esetében azt kívánjuk megvizsgálni, el lehet-e különíteni heraldikailag a család egyes ágait, és ha igen, akkor kimutatható-e egyfajta szabályszerűség a címerváltozatok előfordulásában, vagy a hanyatló heraldika e századaiban valóban kaotikus állapotok uralkodtak a magyar heraldikában.¹ Ennél továbbmenve: a címerek milyen formában fejezték ki az egyes ágak és személyek rangjában, tisztségeiben házassági kapcsolataiban bekövetkezett változásokat.² A jeszenicei és budetini Szunyogh család azért mondható jó mintának, mivel két jól elkülönülő ágra szakadt, majd azon belül az egyik ág még tovább, és e három ág külön-külön kapott grófi címet, amely címerének megváltozásával is járt. Másrészt elegendő és sokrétű forrásanyag áll rendelkezésre a fenti kérdések vizsgálatához. Elsőként ezeket a forrásokat tekintjük át.

A források

Az első helyre a szigorúan vett írott forrásokat tesszük (szöveges emlékek), mivel közéjük tartoznak a címert mintegy hivatalosan rögzítő adománylevelek.

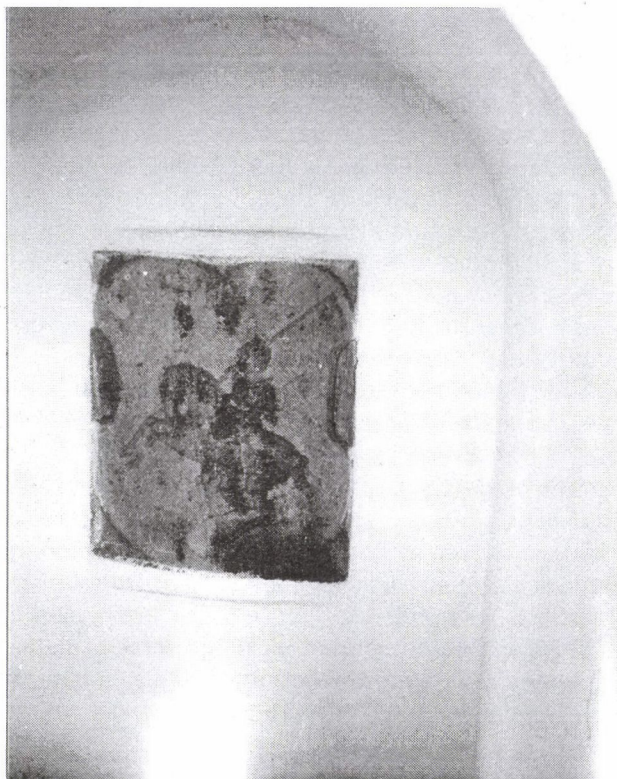
A bárói rangemelések bejegyzett diplomái nem maradtak fenn (bár esetleg még lappanghatnak), a Királyi Könyvekbe bejegyzett rangemelés pedig nem tartalmaz címeradományozást, -bővítést vagy címerleírást.³ A 18. században történt grófi rangemelésekhez kapcsolódó címerbővítések ezzel szemben jobban dokumentálhatóak. A család magyarországi ága 1712-es diplomája szövegének másolata fennmaradt, amely a címer leírását is tartalmazza.⁴ A sziléziai ág esetében maga az eredeti oklevél maradt fenn a címer leírásával és ábrázolásával.⁵ A címert közvetve leíró

egyéb írásos emlékek száma csekély, és megbízhatóságuk megkérdőjelezhető, abból kifolyólag, hogy címerképek után születtek, viszont kultúrtörténeti adalékokkal szolgálnak. Esetünkben az egyetlen ilyen jellegű forrás Majthényi György, Szunyogh Anna-Mária férje, genealógiai jegyzete a 17. század első harmadának végéről, amely megőrizte a címer eredetmondáját, avagy adományozásának történetét.⁶

Ábrázolásként teljes értékű, viszont nem feltétlenül „hivatalos” források a főként 16–17. századból származó címerrajzok, amelyek emlékebejegyzéseként maradtak fenn, általában könyv formátumú albumokban. Jelentőségük abban van, hogy a címer színeire tartalmazznak információt, továbbá, hogy viszonylag nagy méretük és alapos kidolgozásuk révén a kisebb részletek tekintetében is eligazítanak. A Szunyogh család esetében két ilyen emlék maradt fenn, éppen a címeres (pecsétes) anyag határaitól: nagyjeszeni Jeszenszky István címeres emlékalbuma 1599-ből és a nagyszombati trinitáriusok Szent Skapuláréről nevezett testületének bejegyzési könyve, egy 1727-re tehető ábrázolással.⁷

A források közül a pecsétek állnak mindig a legnagyobb számban rendelkezésünkre, elsősorban a családok fennmaradt levelezésének vagy hasonló irategyütteseknek (pl. nyugták) köszönhetően. Ez kiemelt fontosságúvá teszi őket, nyilvánvaló hátrányuk ellenére, tudniillik, hogy a címer színeire (esetünkben a 18. század második fele előtt) nem szolgálnak támpontot. Másik hátrányuk, hogy a fellelhető pecsétek jelentős része gyűrűspecst, illetve kisebb pecsét, amelyek a levelezésnek és a család ágai közti jogi ügyleteknek köszönhetik fennmaradásukat. Levélzárássra nem használt nagyobb pecsétet, mivel ez elsősorban kiadmányokon szerepelt, csak nagyon keveset sikerült találni.⁸

A pecsétekhez hasonlóan fontos, de nem teljes értékű forrást jelentenek a síremlékek, domborművek. Írásos dokumentumok alapján számos helyen valószínűsíthető meglétük, így Arva vára Henkelkriptájában,⁹ illetve a kiszucaújhelyi Szent Jakabtemplomban maradhettek fenn ilyenek. Budetin várában pedig az Öregtorony falában (ma már egy átjáró folyosón) is látható egy domborműves emlék, feltehetően a 18. századból (1. kép).

1. kép: Dombormű a Szunyogh címerrel Budetin várában.
A szerző felvétele.

Más jellegű források a Szunyogh család esetében egyelőre nem állnak rendelkezésünkre. A szakirodalom címerközlései csak annyira hitelesek, amennyire a fenti egyedinek tekinthető címerközléseken alapulnak. Nagy Iván családtörténeti munkájában Adami és Burgstaller után közli a címert.¹⁰ Gyakorlatilag ez az a változat, amelyet Csergheő is hoz a Siebmacher magyar köteteiben,¹¹ részint Adami művére, részint – a forrás lelehelyének megjelölése nélkül – egy Szunyogh János aláírását viselő 1618-as keltezésű fametszetre hivatkozva. Egyértelműen hiteles a Csergheő által közölt másik ábrázolás, amelynek forrása a már említett albumbejegyzés.

A családtagok címeres emlékei

A Szunyogh-címer a legelsőtől a legutolsó forrássig a következő címerkép valamely variációja, kiegészítése: (jobbra) lépítő (ugrató stb.) lovas (páncélos) férfi (jobbjaiban) zászlót (zászlós kopját) tartva. Sisakdísz: heraldikai lilium (alább a sisakdísz csak a fontos esetekben, vagy az ettől eltérőt említjük meg). A címer színeire és a pajzs alakjára alább térünk ki.

Mivel Szunyogh I. Gáspár leszármazóitól Szunyogh Rafael 1561-ből fennmaradt címeres pecsétlenyomatát (az elmosódott papírfelzeten a lovas alak látszik)¹² kivéve csak a család kettéágazása utáni időből maradtak fenn címeres emlékek, ezért tárgyaljuk elkülönítve a sziléziai és magyarországi ágat.

Sziléziai ág

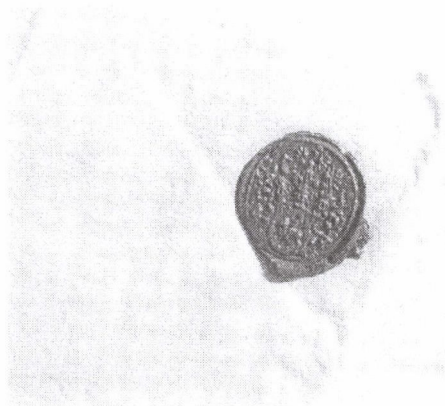
A sziléziai ág viszonylag kevés előkerült címeres emléke közül az első Szunyogh II. János 1590-es években felbukkanó, elmosódott pecsétnyomatai, melyek a család címerének zászlóvivő lovasát ábrázolják, a sisakdísz valószínűleg lilium.¹³

Ez után a 17. század közepéig az egyetlen címeres emlék Szunyogh III. János címerespecsét lenyomata 1636-ból. A meglehetősen nagy méretű (25 mm) felzetes pecsét címeréből annyi vehető teljes biztossággal ki, hogy a pajzs alsó mezeje ötször van vágva (minden páratlan emelkedik ki), ami a szakirodalom közléseitől eltérő változat,¹⁴ felette pedig egy (lépő?) ló négy lába látható.¹⁵

A század második felétől megszorodnak a források. Szunyogh I. Gyula 1669 előtt három különböző méretű pecsétet használt, két címerrajzzal. Gyűrűspecstjén a vágásos alsó mezejű változat szerepelt, a felső mezőben a lovas bal kezében fogja a kopját és csillagokkal van körülvéve. Kispecstjén a lebegő lovas balra fordul lovával együtt, míg nagyobb pecsétjén a gyűrűspecst címerrajza található. E hétszer vágott mezejű nagyobb pecsétjének (30 mm)¹⁶ alkalmazására 1669 után nincsen adat, kispecstjét pedig az egyetlen esetben fia használta.¹⁷

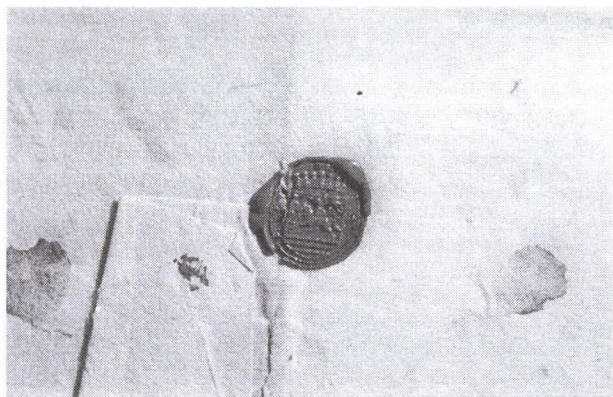
Noha I. és II. Gyulát I. Lipót 1669-ben rangemelésben részesítette,¹⁸ semmi nyoma nem maradt annak, hogy a diploma tartalmazott volna a címerre vonatkozó rendelkezést, megjegyzést, netalán változtatásokat, a címeres pecsétanyag alapján mégis határkönek tekinthető heraldikai tekintetben is e dátum, ugyanis a rangemelés a címerkép és sisakdíszek meg-

változtatásával is járt. Az 1669 utáni új címerváltozat a következő: jobbra néző, jobb lábával lépő, szájában nyilat (melynek hegye felfele áll) tartó lovon hosszú süvegű, háromszögletű vagy kétszárnyú zászlót jobb kezében jobb, vállán tartó, bal kezével a kantárszárat fogó lovas. A ló feje felett, a pajzs jobb felső részében félhold és három hatágú csillag látható. A pajzson három háromágú-koronás rostélysisak; a középsőből kétfelől kihajló két tollon álló egyfejű, koronás, fejét jobbra fordító sas; a jobboldali sisak díszé balra néző növekvő egyszarvú; a baloldalié sasszárny, jobbra fordulól és lépő, (feltehetően) egyfarkú oroszlán sematikus ábrázolásával (2. kép).¹⁹ Szunyogh II. Gyula már ezt a címet használta és tekintette sajátjának, amit joggal nevezhetünk a család grófi címerének, annak ellenére, hogy a diplomában nem esik róla szó.

2. kép: Szunyogh II. Gyula pecsétje Szunyogh Gáspárnak címzett levelén, Bilsko vára, 1675. máj. 12. MOL, E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 47.
Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

Az ifjabbik sziléziai ág, I. Imréé, hosszabb életű volt, és így több címeres emléket hagyott hátra. Látványosan I. Imre kivétel ez alól, hiszen az egyetlen azonosított levelén lévő pecsét erősen megrongálódott.²⁰ Alaposabb vizsgálat során viszont kiderül, hogy a családnak a Magyar Kamarához került anyagában a névtelen vagy ismeretlen keresztnevű családtagok által írt levelek közé soroltak közül számos Szunyogh Imrének tulajdonítható. Igaz ugyan, hogy e német nyelvű leveleit nem a nevével írja alá (csupán a „geliebter Bruder” önmegjelölést használja), címeres pecsétjének felirataiban azonban egyértelműen tanúskodnak a levélíró kilétéről. A címerkép alapján véve mind-egyik esetben azonos: háromszor vágott alsó mező,

3. kép: Szunyogh I. Imre pecsétje Szunyogh I. Gyulának címzett levelén, Bilitz, 1650 körül.
MOL, E 195 3. tétel fol. 6.

Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

felette ugró/vágtató ló, zászlót tartó lovassal (3. kép). A levelek mind az 1650-es években íródtak.²¹

Szunyogh Imre utószülött fiától, János-Györgytől, csak kamarai tanácsosi működésének idejéből maradt fenn pecsét. Első pecsétjén levő címere apjához hasonló: a kopját tartó páncélos, sisakos lovas a pajzs felső mezejében, jobb lábával lépő lovon, az alsó mező pedig ötször vágott.²² 1702-ben azonban új címerkép tűnik fel: a vágott alsó mező elmarad, talaj helyettesíti. Megjelenik ugyanakkor, kissé megdőntött helyzetben, a holdsarló a ló feje felett, és alsó, illetve felső sarkánál egy-egy hatágú csillag. A tornasisakon ötágú korona a jól ismert liliummal.²³ 1711-ben tűnik fel először pecsét a Szunyogh Gyula által 1669 után használatba vett címerrel, igen apró eltérésekkel. Az 1713-ból és 1719-ből fennmaradt újabb pecsét ugyan-azt a címerképet és ezeket a díszítményeket hozza kisebb eltéréssel.²⁴ Az éles váltást az 1708-as rangemelés magyarázza. Tehát a másik ág rövid idő múltán a még ki nem halt ág által használt címet kapja meg 1708-ban grófi rangemelésekor. Ez esetben a címerleírás és az ábrázolás is megmaradt.²⁵

Ez a címerkép bukkan fel azután a 18. század '50-es, '60-as éveiben Szunyogh VI. János levelein. Más formátumú pecsétjei egyikén is ez a címer szerepel.²⁶ Ugyanakkor apja, Antal címeréről eddig nem került elő sem tárgyi emlék, sem írásos adat. VI. János még egy címerváltozatot használt, amely abban különbözik az eddigiektől, hogy a holdsarló előtt négy (rombusz-alakba rendezett), alatta pedig egy további csillag található, és a nyílvevő hiányzik a ló szájából. Továbbá a középső sisakdísz koronás sasa sem tollakon áll, hanem láthatóan lebeg a háromágú korona felett.²⁷

A leírtakból nyilvánvaló, hogy egy nemzedék késéssel mindkét ágból kiveszik a vágásos címer használatát. Gyula és fia esetében ez a rangemeléssel magyarázható. Mint fentebb bemutattuk, a grófi címer használata a pecsétanyagban is jól kimutatható.²⁸

Magyarországi ág

Mint láttuk, I. György vonala nem ágazott egy generációt meghaladóan el, így többé-kevésbé egyvonalú és folyamatos háttere van a címerek fejlődésének is. A 17. század első felének anyaga itt is szegényes. Fennmaradt viszont Szunyogh III. Mózes neve alatt egy festett címerkép Jeszenszky István említett emlékalbumában, amely 1599-es keltezésű. Ez Ghyczy Pál 1909-es leírása szerint így fest: „Veressel és zölddel vágott pajzsban, mely fenn kis hatágú arany csillagokkal van beszőrva, alul pedig két természetes faszínnű legallyazott pólyával (fascés écotécs) megrakva, fehér lovon vágató páncélos, sisakos férfi jobbában vállára fektetett kopját tart, melyről hátul ezüst zászló függ le, bal karján ovális zöld pajzs; a ló, melynek kantárszára és nyeregtakarója arany, nyakán hátulról balharánt aranytollas nyíllal van átlóve, a lovas lobo-góján és pajzsán elmosódott kép, mely úgy látszik szunyogot ábrázol. A koronás arany sisak dísz: nagy ezüst lilium; takaró mindkét oldalon váltakozva vörös, zöld, arany, ezüst.”²⁹ A címer fő eltérése a többi Szunyogh-címertől az, hogy a vágott pajzs alsó mezéjében két *legallyazott* pólyát ír le Ghyczy. Tehát ez az ábrázolás – a sziléziai ág pecsétjein is megtalálható – vágásos alsó mező legelső, ráadásul színes megjelenése, *legallyazott* pólyák formájában.

A Szunyogh Mózes neve alatt a 17. század első két évtizedéből fennmaradt pecsétek többségén azonban nem ez a változat szerepel, csupán egy csillagokkal tele-szőrt mezőben ugrató lovas egy kisebb, nyolcszögű pecséten³⁰ és egy ovális, nagyobb, illetve egy nyolcszögletű pecséten léptető lovas, amely körül nincsenek csillagok.³¹ Egyetlen alkalommal felbukkan a vágásos változat is Szunyogh III. Mózes pecsétjén: a pajzstalp ötször vágott (vagy pedig az egész mező van megrakva *három* [a címeren kiemelkedő] pólyával).³²

Szunyogh Andrástól csupán egyetlen egy címeres emlék maradt fenn,³³ amely a család szokásos címerét mutatja, egyszerű formában, azaz csak a zászlót vivő lovas látszik.

Mind 1630 utánról, tehát Erdélyből való visszatérését követő időből valók azon pecsétes iratok, ame-

lyek alapján Szunyogh II. Gáspár nyolc különböző címeres pecsétjét el lehet különíteni. Az 1630-as években, azaz hivatali emelkedését megelőzően, katonai pályafutása idején négy pecsétet használt.³⁴ A két leggyakrabban használt pecsét címere között az alapvető különbség a lovas irányában és az égitestek meglétében van.³⁵ A sisakdísz és a körirat azonban mindkettnél azonos: lilium és CASPARVS SZVNYOGH.

A fenti pecsétek használatáról viszont 1640 után alig tudunk, míg 1650 után újabb, különböző nagyságú (de mind 20 mm-nél nagyobb!) pecsétekkel pecsétel Szunyogh II. Gáspár, amelyek már gyakorlatilag egy címert hordoznak: ugró ló, jobbában vállára fektetett kétszárnyú zászlót tartó (minden bizonnyal páncélos) vitézzel, a lovas alatt négy, feje felett kettő hat- vagy ötágú csillaggal (illetve az egyik változaton a ló farka és a zászló között is látható egy csillag), a kivehető köriratokban pedig a tulajdonos összes címére történik utalás.³⁶

A fenti pecsétek mind levélzáró funkciót láttak el, sajnos Szunyogh Gáspár hivatalos kiadmány jellegű iratairól kevesebbet tudunk, pedig hivatalviseléséből adódóan feltehetőleg voltak. Csupán a családi iratok között maradt fenn egyetlen (és igen rossz állapotú) oklevele.³⁷ A 30 mm átmérőjű címeres pecsét a vágásos címerváltozatot hordozza, sisakdíszként a liliummal, a ló nem ugrik, csupán lép, és csillagok nem találhatóak a felső mezőben.

Bár unokaöccséről, Szunyogh III. Gáspárról, jóval kevesebbet tudni, neki is számos pecsétjét és címerváltozatát lehet feltalálni: pecsétjein összesen négy címerváltozat különíthető el. A korábbi változathoz képest általános eltérés a csillagok különböző számában és módon való ábrázolása, továbbá a holdsarló megjelenése.³⁸ Ugyanakkor 1693-tól a vágásos címerpajzs is megjelenik égitestek nélkül.³⁹ Noha a századforduló után újabb pecséteket vett használatba, a stíluson kívül nem látható jelentős eltérés az előzőről említett címerképtől.⁴⁰ Mivel az 1712-es rangemelés nem érintette, ezért ezt követően nincs változás Szunyogh III. Gáspár címereiben, korábbi pecsétjeit használta anélkül, hogy új címeres pecsétet vésetett volna.

A grófi címernek csak leírása maradt fenn, e szerint a magyarországi ág címere a következő: kék hátter előtt zöld talajon, lépő fehér lovon páncélos vitéz fején sisakkal, jobb kezében a gyeplőt, baljában vörös zászlót fogva, jobbról egy csillag, balról holdsarló látható. A sisakdísz ezüst lilium. A sisaktakaró kék-arany és vörös-ezüst.⁴¹

Szunyogh László saját pecsétjei egyes címerváltozatainak is az égitestek száma és elhelyezkedése a fő megkülönböztető jegye. Ugyanis míg gyűrűspecsétjén nincsenek égitestek,⁴² pecsétjein vagy a grófi diplomában leírt címet használja (holdsarló, egy csillag, de az oldalakat felcserélve), vagy a nagyszombati trinitáriusok bejegyzési könyvében ábrázoltat (holdsarló három csillaggal – 4. kép).⁴³

4. kép: Szunyogh László gróf címere a nagyszombati trinitáriusok Szent Skapuláréről elnevezett társulatának bejegyzési könyvében 1727. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Lat. 3774.

A női családtagok pecsétjei és címerképei

A család nőtagjai használták férjeik címereit, illetve címeres pecsétjeit,⁴⁴ voltak családi címerrel ellátott pecsétjeik, a jelentősebb forrásanyagot ránk ha-

gyó személyek (Szunyogh Katalin, Szunyogh Szidónia) esetében mindkettőre van példa, de a családi gyakoribbnak mondható.⁴⁵ Ráadásul ezen esetekben a családi címer vágásos változata is előfordul a 17. század végéig.⁴⁶ A 18. század elejétől a női pecsétek közül is eltűnik a vágásos változat. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy például Szunyogh Éva pecsétjein apja pecsétjeivel ellentétben már a grófi diplomának megfelelően vannak elhelyezve az égitestek.⁴⁷ Ezek mellett a férj és a feleség címerének egyesítésére is van példa. Szunyogh Erzsébet férjén kívül csakis egy címet használt, amelynek négyelt pajzsa első és negyedik mezőjében a Szunyogh-címer változatával: ugri ló, baljában zászlós kopját tartó lovassal, a ló feje felett (a pajzsfő elejében) két hatágú csillag, velük egy vonalban a lovas feje s a kopja között (a pajzsfő közepében) egy harmadik. Az első mező lovasa balra ugrik, a negyediké ennek tükörképe (azaz a negyedik mezőben látható az „általános” Szunyogh-címer változat, nem az első – egyébként legelőkelőbb – mezőben). A második és harmadik mezőben a Nyáry-címer kapott helyet.⁴⁸ A pajzson ötlevelű, ékkövekkel díszített korona.⁴⁹ A 18. században azután, Szunyogh VII. Jánosnak és két feleségének, valamint leányának, Jozefának címerén,⁵⁰ már nem egyesítik a házastársak pajzsait, hanem azok egymás mellett szerepelnek, heraldikai jobb oldalon a férj, bal oldalon a feleség családi címere kap helyet.⁵¹

A családi címer és változatai

A fentiekben áttekintettük a Szunyogh család címeres emlékeit, amelyekből az alábbiakban megpróbálunk néhány jogosan felmerülő kérdést tisztázni, illetve következtetéseket levonni a család címerhasználatára, címerváltozatai tárgyában.

Az eredeti címer

Talán az egyik legérdekesebb kérdés, hogy mihez képest voltak változatok, azaz, milyen volt a Szunyoghok eredeti (első) címere, mikor és milyen körülmények között született, illetve vették használatba?

Mint már szó esett róla, Engel Pál a Kátanemzetségből való származását valószínűsíti a családnak.⁵² Ezt a feltételezést heraldikailag nem lehet megerősíteni. Csergheő Géza ugyanis rekonstruálta –

16–17. századi források alapján – a Káta-nem ősi, nemzeti címerét,⁵³ amely vörös pajzsban hatküllős arany kerék; a sisakdísz ugyanaz; a takaró: vörös-arany. A Szunyoghok címerével ez legfeljebb a pajzsmező színében rokonítható.

Itt kell szót ejtenünk a címerhez kapcsolódó közvetett, 17. századi leírásról, amely Majthényi György már említett jegyzeteiben maradt fenn, ugyanis támpontot adhat a címer eredetének és első változatának meghatározásához. Majthényi György szerint: „Ezen Szunyogh Gáspár oly vitéz volt, sok dolgokat próbált, hogy sok heleben az harcra mindenkoron reá érkezett; az czimere is lovas fegyveres, és mind fegyverben írva vagyon, körülötte sok sunigh lévén, evvel azt példázza, hogy ezön Suniogh Gáspár mind egy suniogh mindenféle elérkezik, hogy ő is hasonlóképpen mindenütt az harcokra az pogány ellenség ellen reá érkezett, ezekbül obtineálta a régi királyoktul ezen czimert”.⁵⁴

Mint már fentebb írtuk, a Majthényi-féle névmagyarázat mindenképpen anakronisztikus. Az azonban figyelemre méltó, hogy Ghyczy Pál is szunyogokat vélt felfedezni a címerben (nem például csillagokat). Az utóbbi esetet tekintve, csupán hipotetikus jelleggel felvethető egy, a szunyogokat és csillagokat párhuzamba és szimbolikus átképezésbe állító szándék és megvalósítás, de az is lehet, hogy csak a leírók fantáziája működött közre. A Majthényi-féle leírás minden bizonnyal egy korabeli címerkép alapján született, így nem hiteles a 15. századra vonatkozóan.

De a feljegyzés (amely helyesen, Mátyás és II. Ulászló idejére teszi Szunyogh Gáspár működését) egy latin nyelvű résszel kezdődik, amelyet Majthényi többé-kevésbé pontosan lefordítva megismétel. Ebben egyértelmű utalás történik egy címeres oklevélre (amit Majthényi fegyvernek fordít),⁵⁵ amelynek azonban ezen az említésen kívül semmi nyoma sincsen. Az 1487-ben kiadott oklevélben, amely kilátásba helyezi Viszolaj és Szverepec birtokok adományozását, még Szunyogh Gáspár érdemei is csak a szokásos sablonokkal vannak megfogalmazva.⁵⁶ Az előírt cselekmények megtételére csak 1496-ban került sor,⁵⁷ de nem tudni arról, hogy ekkor kapott volna privilégiai oklevelet Szunyogh Gáspár, nemhogy címeres levelet, tehát nem bizonyítható, hogy Majthényi György megbízható forrásokkal dolgozott volna, így sajnos óvatosan kell kezelnünk adatait.

A Szunyogh-címer lovasa a 15. század harcos-ábrázolásaival (Máriássy- vagy Poky-címer) nemigen rokonítható (azok gyalogos páncélos vitézt ábrázol-

nak), a 16–17. században nagy számban megjelenő „törökverő vitéz” ábrázolásokat (amelyek elsősorban könnyűlovasok) viszont megelőzi. Az első előfordulásból (1561) annyi következtethető csupán, hogy Szunyogh I. Mózes fiai e címet már használták. Az viszont, hogy a nemesi ág címere is ugyanez, arra utal, hogy legkésőbb Gáspár és Bertalan életének idejéből való, ami részben ellentmond a Majthényi György által írottaknak. Így lehet, hogy már Szunyogh Mátyás is használta a címet, de az nem bizonyítható, hogy a Szunyoghok ezen címerképe uralkodói adomány lenne, sokkal valószínűbb, hogy önkényesen vették fel.

A vágásos címerkép

A másik nagy kérdés a nem csak III. Mózes (akivel kapcsolatban először felbukkan) személyéhez, és általa a magyarországi ághoz köthető, hanem mindkét ágnál meglevő, de a „hivatalostól” eltérő vágásos mezejű címerváltozat létezésének, eredetének és el-tűnésének kérdése.⁵⁸ Ez a mesteralak nehezen rokonítható ősi nemzetségek vagy rokon családok, a környező megyék és települések címereivel.⁵⁹

A pecsétes emlékek alapján viszont elég jól áttekinthető e változat előfordulásának története. Összefoglalóan azt lehet elmondani, hogy 1. a vágások száma változó (általában négy, öt vagy hat); 2. mindegyik ágnál előfordul ez a változat; 3. csaknem mindegyik családtag használta a vágásos és a vágások nélküli változatot;⁶⁰ 4. mind gyűrűspecséteken, mind pecséteken megtalálható; 5. nagyobb pecséteken, amelyek fontosabb kiadmányokon találhatóak, a vágások variánsát találjuk;⁶¹ 6. a 17. század második felében egyre általánosabbá válik a vágások nélküli címerkép alkalmazása, míg a rangemelésekkel egy időben a vágásos címerkép el is tűnik.

A Szunyogh III. Mózes-féle emlékkönyvi bejegyzés egyik legszembeszökőbb elemét (legallyazott pólyák az alsó mezőben⁶²) egyáltalán nem lehet fellelni későbbi ábrázolásokon. Maga a legallyazott pólya szinte teljesen egyedülálló a magyar heraldikában,⁶³ talán ezért használta a leíró a francia meghatározást is. A 20–30 mm nagyságú pecsétek esetében minden nehézség nélkül ki lehetett volna véteni a legallyazást, amit azonban Szunyogh III. Mózes pecsétjén sem tetek meg; továbbá még jelzesszerűen sem fordul elő az ábrázolásokon. Érdekes viszont, hogy a már említett kortárs, Majthényi György-féle feljegyzésben sem találunk rá utalást.

A rangemelések címerváltozatai

A rangemelések címerbővítései, -leírásai azok a források, amelyek mintegy a család címerváltozatainak végeredményét tükrözik, ezért foglaljuk össze még egyszer őket. Idősebb sziléziai ágának diplomája, illetve fennmaradt szövege nem tartalmaz címerleírást, de bebizonyosodott, hogy ennek ellenére a család egy új címet vett használatba. Maga a változtatás módja (esetünkben három sisak került a címere, anélkül, hogy díszük a címerpajzsban megjelentek volna) nem egyedülálló: éppen a Balassa család a példa arra, hogy csak a sisakdísz kerül megváltoztatásra a rangemeléskor.⁶⁴

Érdekesebb a sisakdíszek eredete, ugyanis azok – mint már említettük – majdnem egészében megfelelnek a Thurzó-, illetve a Henkel-címerek díszítvényeinek. Thurzó Szaniszló 1607-től viselte sisakdíszként az oroszánt és az egyszerű címerén,⁶⁵ amely részét képezi Gabriel Henkel címerének, illetve a Henkelek 1651-es és 1661-es grófi címereinek.⁶⁶ A két család kapcsolata (ősi címerük azonos) nem tisztázott teljesen egyértelműen.⁶⁷ A Szunyoghokkal való kapcsolat ugyan kétségtelen,⁶⁸ azonban heraldikai megfogalmazásának írásos forrását (ha volt is) sajnos nem sikerült fellelni. Meg kell említeni még a fekete sast, amely bár a Henkel-címerben is megtalálható, de rangemelésekkor ugyanígy bekerül több magyar főnemesi család címerébe (pl. Erdődy, Majthényi Balassa), talán mint a Habsburg-uralkodóhoz való hűség kifejezője.

Az ifjabbik ág 1708-ban minden bizonnyal ugyanazt a címet nyerte, illetve a forrásokból adódóan úgy kell fogalmaznunk: az akkor kapott címer vélhetően megegyezik az idősebb ágéval. Ez a gyakorlat nem egyedülálló, a megelőző században éppen a Majthényiek két ága részesült huszonnégy év eltéréssel ugyanabban a címerbővítésben.⁶⁹

A magyarországi ág az 1712-es diplomában tulajdonképpen régi címerének megerősítését kapta. Ezen minimalizálódott az égitestek száma, ami talán azért érdekes, mert az egyszerű címerpajzsok ekkor már kevésbé voltak divatosak. A másik fontos tény, hogy úgy látszik, a természetességre való törekvés győzött a hagyományon: a pajzsmező színe kék, annak ellenére, hogy Szunyogh III. Mózes 1599-ben lefestett címerén vörös.

A címer részeinek változása

A címerkép elemei

Egyszárnyú, háromszögű zászló az általános a pecsétlenyomatokon. A kétszárnyú zászló viszonylag későn tűnik fel a pecsétek rajzain: Szunyogh II. Gáspár és János pecsétlenyomatain.⁷⁰ A zászlón egy-két esetben fordul elő – gyakorlatilag meghatározhatatlan – jelzés: Szunyogh III. Gáspár (1671), Szunyogh János pecsétjén (1692) és Szunyogh Borbála hasonló időből származó címerén.⁷¹ Az 1712-es rangemelés rögzítette a zászlón a lilomot, de hogy korábban is lilom avagy szúnyog, esetleg másvalami volt a zászlón, nem lehet teljes biztonsággal megállapítani.⁷² A trinitáriusok bejegyzési könyvében a zászlón egy szúnyogot ábrázoltak felülnézetből, de ez minden bizonnyal a címerfestő túlzása, „belemagyarázása”.

Az égitestek ábrázolása sem egyöntetű. Számos variáció fordul elő: csillagok a lovas alatt és felett szabálytalan elrendezésben (Szunyogh III. Mózes, II. Gáspár, II. Gyula); szabályos elrendezésben (Szunyogh III. Gáspár, Borbála), csupán egy csillag (Szunyogh Ilona); továbbá holdsarló csillagokkal (III. Gáspár, Borbála, János). Vannak természetesen olyan címerképek, amelyeken nem szerepelnek égitestek. A csillagok megléte azonban szinte az első emlékektől fogva általános. A kezdeti „számtalan”, a mezőben elszórtan elhelyezett csillag idővel különböző formákban szabályos elrendezést kap, és számuk is lecsökken, a magyarországi ág esetében egy (bár később ismét három), a sziléziai ágnál három marad meg, mindkettő esetben félholddal, amely a 17. század közepén jelent meg – a korabeli divat következményeként – és vált hamar állandóvá, ráadásul elhelyezkedése sem változott.⁷³ A csillagoknak kezdetben vagy helykitöltő funkciójuk volt, vagy – ha igaz, hogy a pajzsmezőben szúnyogokat ábrázoltak a 16. század végén, ahogy Ghyczy Pál látta – tényleg szúnyogok voltak, vagy azokat szimbolizálták (amit Majthényi György leírása sejtet), ám viszonylag rövid idő alatt elfelejtődött eredeti tartalmuk, és ezen túl kimondottan racionalizáló fejlődésen mentek keresztül.

Ló és lovasa az idők folyamán számtalan helyzetben látható, ám két kivételtől eltekintve mindig jobbra néz. A ló minden fontosabb mozdulatot mutatott: áll (Szunyogh Gyula, Katalin, Zsigmond 1692-től); vágat avagy ugrik (Szunyogh Ilona, Borbála, II. Gáspár 1651-től, Szunyogh Miklós); de a leggyakrabban jobb lábával lép (Szunyogh Katalin, György, III. Gáspár,

VI. János). Nagyon kevés olyan családtag van, aki címeres pecsétjein következetesen csak az egyik mozdulathoz ragaszkodott volna.⁷⁴ Tény továbbá, hogy a nagyobb pecséteken, valamint a diplomákban és a rajzos ábrázolásokon a ló mindenütt jobb lábával lép, így megkockáztatható, hogy ez a változat lett volna a család eredeti címerképe.

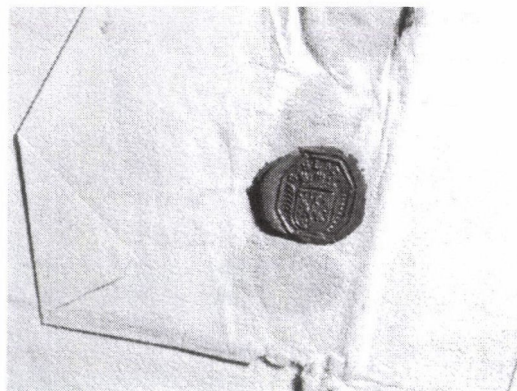
Lóról és lovasáról, ezek helyzetéről, a lovas öltözetéről⁷⁵ és a kopja tartásáról azt mondhatjuk, hogy megváltoztatásuk nem mutat szabályosságot, sokkal inkább egyedi döntés eredménye. A nyílvesző a ló pofájában, nyakán, már 1599-ben megtalálható, de csak a 17. század közepétől lesz a sziléziai ág nál általános.

A címerpajzs

A pajzs alapvető eleme a címernek, ebben a korban sokfélesége miatt a „divatok” egyik legjobb példája pecséteken.

A 16. század második feléből és a 17. század elejéről fennmaradt pecséteken általános a kerekaltalpú tárcsapajzs, amely mindkét oldalon, de nem egyformán befelé ívelt; még a felső szél is görbe vonalú Szunyogh Rafaeltől kezdve Szunyogh III. Mózes pecsétjeiig. Az 1630-as évek pecsétlenyomatain az egyszerű, kerekaltalpú pajzsok vannak többségben, de a század közepétől egymás mellett kezd élni számos pajzsforma. II. Gáspár pecsétanyaga a legjobb példára, mennyi fajta pajzs fordul elő ezekben az évtizedekben. A tárcsapajzs mellett találkozunk csücsköstalpú pajzsokkal, mindkét oldalról bevágott kerekaltalpú tárcsapajzsokkal és egyszerű, párhuzamos oldalú kerekaltalpú pajzsokkal. A gyűrűspecséteken és a nők pecsétjein a kerekaltalpú pajzs és az enyhén háromszögletű pajzsforma mondható elterjedtnek. Szunyogh I. Gyula is ilyet használ 1669-ig, utána azonban ő is a „stilizált” tárcsapajzsot véseti pecsétjeire. Ellenben fia kizárólag egyszerű kerekaltalpú pajzsot használ, akárcsak Szunyogh III. Gáspár (5. kép) és testvére Borbála, akiknek pecsétjein kerekaltalpú, hosszúkás pajzs látható, mellette leveleivel kifelé forduló pálmaágakkal.

A 17–18. század fordulóján három pajzstípus fordul elő párhuzamosan: a kerekaltalpú, a csücsköstalpú és a kerekded, olykor kör alakú pajzs. Ez utóbbi érdekes jelenség, de az összevetés azt mutatja, hogy nem vált uralkodóvá. A 18. században a barokkos, szabálytalan szélű, aszimmetrikus pajzsok kora köszönt be, és tart még a család kihalásának idején is.

5. kép: Szunyogh III. Gáspár pecsétje
MOL, P 647 1. tétel 1671. év fol. 15.

Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

A (rang)korona

A címer fontos díszítő eleme, mely a hanyatló heraldika korában önálló funkcióval bíró életre kel: a korona. A Szunyogh család címerváltozatai zömmel megelőzik a koronák rangjelölő funkciójának kialakulási idejét, a 18. század közepét.⁷⁶ A pecsétek címerein döntő hányadában szembenéző rostélysisak látható háromlevelű koronával, a sisakdísz pedig lilium, azonban szinte mindegyik családtagnál találkozunk ettől való eltéréssel már a 17. század közepén is.⁷⁷ Tanulságos kivétel Szunyogh I. Imre, kinek pecsétjein következetesen hét gyöngyös (tehát a későbbiekben) bárói korona fordul elő, minden bizonnyal német hatásra.⁷⁸ A rangemelésben részesült családtagok pecsétjein viszont szinte csak az új díszítményekkel lehet találkozni, azaz használóik számára a rangot a diplomákban leírt címer jelentette – a sziléziai ág esetében ebben benne foglaltatik a sisakok száma –, nem pedig a mindenki által kitehető koronák. A 18. századi házassági címerek esetében mégis utat talált alkalmazásuk. E címerek mindegyikén ékköves korona látható, a század közepén három nagyobb levéllel és két gyönggyel, a 18. század második felében, Csáky Antalné, Szunyogh Jozefa címerén kilencgyöngyös változatban. Tehát a Szunyogh-címerek tanulsága szerint is csak a 18. század második felében vették alkalmazásba a rangjelölés e formáját.

Színek

A családtagok által használt címerképek a pecsétanyag alapján elég jól rekonstruálhatók, nem mondható el ez ugyanakkor a címer színeiről. A színeket is megjelenítő ábrázolások (diplomák, emlékkönyvi bejegyzések) információit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. Mindenek előtt: a ló ezüst (fehér), a (páncélos) vitéz pedig ezüst vagy természetes színű. A zászló színe már változatosabb: Szunyogh Mózes címerén és az 1708-as diplomában ezüst színű, míg Szunyogh László címeres emlékein vörös. Ezt az elkülönülést követi a pajzsmező színe is: az előbbi két forrásnál vörös, az utóbbinál kék. Az 1599-ben lefestett pólyák, mint legallyazottak természetes fa színe érthetőnek tűnik, az azonban már kevésbé valószínű, hogy a későbbi (nem legallyazott) változatoknál is ilyen szint használtak (vagy értettek) volna. A címerek színei a jelenlegi forrásadottságok mellett arra utalnak, hogy eredetileg a pajzsmező vörös volt, amely a sziléziai ágban megmaradt, a magyarországi ág esetében viszont – összhangban a magyar heraldika természetességre való törekvésével – kékre cserélődött. A színekkel ellentétben viszont az ősi sisakdísz (liliom) a magyarországi ág őrizte meg.

Összegzés

A fentiekben elég széles körűen sikerült dokumentálni egy család több ágának és még több tagjának címereit, mintegy két évszázadon keresztül ahhoz, hogy bizonyos következtetéseket lehessen levonni. Megfelelő források híján az eredeti címerre csak következtetni tudunk, annak felvételének körülményei sajnos tisztázatlanok. Mégis nagy valószínűséggel állítható, hogy a 15. században a család vette fel a címet. Az egyes ágak címerei között nem figyelhető meg lényeges különbség, úgy látszik a címerváltozatok inkább köthetők az egyes családtagokhoz, mint az ágakhoz. A családi címet a házasságok és örökség ugyan befolyásolja, de a Szunyoghoknál ez csak a sziléziai ág esetében, és csak a címer külső díszében

mutatkozik meg. Ezen kívül inkább divatok, mintsem szándékos és következetes elkülönítési szándék határozzák meg a címerképek változatait. Sajnos a vágásos címerkép, mint a fő variáns, eredete és eltűnése továbbra is kérdés. A használat alapján mintha ez lenne az „előkelőbb” címerváltozat, a rangemelések címereiben azonban már nem jelenik meg.⁷⁹

Véglegesen a rangemelésekkor különülnek el az ágak címerei (de csak a magyarországi és a sziléziai, míg a sziléziai ágon belül ez nem mondható el), de a megkülönböztetés már igen kevésbé szól a családi elkülönülésnek. Úgy tűnik, a magyarországi ág grófi címerét a természetességre és egyszerűségekre való törekvés, a sziléziai ágét egyfelől a hagyományok (színek), másfelől a túldíszítés határozza meg. Címerbővítésről a magyarországi ág esetében egyáltalán nem, a sziléziai ágaknál pedig csak a díszítményekben van szó. Az adományozások ugyanakkor kétségtelenül egységesítik a címerhasználatot, és gátat vetnek a variációk 17. századra jellemző elburjánzásának. A házasságok és a hivatalviselés (legalábbis II. Gáspár esetében) viszont szintén tükröződni látszik a címerekben.

Az egyes személyek pecsétjein található variációk sokfélesége tényleg nyomasztó. Gyakorlatilag ahány pecsét, annyi címerkép. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy nem tisztelték volna az ősi címet a leszármazók,⁸⁰ a pecsét- és címerhasználat gyakorlata nem tekinthető ugyanannak, továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy több pecsételés esetén a használat legitimizálja az egyes variánsokat. Igaz ugyan, hogy egy családtag is több változatot használhatott (a miért?-re pedig a tulajdonos akaratán kívül nem sok magyarázat van), viszont az ősi címerkép sehol sem tűnt el.

A Szunyogh család címerei ezen felül arra is példák, hogy bár a hanyatló heraldika korában Magyarországon nem voltak a címerhasználatnak szigorú szabályai, mégis érvényesülhettek bizonyos törvényszerűségek, mint a címerkép „racionalizálása” (csillagok alakzatokba rendezése), vagy a címervariánsok visszaszorulása a 18. századra.

Csizi István

JEGYZETEK

¹ Csoma József: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913. (A továbbiakban: Csoma J.: i. m.) 131–152.

² Mivel a címertörés fogalmába a tárgyalandó esetek nehezen sorolhatók be, ezért e helyütt is tanácsosabb címerváltozatokról

beszélni vö.: Bertényi Iván: Magyar címertan. Bp., 2003. 48. A címertörésre ld. többek között: Galbreath, D. L. –Jéquier, L.: Lehrbuch der Heraldik. München, 1977. 235–240.; Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 283. Legújabbban: Nyulásziné

Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Bp., 2001. (Magyarország kézikönyvtára) 143–144. A magyarországi címerváltozatokra ld.: *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, LIX. (1988) 3–78., továbbá: *Berzeviczy Egyed*: A Berzeviczy család címere. *Turul*, XXII. (1905) 97–106.; *Czobor Alfréd*: A Rákóczyak címere és pecsétjeik. *Turul*, LII. (1935) 49–65.; *Rainer Pál*: A Frangepán család címerváltozatai a XIV–XVI. században. *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei*. XVIII. (1986) 353–365.

³ MOL, Kancelláriai Levéltár, Liber Regius (A 57) (A továbbiakban: LR) XIV. köt. 462–465.

⁴ Másolatát ld.: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL), Dessewffy család levéltára (P 88), Familiaria. I. Series. Lajstromozott iratok, fasc. 36. Szunyogh családra vonatkozó iratok (A továbbiakban: MOL P 88. I. Series fasc. 36.) fol. 89–92. és MOL, Csáky család levéltára, Miscellanea (P 77) fasc. IV. 1. tétel, Szunyogh család iratai (A továbbiakban: MOL P 77 fasc. IV. 1. tétel) fol. 77–80.

⁵ Ld.: 26. jegyz.

⁶ *Szerémi [Odescalchi Arthur]*: Emlékek a majtényi, kessel-leőkeői és berencsi Majtényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728. Az eredetiből közlésezi: Szerémi. *Történelmi Tár*, (1897) 137–145. (A továbbiakban: Szerémi: i. m.).

⁷ Ld. *Ghyczy Pál*: Nagyjeszeni Jeszenszky István címeres emlékbünye 1593–1620. *Turul*, XXVII. (1909) 123–127. (A továbbiakban: *Ghyczy P.*: i. m.), valamint *Némethy Lajos*: Adalék a magyar címeres könyvekhez. *Turul*, III. (1885) 132., és az erre alapuló ábrázolást ld.: *Csergheő Géza*: Der Ungarische Adel. (Heft 1–7 unter Mit-Redaktion des Iván von Nagy). I–II. Nürnberg, 1885–1894. (A továbbiakban: *Csergheő G.*: i. m.) /Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band. 15. Abteil. Taf. 453. Az eredeti jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSzKK), jelzete: Fol. Lat. 3774. Továbbá: *Varjú Elemér*: Címeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. *Turul*, XX. (1902) 120–128.

⁸ Megjegyzendő viszont, hogy még a jelentős levelezés sem nyújt teljes áttekintésre lehetőséget. Figyelembe kell venni azt, hogy csak a család egy-két tagjához írt levelek maradtak fenn nagyobb számban. Bár a pecsételési szokások, vagy inkább gyakorlat is igen érdekes, az alábbiakban inkább a címerképekre igyekezünk koncentrálni.

⁹ *Iffj. Kubinyi Miklós*: Az árvai várkapolna sírboltja. *Turul*, XIX. (1901) 118–122.

¹⁰ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 894. (A továbbiakban: *Nagy I.*: i. m.).

¹¹ Ld. *Csergheő G.*: i. m. 291.

¹² MOL, Majtényi család levéltára (P 485) (A továbbiakban: MOL P 485). Az Országos Levéltár által rendezett iratok, fasc. 26 fol. 27.

¹³ Ld. Szunyogh János szláv nyelvű levelein 1591-ből, MOL, Balassa család levéltára, Rokon és idegen családok (P 1774) 89. tétel, Szunyogh család, fol. 1., és 1593-ból, uo. fol. 2.

¹⁴ A pecsétes anyag bizonyos „értelmezési” nehézségeket vet fel. Egyfelől változó, hogy alsó mezőről vagy a pajzstalpról beszélhetünk egy-egy címer esetében (ezért ezt nem mindig említjük a továbbiakban). Másfelől mivel a pecsétteken nincsenek színek, ezért nem lehet eldönteni, hogy adott esetben a pajzstalp/alsó mező van-e vágva, vagy a lovas alatt három/kettő pólya van, ld. Szunyogh Imre címerét, 2. kép.

¹⁵ MOL, Szunyogh család levéltára (P 647) 1. tétel, Évrendezett iratok (A továbbiakban: MOL P 647 1. tétel) 1636. év, fol. 6. Köirata: IOH[ANNES] SZVN?IOGH DE I[ESENITZE] L[IBER]B[A]R[O] IN B[UDETIN] ET B[ILICZ].

¹⁶ MOL P 647 1. tétel 1668. év fol. 3.

¹⁷ Szunyogh Gyula levele Thököly Istvánnak, 1689. június, ld. MOL, Magyar Kamara Archívuma, Archívum Familiae Szunyogh (E 195), 2. tétel, A Szunyogh család tagjai által írt levelek (a továbbiakban: MOL E 195 2. tétel) Szunyogh Gyula fol. 35–36.

¹⁸ MOL, LR XIV. köt. 462–465.

¹⁹ Két fajta pecsétről van szó: 1) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 4., 6., 36., 96. MOL E 195 3. tétel Egyéb levelek (A továbbiakban: MOL E 195 3. tétel) fol. 9. 2) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 15., 32., 90. Egyelőre nyitott kérdés, hogy az iratanyag hiányai, vagy amiatt szerepel csak 1671-től e címer, mert akkor kapott birodalmi főnemesi rangot I. Gyula. Vö.: *Blazek, Konrad*: Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. II. Nürnberg, 1894. 94. és 124. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. VI. Band 8. Abteil). (A továbbiakban: *Blazek K.*: i. m.) 129. Ez a címer tulajdonképpen megfelel a Siebmacher-sorozatban közölt első variációnak. *Csergheő G.*: i. m. Taf. 453. Az azonban a pecsétes anyag alapján nem igazolható, hogy eredetileg Szunyogh III. Jánosé lett volna e címer.

²⁰ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Imre fol. 1. – igen rossz állapotban levő példány.

²¹ Gyűrűspecsétjének rajza nehezen vehető ki, de bizonyos, hogy a pajzson nincs ábrázolva sem csillag, sem hold, sem nyílvesző ld. MOL E 195 3. tétel Egyéb levelek (A továbbiakban: E 195 3. tétel) fol. 26, 75. A második fajta pecsét címerképe alig tér el, a sisakdísz mindkettőnél a lilium ld. uo. fol. 155., 2. tétel fol. 29. A köriratok viszont különböznek: a gyűrűspecsét esetében csak az ESLB betűk (E[MERICUS] S[VNIOGH] L[IBER] B[ARO]), míg a másiknál: FREIH[ERR] SVNECK EIMERICVS körirat található. A harmadik címerkép is ezekre alapul, viszont kidolgozottabb (2. kép). A monogram betűi ez esetben a pajzs két oldalán: ES és FH. ld. még uo. fol. 6.

²² 1692 és 1699 között, a Szunyogh Gáspárnak címzett leveleken. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 3., 26., 30., 54., továbbá MOL Szulyovszky Sirmiensis család (P 646) 50. tétel Szunyogh család jogbiztosító és peres iratai (a továbbiakban: MOL P 646 50. tétel) fol. 113.

²³ Ez a címeres pecsét szinte csak az 1702-ben keltezett leveleken szerepel. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 16., 22., 28., 35. MOL E 195 3. tétel fol. 1. [szintén 1702-ből]. Egyetlen egy levélen mutatkozik később is, nevezetesen 1715-ből. Ld. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 14.

²⁴ Ti., hogy a sasszárnyon nem látható az oroslán. Ld. MOL E 195 2. tétel, Szunyogh Gyula, fol. 39., ill. fol. 11., 32., 42., 44., 45., 52.

²⁵ *Faust, Ovidius*: Archiv mesta Bratislavy. I. Supis erbovy ch listin zemianskych. Bratislava, 1938. 27–28. (Monumenta Historica Bratislavensia I.); fényképét pedig *Novak, Jozef*: Rodové erby na Slovensku. I. Kubinyiho zbierka pe. ati. Martin, 1980. 24. s. (továbbiakban: *Novák J.*: i. m.). Ezek alapján a címer: vörös mezőben sötétebb ornamentumos hátterében, a zöld pázsiton bal első lábát emelő fehér ló, lószerszámának elülső részét függő félhold díszíti. Pofájának felső részét nyílvesző járja át. A ló nyergében magyar lovas ezüst vértessel, sisakján kócsagtollal, jobbában vállára támasztott arany rúdon lévő ezüst zászlóval. Baljában arany gyepől.

Fekete vasalásos magyar szablyával van felövezve. A ló feje fölött balra fordult ezüst félhold és három nyolcágú arany csillag háromszögben elhelyezve. A pajzs felett három sas: az első megkoronázott, előre fordított, nyitott, arany nyakékkal, két előre becsavart struccotoll ékesíti, melyek közül a jobb oldali vöröses arany, a bal oldali ezüstös kék, közöttük fekete aranylábú sas, fején aranykoronával, kiöltött arany nyelvvel; mellén ezüst félhold, és alatta arany nyolcágú csillag. A második megkoronázott, balra forduló nyitott, arany nyakékkal ellátott lovagi sisakot egy balra forduló, megfordított növekvő ezüst egyszerűval. A harmadik koronázott nyitott lovagi sisakot arany nyakék ékesíti, éke ezüstkékes szárny, amelyen arany, hátsó két lábára álló, kiöltött vörös nyelvű kétfarkú oroszlán van. A címerpalást kékes arany és vöröses ezüst. A címer őrzőiként két allegorikus nőalak, a jobb oldali az Igazságosság kivont karddal és mérleggel, a bal oldali a Szorgalmasság egy joggal, amelyen egy szem van. Az alakok egy terasz talapatán állnak, ahonnan egy tájra és egy kolostorra nyílik kilátás. Kétoldalt vörös, sötétebb ornamentumos függönyök, amelyeket fent közepén I. József érmes arcképe fog egybe. A függöny jobb oldalán a horvát és magyar királyság címere, bal oldalt a cseh, boszniai és dalmát királyság címere. Az egész festményt arany négyzög határolja.

²⁶ MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 44., 52., 59., ill. uo. fol. 59.

²⁷ P 647 6. tétel fol. 8., 616.

²⁸ A Siebmacher-sorozat sziléziai nemeseket tárgyaló részében, mind porosz, mind osztrák vonatkozásokban találkozni a Szunyoghok címerével. Ld.: *Blazek, Konrad*: Der Adels von Österreichisch-Schlesien. Nürnberg, 1885. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band 11. Abteil.) 92., Taf. 48, ill. *Blazek, K.*: i. m.: 129., Taf. 78. A magyar forrásoktól mindkettő elüt, azaz ilyen formán nem lehet velük találkozni. Az ábrázolásoknak annyiban van jelentőségük, hogy megerősítik a pajzsmező eredeti vörös színének lehetőségét.

²⁹ *Ghyczy P.*: i. m. 125.

³⁰ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Mózes fol. 17. Kőrirta: MOYSES SWNIO[GH].

³¹ Uo. fol. 40. Kőrirta: MOIS[ES] ZUN[IOGH] DE IESENICE., ill. MOL E 195 3. tétel fol. 85. Felirta a sisak mellett: MOI[SES] SZU[NIOGH].

³² Maga a pecsét feltehetően nagyobb méretű, teljesen kör alakú, és kőrirta szerint már a bárói rang elnyerése utánról való. A címerben a vágások felett jobbra léptető lovas, amely bal kezével fogja a zászlót, körülötte hatágú csillagok. Fényképét ld. *Novák, J.*: i. m. Tab. XXII. 2.

³³ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 9. Szunyogh Gáspár, Ilona, Erzsébet és András Szunyogh Gyulának tudtul adják édesanyjuk halálát és temetésének időpontját.

³⁴ Ezek közül az egyik gyűrűspecst, amely nem címerképet hordozott, hanem egy emberi alakot. Uo. fol. 117, 200.

³⁵ Ti. egyiken jobbra, a másikon balra fordul, lovával együtt a lovas. A balra néző lovasat ábrázoló címeres pecsétek közül egy igen szép, ép állapotban maradt fenn, és ezen a lépő ló alatt, valamint a pajzs két felső sarkában látható egy-egy hatágú csillag. Uo. fol. 52., 119., ill. uo. fol. 52. Az ezeknél valamivel nagyobb (18 mm) pecsétjét az előkerült források alapján csak egyszer használta, szintén 1635-ben. uo. fol. 176.

³⁶ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 21., 56., 140., 148., 150., 159., 179., 187.

³⁷ MOL P 647 1. tétel, Keltezés nélküli 17. századi iratok. fol. 273.

³⁸ Az egyes változatokat ld.: 1) MOL E 195 Szunyogh Gáspár fol. 33., 75., 83., 85., 199.; MOL P 647 1. tétel 1671. év. fol. 14., 15.; 2) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 4., 38., 184.; uo. 3. tétel fol. 77., 185.; MOL P 647 1. tétel 1682. év. fol. 42. 3) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 30., 44., 77., 87., 106., 137., 189., 193. 4) Uo. fol. 46., 101., 156., 161., 195.

³⁹ Előbbiekre ld.: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 30., 44., 77., 87., 106., 137., 189., 193. – a pajzstalp háromszor vágott.

⁴⁰ Uo. fol. 46., 101., 156., 161., 195., további változatok: MOL P 647 1. tétel 1704. év. fol. 52., ill. MOL Orczy család levéltára, Familiaris (P 519) Nyáryana linea Nr. 630. Különböző címerképek pecsétjeit párhuzamosan is használta.

⁴¹ MOL P 88 1. Series fasc. 36. fol. 90.

⁴² MOL E 195 2. tétel Szunyogh László, fol. 8., 28.

⁴³ Uo. fol. 21., 29., 31., 33., 45., 56., egycsillagos változatok: ill. fol. 18., 41., 51.

⁴⁴ A legrégebb női címeres emlék Majthényi Kristófné Szunyogh Julianna címerespecsét lenyomata egy öccséhez írott levélen 1606-ból, amelyen a Majthényiak címere látható. Uo. Szunyogh Julianna fol. 3., Szunyogh Erzsébet: a Forgách-címerrel: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 5.; Szunyogh Katalin: Balassa-címer, MOL E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 15., 44., ill. uo. fol. 9., 72.; Szunyogh Mária-Szidónia: Henkel-címer, Ld.: Az árvai várkapolna 121., Uo. Szunyogh Szidónia fol. 62.; MOL, P 485, A család által rendezett iratok. 7. cs. Szunyogh Szidónia fol. 10., 12., 14., 20.

⁴⁵ Ld. 41. jegyz., továbbá: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Szidónia fol. 6. 17. E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 15., 44. Szunyogh Katalin: P 647 1. tétel 1665. év. fol. 2.; E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 7., 21., 57., 64. Ugyanakkor a 17. század közepén élt Szunyogh Ilonától csak családi címeres pecsét maradt fenn: Uo. Szunyogh Ilona fol. 1., 2., 5., 7., 12., 13., 15., 17., 19., 21., 23., 24., 26.

⁴⁶ Pl. Szunyogh Katalinra ld. MOL P 647 1. tétel 1665. év. fol. 2.; ill. MOL E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 7., 21., 57., 64., Szunyogh Zsuzsannára ld. uo. Szunyogh Zsuzsanna fol. 34., ill. 30., 32., 36., 39., 41., 48., 50., Szunyogh Évára ld. uo. Szunyogh Éva fol. 1.

⁴⁷ Uo. fol. 4., 6., 8.

⁴⁸ Itt jegyezzük meg, hogy ez a címer megegyezik a bedeghi és berencsi Nyáry család grófi címerével, ami tehát szerintünk a Szunyogh- és a Nyáry-címer egyesítése. Nyáry Zsigmond a Szunyogh család történetére is sok értékes adalékot tartalmazó művében a Nyáry-címer történetét nem járja külön körül, és a négyelt grófi címet az 1655-ös rangemeléshez (amelyben férj és feleség együtt részesült) köti, pedig a hivatkozott helyen nem szerepel címerleírás, ld.: *Nyáry Zsigmond*: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből. Bp., 1996. [2004.] 137. ill. MOL LR XI. köt. 448–450.

⁴⁹ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 4., 7., 9., 15.; MOL Balassa család levéltára, Balassa I. Gábor (P 1762) 2. tétel Hozzá írott levelek, Szunyogh Ilona [!] fol. 266. Érdemes megemlíteni, hogy ezt a címerváltozatot első férje halála után is még jó ideig használta Szunyogh Erzsébet. Annak ellenére, hogy második férjével is legalább tíz évet élt együtt, nem tudunk más pecsétjéről, vagy címeréről.

⁵⁰ MOL P 77 fasc. IV. 1. tétel fol. 57.

⁵¹ Ld. Szunyogh Jánosné Esterházy Zsófia MOL E 195 2. tétel Szunyogh Zsófia fol. 8. Szunyogh Jánosné Nádasdy Julianna uo. Szunyogh Julianna fol. 3.; MOL P 647 1. tétel 18. századi évszám nélküli iratok, fol. 57.

⁵² *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. 1301–1456. I–II. Bp., 1996. II. 235.

⁵³ *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. Bp., 1904. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Reprint, Bp., 1995. 1257–1260.

⁵⁴ *Szerémi*: i. m. 140.

⁵⁵ „...Casperus, qui cathafractorum gravis armature equitum capitaneus erat, sedulo adfuit, quare a regia maiestate nomen sibi Suniogh, id est [...] obtinuit et insignia armales denuo litteras confirmavit, id est...” ld. *Szerémi*: i. m. 137.

⁵⁶ MOL, Mohács előtti gyűjtemény, Dl. 65971, 74732 – ugyanazon oklevél 18., illetve 19. századi másolatai.

⁵⁷ MOL, Diplomatikai fényképgyűjtemény, Df. 249369.

⁵⁸ A színek ismeretének hiányában fenn kell tartani annak a lehetőségét is, hogy nem az alsó mező vágásairól van szó, hanem három pólyáról, amelyek a lovas alatt, esetenként a pajzstalpban helyeztettek el, amennyiben a pajzsmező színe egységes volt.

⁵⁹ Az előbbiekével már csak azért is, mert a megyecímerek a 16. században történetüknek még csak kezdeti stádiumában voltak.

⁶⁰ Ti., akiknek jelentősebb forrásanyaga áll rendelkezésünkre, kivéve Szunyogh I. Imrét, akinek csak vágásos címerképéről tudunk.

⁶¹ E mellett szól az is, hogy például Szunyogh II. Gáspár e címerképet hordozó pecsétje mind közül a legnagyobb (30 mm). Ugyanakkor ezt megközelítő nagyságú, csak a lovas ábrázoló címeres pecsétjeit számos alkalommal használta levelei lezárására. Ebből a nézőpontból érthetőnek tűnik Szunyogh III. Mózes címeres emlékeinek előfordulása: pecsétjein az egyszerűbb címerképet használta, de igazából a vágásos pajzsot tekintette magáénak az emlékalbum tanúsága szerint.

⁶² A fent leírt megfontolások alapján vagy a pólyák száma nem egyezik az ezt követő címerképekkel, vagy ha alsó és felső mezőkről lenne szó, akkor nem pólyák vannak az alsó mezőben.

⁶³ Csupán egy magyar vonatkozású címert találtam, amelyet 1629-ben kapott Praosy András (itt lebegő andráskeresztet formáz két – vélhetően – természetes színű legallyazott ág). Ld.: *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. A Magyar Országos Levéltár címerlevelein. Szekszárd, 1999². 298.

⁶⁴ Ld. MOL LR XIII. köt. 104.

⁶⁵ *iff. Kubinyi Miklós*: Árva vára. Történeti tanulmány. Bp., 1890². 111.

⁶⁶ *Witting, Johann Baptist*: Niederösterreichische Adel. II. Nürnberg, 1909. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band 4. Abteil.) 179–180., Taf. 85–86.

⁶⁷ Vö. uo., valamint *Fekete Nagy Antal*: A Thurzó család eredete. *Turul*, XLIX. (1934) 1–15.

⁶⁸ A grófi címet nyerő I. Gyula édesanyja Thurzó Anna volt (és így a Thurzó-vagyon egyik örököse is lett), egyik húgának férje pedig Gabriel Henkel volt 1666-ban bekövetkezett haláláig.

⁶⁹ Mihály 1654-ben és Gergely 1678-ban ld.: MOL LR XI. köt. 179. és uo. XIV. 367.

⁷⁰ Ld. pl.: MOL P 647 1. tétel, 1641. év, fol. 9. és 20. jegyz.

⁷¹ MOL P 647 1. tétel 1671. év, fol. 14., 15.; MOL P 646 50. tétel, fol. 113.; MOL E 195 2. tétel, Szunyogh Borbála fol. 1.

⁷² A liliumot tartom a legvalószínűbbnek, ez volna összhangban ugyanis a sisakdíszel. A rangemeléssel egybekötött címerújítások előtt az eddig a szakirodalomban leírt elrendezést egyik lenyomat sem mutatja.

⁷³ Mindig balra fordulva a pajzsfő elejében található, önmagában pedig egyszer sem tűnik fel.

⁷⁴ A több pecsétet használók közül ilyen Szunyogh IV. János, aki csak lépő lovas használ, bár egy kivételtől nála is el kell tekinteni. A többi családtag – már akiknek több pecsétjét sikerült fellelni – leggyakrabban két formát alkalmazott: a lépő és az ugró lovas.

⁷⁵ A Nagy Iván által közölt képhez hasonlóan (*Nagy I.*: i. m. 894.) több esetben inkább magyaros öltözötű könnyűlovasról lehet szó, mint a diplomák páncélos vitézéről.

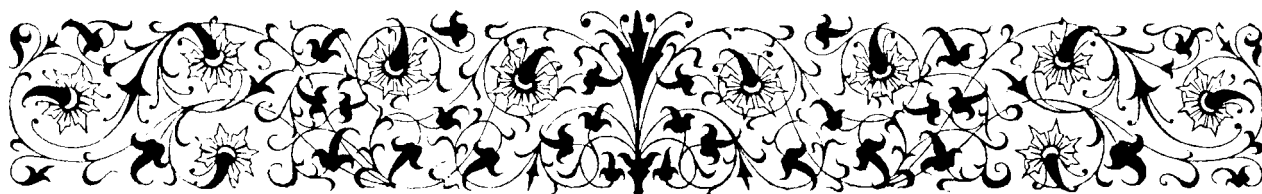
⁷⁶ A rangkoronákra vonatkozóan ld.: *Ghyczy Pál*: Rangjelző koronák. *Turul*, XVIII. (1900) 97–116., *Bertényi Iván*: Zur Verbreitung der Rangkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn. *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972. 681–686.

⁷⁷ A teljesség igénye nélkül az 1650-es évektől az alábbi rendhagyó változatokat ismerjük: Szunyogh Erzsébet egyetlen címerén ötleveles korona; Szunyogh Imre legnagyobb címerpajzsán hétgyöngyös korona, míg Szunyogh Katalin egyes pecsétjein háromleveles korona.

⁷⁸ Tehát továbbra is értelmetlen a 18. század előtt rangjelző koronákról beszélni Magyarországon tekintetben.

⁷⁹ Érdekes, hogy a többször idézett Majthényi György sem tér ki rá (nem akarja megmagyarázni?), pedig ismernie kellett ezt a változatot. Feltehető ugyan, hogy a nemesi ágtól való elkülönülését jelezte, csakhogy erre semmi bizonyíték sincsen, ráadásul a nemesi ág első címeres emlékei abból az időszakból maradtak fenn, amikor a főnemesi ágnál kezdett kiveszni ez a változat.

⁸⁰ *Csoma J.*: i. m. 131–132.

EGY BIHARI CSALÁD, AZ ÁLMOSDI CSIRÉK TÖRTÉNETE

Az Álmosdi Csire család nemzetségnek, az Ákos nemnek a történetírásban viszonylag kevésbé ismert ágához tartozik. Tagadhatatlan, hogy a 13–15. századi történelem során sokkal inkább a nemzetség azon tagjait ismerjük jobban, akik jelentősebb politikai szerephez jutottak, mint például a Diósgyórt megerősítő Ákos Ernye bán és országbíró, illetve fia, István nádor vagy a Pelsőci Bebek és Csetneki ágak, továbbá I. Károly hű támasza, a szlavón bán Ákos Mikcs és leszármazottai, a Prodaviziek és Pölöskei Ördögök. Egy Csire természetesen nem „versenyezhet” egy Pelsőci Bebek Detrével, de az Ákosok bihari, alföldi birtoktömbjéről származó atyafiaik is érdekes esettanulmányként szolgálhatnak egy – oligarcha várurakkal büszkélkedhető – úri nemzetség egyes ágainak továbbéléséről. Mindemellett a Csirék története igen gazdag tanulságokkal szolgál arra nézve, milyen lokális szerepet töltött be egy úri nemzetség az adott régióban, ahol közvetlen szomszédságukban újra hatalmas uradalmakat szerző „óriások” nőttek ki a „földből”, mint például a Debreceniek. A Csirék esete több lehetőséget ad erre, mint ha például az Ákosok többi ágát vizsgálnánk (Foltiak, illyei Dienessiek, Ákosiak, Torockóiak, Ságiak).

Az Álmosdi Csirék az Ákos nemzetség Pocsaji-Pályi ágából származtak. Az Álmosdi Csire család őseinek, az Ákosoknak osztatlan nemzetségi birtoktömbjéből – Álmosd, Besenyőtelek, Fejértó, Gyapoly, Kasza, Kismarja, Monostorpályi, Hosszúpályi, Vasad, Vértes, Bagos, Pocsaj, Konyár – a 14. századra kihasadt a Csirék családi birtoka. Bihar a „fogláló nemzetségek” által legkorábban megszállt területekhez tartozik.¹ A térség „ősi” nemzetségei, például a Hontpázmány nem Szent István korában nyert adományt a Berettyó és a Sebes-Körös mentén, az Érmelléken pedig a Péter korában bevándorolt Gutke-

led nemzetség kapott földeket. Feltehető, hogy a 10. század folyamán végbement az Ákos nemzetség megtelepülése is, bár erre okleveles anyag is legfeljebb a 13. századból, régészeti pedig a 12. századból van.² A bihari birtokok magva valószínűleg a monostoruk, Nyírpályi (*Pauli de Nyr, Nyrpaul*) volt, amely írott forrásban először 1219-ben szerepel a Várad Regestrumban, majd közli az 1235-es premontrei rendi kolostorjegyzék (*Catalogus Ninivensis: ecclesia Pauli, Pauli monasterium*).³ Az Ákosok „klasszikus” nemzetségi monostora Ákosmonostora volt Közép-Szolnokban. Minthogy (Jakó Zsigmond szerint) az Ákosok határfő feladatokkal korán átkerültek Szilágyba és Közép-Szolnokba, a nyírségi központ az új közös temetkezőhellyel, Ákosmonostorával szemben háttérbe szorult. Biharban ezért az Ákos nem országos méltóságokat nem viselő „lokális” ágának falvai alakultak ki, s az oligarchák harcaiban nagy szerepet játszó Ernye bán és fiai mellett békésen építették helyi hatalmukat.

A bihari Ákos-birtokok a „kiskirály” Ákos nembeli Majos/Mojs kezén voltak, s miután a király legyűrte az Ernye-fiat, az ő birtokaikat is a saját észak-erdélyi tartományához csapta, amelyet Görgeyből igazgatott.⁴ Majos lett az úr, annak ellenére, hogy I. Károly az Ernye-vagyonokat elkobozta.⁵ Nem valószínű, hogy a hírhedt rablólovag Majossal, Borsa nembeli Kopasz szövetségeseivel és vejével, Károly Róbert egyik legádázabb ellenfelével szemben a nemzetség többi tagjai fel mertek volna lépni.⁶ I. Károly 1318-ban küldte Majos ellen Debreceni Dózsát, aki győzelmet aratott ugyan, de csak nagyon sokára, ütközetek sorát végig harcolva tudta megtörni a kiskirályt.⁷ A bihari uradalom jelentős része, a két Pályi, a Pocsaj melletti Csalános Debreceni Dózsaé lett.⁸ 1320-ig azonban Dózsa nem tudta megkaparin-

tani a bihari adományokat, mert Majost nagyon nehezen lehetett kiúzni fészkeből.⁹ Majos halála után bihari birtokait részben a királynak behódoló nemzetségi atyafiai örökölték, köszönhetően egy másik ágból való Ákos Mikcs későbbi szlavón bánnak, Károly hú fegyvertársának, Sáros és a Kelet-Felvidék visszahódítójának. A bihari Ákosok egyébként valószínűleg Károly pártján álltak: ami rokoni kapcsolataikat illeti, tudjuk, hogy az 1291-ben feltűnő Erdő úr, Pocsaj (és talán a többi birtok) birtokosa feleségül vette Debreceni Dózsa egyik nővérét, s tőle született Ákos nembeli Miklós nevű fia.¹⁰ Miklós, a Csire-Pocsaji-ágak első ismert személyisége Debreceni Dózsa vajda familiárisa is lett, s mivel már 1319-ben említik, talán Dózsával együtt harcolt Majos ellen. Dózsa kecskési várnagysággal jutalmazta, ami arra utalhat, hogy később, 1321-ben a Kánok elleni leszámolásban is része lehetett.¹¹ Valószínűleg Miklós kapta meg hűségéért a bihari Majos-birtokokat. 1322-ben Dózsa *fraterára*, Miklósrá hagyta Mojspályiját és Ernyefiaistvánpályiját, de annak gyermektelen halála után azok Erdő vagy Salamon más fiai ágaira szállnak, az Álmosdi Csirékre, a Sződemeteriekre és a Pocsajiakra.¹² Ernye bán bihari birtokát, Sáránd részét is az Álmosdi Csire-Pocsaji ágak kezén találjuk 1350-ben, másik részét a Kismarjaiak örökölték.¹³

A Pocsaji-ág család az Ákos nemzetség összefüggő bihari birtoktömbjének birtokosa volt a 14. század elején. A Pocsaji-ág egyébként még 1342-ben is használta megnevezésében, hogy Ernye fia István nemzetségéből ered: a rangban magasan fölöttük álló rokon emléke erősen élt a megyei köztudatban, s Pocsaji László ebből akár még politikai tőkét is kovácsolhatott.¹⁴

Az ősi bihari Ákos-részeket birtokló Ákos-ág, a Pocsajiak törzse az 1297-ben említett Salamontól ered.¹⁵ (Az Álmosdi Csirék genealógiája megtalálható a Gyulafehérvári Káptalan Levéltárában.¹⁶) Erdő fiai – Salamon, Dénes, István – már az 1291–94-es pápai tizedjegyzékben szerepeltek.¹⁷ Az ős, Salamon unokája Csire (*Chyre* vagy *Chure*), Csire fia, Péter az Álmosdi család őse.¹⁸ Csire fiát, Pétert 1327-ben említették először, majd 1342-ben Pocsajról *de Pachey*-nek címezték.¹⁹ Csire feltételezett testvérei a Sződemeteri ágból való Bakó és Sinka voltak.²⁰

Az Álmosdi Csire és Pocsaji-Pályi család és törzsbirtokaik

Az Ákos nem ágai még a 14. században osztatlanul, közösen birtokolták bihari birtokaikat, legalábbis Pocsaj, Fejértó, Konyár, Bagos, a két Pályi és Vértes

esetében ez okleveles adattal bizonyítható.²¹ Kakucs, Csir-Ősi tartozott még, *de iure haereditario* bihari birtoktömbjükhöz, s bizonyos időben bírták Létát és Sárándot is.²² A Monostorpályi, Hosszúpályi és Bagos közösen tulajdonolt földek kiterjedéséről pontos adataink vannak, mert egy a Pércsiekkal folytatott perben végzett határjárás szövege fennmaradt. Ugyancsak ismerjük Léta, Álmosd és Kokad határjárási oklevelét.²³ Birtokosztályról csak a többi ág, a Kismarjai és a Csetneki ágak között tudunk még 1261-ben, 1336-ban pedig a Csetnekiek és a Bebekék egyeztek meg bihari birtokaik megosztásában.²⁴ Még 1415-ben is közösen bírták a Pocsajiak és az Álmosdi Csirék Bagost, a két Pályit, Konyár közös birtoklásáról is van adatunk 1418-ból.²⁵ Az Ernye-ág Biharban főként Albis környékén volt birtokos, azok a földek elkobzásra kerültek I. Károly alatt, s azokat a nem már soha nem nyerte vissza.²⁶ Álmosdot viszont a Csire-/Chyre család őse, Álmos fia *Cyrrill comes* (amiből talán a *Chyre* ered) maga szerezte még a tatárjárás előtt, s mivel oklevelei elvesztek, 1261-ben István ifjabb királytól kért rá új adományt.²⁷ (Érdekes, hogy amíg az Ákosok Ernye-ága IV. Béla híve volt, a későbbi Álmosdi-ág, a Biharban birtokos, országos méltóságokra még nem emelkedett családok pedig ellenfelét, István herceget támogatták.) A Csire-ág a 14. század közepén kezdett elkülönülni: az Erdő-rokonság minden tagja a században a Pocsaji (*de Poche* vagy *de Pachey*) megjelölést alkalmazta,²⁸ de 1351-ben már a *de Almus* címzést használta Csire Péter, amikor párbajban is megnyerte azt a pert, amit Kismarjai Lukács ellen indított.²⁹

Az Ákos nembeli Salamon ismeretlen nevű fiának Sinka nevű fiától és az ő örökösétől, Pocsaji Pétertől –, aki Álmosdi Csire Péter *unokatestvére* volt – eredő ág Közép-Szolnok megyében szerzett birtokokat, (illetve Szatmárban Penészleket és Szentmiklóst), meg is különböztette magát *Sződemeteri* néven.³⁰ Pocsaji Péter 1389-ben Zsigmondtól kapta Sződemetert és hetivásár tartási jogot. Pocsaji Péter még Pocsaji nevet használ, de fiai, István és Jakab már a Pocsaji és Sződemeteri nevet viselték.³¹ A Közép-Szolnok megyei birtokokat viszont Sződemeteri Péter fiainak magtalan halála miatt oldalági rokonaik, az Álmosdi Csire atyafiak örökölték. Péternek egyetlen utódja a leánya, Ilona volt: az ő leánya, Zsuzsanna még 1423-ban is megpróbálta benyújtani igényét a Sződemeteri-birtokok egy részére, de végül is átengedte az Álmosdiaknak (Csire Péter fiainak), beszüntette a pert, s lemondott nagyanyja hitbéréről és jegyajándékáról

(ez lehet Penészlek és Szentmiklós).³² A szatmári (akkor Szabolcs) Penészlek birtokát a király, Zsigmond új adományként erősítette meg, lezárva a vitákat 1422-ben, Álmosdi Csire János és László részére. (Bár 1455-ben Malomvízi Kenderes János és Kende László szerezték meg egyes részeit, majd 1465-ben a Csirékkal a Kállaiak pereltek érte, de 1479-ben újra Csire Kristóf fia János kezén találjuk.³³)

A 15. században a főág, a Csirék olyannyira be rendezkedtek Közép-Szolnokban is, hogy némely oklevél Sződemeterinek is címezte őket.³⁴ A Csirék szerezték Szolnokban 1435-ben Etelt, illetve 1463 és 1474 között Peért (Perény) 61 forintot hozó vámjával együtt, Hadadot, Újlakot, Alsó- és Felsőszoport, Ardót, Csányt, Usztatót, Köröst.³⁵

Ákos nembeli Salamontól eredt egy másik, szintén Biharban birtokos ág, a Pocsaji. Ebből az ágból emelkedett ki Dénes esztergomi alispán (1384), nem kisebb személyiség, mint Demeter érsek familiárisaként.³⁶ Egy töről eredt a Pocsajiakon belül a Pályi-ág (lásd alább), bár igen gyorsan kihalt, s birtokait Álmosdi atyafiai és a Pocsajiak egy oldalága örökölték.

Az Álmosdi Csirék és a Pocsajiak 1436-ig nem tettek birtokosztályt, Pálóci Máté nádori ítéletlevele szerint az atyafiak közösen birtokolták Álmosdot, Usztatót (Közép-Szolnokban), Fejértót, Bagost, Hosszúpályit, Monostorpályit, Vértest, Konyárt, Pocsajt, Ósit és Kokadot/Kakatot Biharban, valamint Hosszúaszót, Alsó- és Felsőszoport, Sződemetert és Csányt Közép-Szolnokban.³⁷ (Az Álmosdi Csire család uradalma legnagyobb kiterjedése idején, a 16. század első harmadában 14 falut és 3 pusztát foglalt magában: a fentebb említettekén kívül Keszit, Nagymihályfalva vámszedő és vásáros helyen részeket, valamint Nebáncs, Penészlek és Szentmiklós prédiúmok – ez utóbbi akkor a megyehatáron túl, Szabolcsban, később Szatmárban feküdt –, illetve ideiglenesen Nagylétát.³⁸)

A Pocsaji-Pályi család a 15. század végére visszasüllyedt a megyei nemesség elitjébe, vagy inkább középső szintjére, egy szintre a panasi Pázmányokkal, a Szepesiekkel, Pethőkkel, Sarkadiakkal vagy a Toldiakkal.³⁹ A Csirék viszonya a Pocsajiakkal nem volt túlságosan családias: többször is pereskedtek, hatalmaskodtak egymás ellen, familiárisaikkal együtt.⁴⁰ Sőt, a Csirék egyes ágai sem voltak igazán jó viszonyban: inkább ági, mint nemzetségi politika figyelhető meg részükről: Álmosdi Csire Tamás is dúlta másodunokatestvérének, Andrásnak fejértói és álmosdi birtokait és közép-szolnoki falvait (pl. Etel).⁴¹ Álmosdi

Csire András és fia, István 1524-ben rátört atyafia, Boldizsár Pocsaji birtokára, kifosztották s egy ökrét elhajtották.⁴²

1514-ben a Dózsa-parasztfelkelésben a parasztok feldúlták Pocsajt, és Pocsaji-Pályi Lászlót megölték.⁴³ A körösszegi gyülekezőhelyről Biharnagybajom felé vonult a jobbágyereg, elfoglalta a Bajoniak udvarházát, majd rátámadt Pocsajra.⁴⁴ Több birtokot feladtak a Csirék, s ahol nem volt nemesi kúriájuk, onnan elmenekültek.⁴⁵ A Pocsaji-birtokokat – Bagos, Konyár, Fejértó, Csalános, Vértes, Hosszúpályi, Monostorpályi részeit és Szentjánostelke prédiúmot – Bajoni János és Benedek nyerték.⁴⁶ Ezek közül többet 1524-ben az Ártándiak nyertek el, egyedül Bagost és Vértest tartották meg a Bajoniak 1516 után, illetve az 1517-ben adományozott harmadrészt Pocsajból.⁴⁷ A többi Álmosdi Csire-földet a Csirék kihalásáig, 1538-ig a Csire utódok birtokolták, Álmosdi Csire Ferenc 1538-as halála után jutottak a birtokok több földesúr kezére. A Csirék csillaga végképp lehanyatlott a térség leghatalmasabb domíniumát kiépítő Ártándiak árnyékában a késő Jagelló- és a Szapolyai-korban. Pocsajon például Tahi Ferenc és Dobó István erdélyi vajda kaptak részt.⁴⁸ Pocsajon is bírtak a Csirék még 1538-ig részeket, Fejértón 1538-ig, Hosszúpályiban 1538-ig, Monostorpályiban 1538-ig, Vértesen 1516-ig, Csanáloson 1520-ig, de például Konyárt elveszítették teljes egészében 1524-ben.⁴⁹ Több helyen is szerepel, hogy az utolsó Álmosdi, Ferenc 1554-ben halt meg, de 1538 után nincs róla adat. Vende Aladár szerint az Álmosdiak magszakadása 1554-ben történt, ami lehetséges, bár ennek ellentmond, hogy az 1552-es dikális összeírás már egyetlen Csirét sem talál Biharban.⁵⁰ Kihalásuk korábbra tehető, 1538-ra.⁵¹ Álmosdi Csire Ferenc magvaszakadtával (1538), Pocsaj királyi adomány útján Tahi Ferenc lovászmesterre, majd vétel útján Dobó Istvánra szállott.

A Csirék régi központját, Álmosdot 1552-re összesen hét család birtokolta (Bethlen, Erdőhegyi, Sombory, Valkay, Sarmasági, Pekry, Somlyai), s 1554-ben például már – köszönhetően a János Zsigmond és Ferdinánd közötti viszonyból eredő többszörös adományozási gyakorlatnak – Csáki Miklós kezén találjuk. Petrovich Péter rövid ideig tartó tulajdonlásának a király felségárulás okán jószágvesztéssel vetett véget, és Csákinak adta.⁵² Bagost a Bajoniak szerezték meg (Ferenc), Fejértót Bartakovith János kezén találjuk, Hosszúpályit Perussith Gáspár és Erdőhegyi Imre birtokolta, Kakatot Selindy János,⁵³ Keszin 5 család 2-3 portát bírt, köztük a

Toldiak, Monostorpályi nagy része a váradi püspöké lett, ahogyan Pocsaj harmada is, másik része pedig Korlátovith Péteré, Léta csaknem 100 portája Bátori Andrásé, Ősi az Ősieké, Vértes a Székelyeké lett. A váradi püspök szerzett részt Pocsajon és Fejértón.⁵⁴ 1552-re részirtokot bírt a leleszi prépost is.⁵⁵

Az Álmosdi Csirék karrierje

Álmosdi Csire Péter fiai alatt kezdődött meg a család felemelkedése a Zsigmond-korban. Mária királynő udvari ifjai Álmosdi Csire Péter fiai, János (1384–1428) és László (1388) *magisterek*. Majd János a király hívének, Stibor vajdának a familiárisaként szolgált, s aradi alispán, illetve azzal együtt solymosi várnagy (1398–1400) lett.⁵⁶ Péter fia János Borbála alatt visszatért a királynéi udvarba, sáfár (1412–18), majd újra udvari lovag (*miles reginalis*) lett (1425–28).⁵⁷ Péter fia János *dispensator* 1425-ben Pocsajon várépítési engedélyt nyert.⁵⁸ 1350-ben már egy oklevél említi *curia*jukat, de az 1425-ben megkezdett vár sem bizonyos, hogy már akkor kővár lett volna, Csorba Csaba szerint talán favár.⁵⁹ A 15. századi udvarház *castellum*, az Álmosdiak birtokközpontja is itt volt ezentúl (míg Dózsáék fel nem dúlták).⁶⁰

I. Péter fia Álmosdi Csire János ága

Péter fia Álmosdi Csire Barnabás alapozta meg az Álmosdi Csire-ág felemelkedését Zsigmond alatt: királynéi pohárnokmester lett (1432).⁶¹ Zsigmond alatt királynéi szolgálatban szerepeltek Csire Barnabáson kívül testvérei, Zsigmond és István, valamint nagybátyjuk, László is; 1399-ben perhalasztást kaptak Zsigmondtól, mert hadi szolgálatba mentek Prokop ellen Morvaországba.⁶² Zsigmond tehát már nagyon korán katonaként is számított rájuk. Egy 1421-es oklevél már *strenuusként* címzi Péter fia Csire Jánost és Lászlót.⁶³

A Csire Péter-fiak, János és László karrierjüket valójában királynéi szolgálatban, Borbála alatt kezdték kiteljesíteni, ezért is jutottak előre majdan Albert szolgálatában.⁶⁴ János fia Barnabás és László királyi szolgálatban voltak Alberttel Sziléziában, 1438–39-ben több hónapig, amelyről több perhalasztó oklevél tanúskodik.⁶⁵ Barnabás később Újlaki Miklós familiárisaként macsói vicebán (1444–45), baranyai ispán (1444–45) és tolnai alispán (1445–47) lett. A legma-

gasabbra, előkelővé, országgyűlésen résztvevő főrenddé, illetve pozsonyi várnaggyá 1447-ben, illetve 1450-ben emelkedett, amiben nagy szerepe volt annak, hogy Hunyadi híve volt, s a kormányzó szolgálatában többször is relatoraként működött közre.⁶⁶ János harmadik fia, Álmosdi Csire István I. Ulászló alatt királyi ember, Biharban és Szabolcsban járt el birtokadományokban.⁶⁷

A család klerikus tagja, János fia Álmosdi Csire Zsigmond hájszentlőrinci prépostból (1432–35) emelkedik szekszárdi apáttá (1439–59).⁶⁸ Feltehetően annak köszönhetette karrierjét, hogy Barnabás bátyja az Újlakiak tolnai familiárisa volt. Zsigmond apát 1447-ben előkelőként vett részt az országgyűlésen.⁶⁹ A szekszárdi apát többször országos ügyekben is szerepet játszott: 1447-ben szerepelt azon országnagyok között, akik Hunyadi János kormányzó kezébe helyezik Buda várát.⁷⁰ Ugyancsak ezen oklevél tanúja Álmosdi Csire Barnabás, akit valószínűleg Zsigmond vitt be az országos politika színterére; közvetlenül az országnagyok után, de még a megyei követek előtt volt feltüntetve, amiből arra következtethetünk, a Csirék az 1440-es években is a mágnások alsóbb körével érintkező ún. udvarképes megyei nagybirtokossághoz tartoztak.⁷¹

Az Álmosdi Csirék a 15. században többször is hírhedtté váltak hatalmaskodásaikkal és birtokfoglalásaikkal. Ebből Zsigmond apát sem maradt ki: 1439-ben tíz fegyverese az ő megbízásából erőszakkal támadt a kalocsai káptalan tagjaira, bírói ülés közepette.⁷² Erőszakkal hajtott el jobbágyokat Baranyából; nem kisebb személyiséggel is harcba mert szállni, mint Kórógyi János macsói bán; nem volt hajlandó megfizetni az esztergomi érsek által a székesegyház felújítására kivetett adót; a kamara hasznát praedialis nemeseitől is behajtotta.⁷³ Bátyja, Csire Barnabás tolnai alispán folytatta a hatalmaskodásokat, például az székesfehérvári keresztes konvent faddi birtokait erőszakkal vette magához.⁷⁴ 1446. március elején helyi nemesek felgyújtották a keresztesek házát, de a hónap közepén már Csire Barnabás kezére került egész Fadd.⁷⁵ A konvent birtokainak további fosztogatását senki sem torolta meg, hiszen a bűnös maga az alispán volt, így került ügye végül a nádor elé.⁷⁶ Nem tört meg azonban Csire alispán karrierje, 1445-ben még ő fékezett meg helyi hatalmaskodásokat.⁷⁷

A 15. század második felében a *Péter fia János-ág* nem jutott országos pozíciókhoz. A helyi nemesség egyes-bajos dolgaiban az Álmosdiak-Pocsajiak igen aktív szerepet vállaltak: sokszor szerepeltek fogott bí-

róként, ügyvédként. János fia Csire István, Domokos fia Pocsaji Pályi Miklós és a Sződemeteri-ágból való Pocsaji István közösen is fellépett például a Sarmaságiak mellett.⁷⁸ Ez arra utal, hogy a megyei nemesség előszeretettel fordult hozzájuk, politikai tekintélyük, főleg a Pocsajiak Hunyadi alatti szerepéből adódóan igen magasra emelkedett. Később viszont nem igen találjuk őket a megyei közéleten kívül: utolsó adatunk, hogy István fia Almosdi Csire Tamás részt vett az 1507-es pesti országgyűlésen.⁷⁹ Lászlóval magvaszakadt az ágnak, fia, János még apja életében, 1435-ben halt meg.⁸⁰ Az ág birtokai leányágon öröklődtek tovább.

II. Péter fia László ága

Jól mutatja a család Zsigmond alatti felemelkedését, hogy Péter fia László (1384–1440) királynéi udvari ifjú, már a Turul nembeli Nagymihályi családból házasodik.⁸¹ A 15. század második felében a családból egyedül Péter fia Almosdi Csire Lászlót találjuk komolyabb pozícióban: Mátyás megbízottjaként, királyi kiküldöttként Kolozs és Közép-Szolnok megyében birtokbaiktatásban segít a kolozsmonostori konventnek.⁸²

Birtokgyarapodás és házasságok

A Csirék Zsigmond uralkodása alatt anyagiakban sem jártak rosszul, hiszen 1412-ben már zálogbirtokokat szereztek Szabolcsban, 1432-ben Szatmárban pereskedtek földekért.⁸³ Zsigmond alatt, köszönhetően az udvari pozícióknak az Álmosdiak anyagiakban is egyre gyarapodtak, 1424-ben már 200 forintért vettek zálogba földeket.⁸⁴ Zsigmondtól már korán új adományt is nyertek Biharban: Györgyházát, Szatmárban, Dománhidán pedig vámot.⁸⁵ A Csirék 1415-ben bírtak részeket Bánkon és Pércsen.⁸⁶ Zsigmond maga is járt a Csirék birtokán, 1397-ben ad ki ott oklevelet.⁸⁷

A 15. században a Csirék igen „jeleskedtek” a hatalmaskodásban, birtokdúlásban. 1420-ban a Csirék „hatalmaskodásai” csak rétek lekaszására és lótolvajlásra szorítkoztak, főleg helybéli nemesek kárára;⁸⁸ 1421-ben eltiltották őket a Szalókiak poroszlói földjeinek önkényes birtokbavételétől⁸⁹; 1460-ban már nagyobb bűnöktől és nagyobb ellenféltől sem riadtak vissza: a bihari Nagylétát és Kokathot (Ka-

kat/Kokad) dúlták fel s hajtották el a jobbágyok barmaid. (Igaz, az oklevél szerint csak megbosszulták, hogy a Lépesek a nekik élelmet szállító embereiket kirabolták; azoknak viszont volt rá okuk, hiszen a Csirék megbízottai nem fizették meg a vámot.)⁹⁰ János fia Álmosdi Csire István Váraskeszi Lépes András (Lépes György püspök unokaöccse) özvegyével szemben hatalmaskodott, s Kokad települést szó szerint „dezolálta”. Persze az ellenkezőjére is volt példa: a váradi prépost kaszáltatta le a Csirék szénáját, majd embereiket Váradon megverette. A Csirék sem hagyták magukat: Szalacson a váradi káptalan kaszálját vették birtokba!⁹¹ Arra is volt példa, hogy a Csirék saját jobbágyaikat felfegyverezve rabolták ki, és ejtették fogságba az utazókat: 1411-ben 3 jobbágy meg is volt nevezve.⁹²

Az Álmosdi Csirék 14. századi házasságai általában arra engednek következtetni, hogy a helyi úri nemzetségekbeli középnemesi családokkal kötöttek kapcsolatokat. Egy korábbi, nem ismert Csire-házasság révén az endrédi Zoárdfiak is bírtak Álmosdon részeket leánynegyed címén.⁹³ Endrédi Zoárdfi András felesége László leánya Álmosdi Csire Dorottya lett (első férje Kállai Vitéz János volt, de még a házasság évében, 1428-ban meghalt).⁹⁴ A Zoárdfiak (Tamás fia István) a leánynegyed birtoka miatt perbe hívták az Álmosdi Csiréket.⁹⁵ Így a második házasság jogán igényeltek a Zoárdfiak részeket a Csirék birtokaiból, ami természetesen a Csire–Kállói Vitéz házasságból született gyermekeket illette volna (lásd alább). A Csire-atyafiak, a Pocsaji-ág is rokonságba került az endrédi Zoárdfiakkal: Pályi László (1415–55) feleségül vette Zoárdfi Krisztinát, de a Zoárdfiak (Endrédi Zoárdfi András fia István) nem szolgáltatták ki a Pocsajiaknak a hitbér és jegyajándék címén járó részeket Túrtő (Közép-Szolnok megye) birtokból, s emiatt perre mentek. Mindkét fél erőszakkal is próbált magának igazságot szerezni, s csak 1459-ben egyeztek ki.⁹⁶

I. Péter fia János-ág

János fia Csire Barnabás házassági kapcsolatai is jelzik, hogyan emelkedett a ranglétrán a felső udvari körökbe a család a Zsigmond-korban. II. Ulászló király 1499-ben Csapi Albertnek adta Álmosd, Konyár, Bagos és Monostorpályi részeit, valamint az álmosdi nemesi helyet (udvarházat) és halastavat.⁹⁷ Csapi Ákos, Zsigmond udvari lovagja és királyi tanácsosa Álmosdi Csire Erzsébettel, Csire Barnabás királynéi

pohárnokmester lányával kötött házassága révén jutott e birtokokhoz, amit fia, Albert szalánci várnagy (1479–93) bírt, s ezt a Csirék vitatták, s ezért kellett a váradi káptalan mellett a királynak is mandátumban megerősíteni Csapi jogait.⁹⁸ Csire Barnabás birtokait ugyanis fia, Kristóf (1456–74), illetve annak gyermekei, János (†1479), Tamás (†1479) és Dénes (†1488) magtalan halála után egyedül nagynénjük, Barnabás lánya, Csire Erzsébet örökölte. Csapi Ákos és Csire Erzsébet házasságából sem származott utód, így Csapi Albert csak anyja haláláig bírta e részeket, s annak halála után a részek visszazálltak az Álmosdi Csirékre. 1495-ben a Csirék és a Csapiak hosszú pereskedés után egyezsége léptek a Kolozs, Közép-Szolnok és Bihar megyei leánynegyedi részek ügyében.⁹⁹ A Kolozs megyei birtokok csak az 1467-ben zálogként bírt javak lehetnek: 1467-ben Péter fia Álmosdi Csire László zálogba vett részeket Monyorókerék, Szentkirály, Szokolya/Szakoly birtokokban és Hímtelke prédiumban Gerőmonostori Kabos fia Tamástól (azután Szentkirályi Jánostól), amit aztán László fiúutód nélküli halálát követően János fia Barnabás és István örökölt.¹⁰⁰ 1488-ban István fia Álmosdi Csire Tamás kezén volt a kolozsi Szentkirály, hiszen a királytól bányászati jogot nyert.¹⁰¹ 1491-ben is a kezükön volt: István fia Tamás bevezette magát a földek felének birtokába (Szentkirály, Hímtelke, Monyorókerék), majd 1507-ben megerősítették, s egy év múlva az erdélyi vajda ellentmondást nem tűrő módon úzette el onnan a birtokjogot „bitorlókat”, mert a birtokok teljes joggal István fia Csire Tamást illették.¹⁰² A Baksa nembeli, a Kismarjaiakkal és a Bocskaiakkal egy nemből származó, Zsigmondtól címert nyerő Eszenyi Csapiak is szereztek Csire-földeket, 1488–99 között.¹⁰³

A 15. században már rangbéli emelkedésüket mutatja, hogy az Álmosdiak a Sóvári Sósokkal házasodtak: Sóvári Sós Miklós udvari lovag leánya, Potenciána Álmosdi Csire István felesége,¹⁰⁴ Sóvári Sós Miklós második felesége a másik ágból származó, Péter fia László leánya, Krisztina volt, Csire István unokanővére.¹⁰⁵ Ennek következtében az Álmosdi Csirék Sárosban is bírtak birtokrészeket – Sóvár vár és Sóvár, Alsófalva, Felsőfalva, Gyülvész, Csalános, Boltha/Baltafalva részei – a Sóvári Sósoktól, László lánya, Álmosdi Csire Krisztina, Sóvári Sós Miklós feleségének hitbére és nászajándéka fejében, valamint István fia Csire Tamás anyja, Sóvári Sós Potenciána leánynegyede fejében.¹⁰⁶ Ezeket a birtoktesteket István fia Csire Tamás, majd annak fia, András (1511–

1520) ága örökölte. A Sóvári Sós család sokáig vitatta a Csire-leánynegyedbeli részüket, de 1450-ben László leánya, Csire Krisztina, az anyja után (Margit, Péter fia Csire László második felesége, Mikcsfi Újvári Miklós fia László özvegye¹⁰⁷) járó részeiből (Sztropkó és Újvár tartozékaiban egyes részek után járó jegy- és nászajándékból) kárpótolta őket.¹⁰⁸

János fia Álmosdi Csire István második felesége, a szatmári szántói (Bekcs) Becski Ágota révén is nyert leánynegyed részeket: bár sokkal többet követteltek a Csirék, mégis megegyeztek, hogy beérik a szatmári Atya, Zajta, Kisruzsály, Uzka és Hodos, valamint az ugoccai Salánk átadásával. 1470-re tehát újra növekedett az Álmosdiak vagyona.¹⁰⁹ Ez a házasság sem vált a családi karrier hátrányára, hiszen a Zsidó nembeli szántói Bekcsiek a Csákiakkal voltak atyafiságban.¹¹⁰ Nem mentette meg azonban a Becskieket ez a rokonság attól, hogy a Csákiak – összefogva a Csirékkal, akiknek a Becskiek további birtokaira fáj a foguk – feldúlják a Becskiek Szántó possessióját s elhajtsák a parasztok 32 ökrét.¹¹¹ A Csákiak segítségével felvértezve István fia Csire Tamás egész rablóhadjáratot indított a vidéken, nem kímélve saját atyjafia, Csire István álmosdi birtokát és kúriáját sem: sőt, „s ott ez Istvánt és feleségét meg akarták ölni, egy familiárist fején halálosan megsebesítettek”. Csáki Ferencsel, Benedekkel és Mihállyal (Ferenc székelly ispán fiaival) felprédálták a közép-szolnoki Mindszentet, Zádort és Keszit, a birtok jogaira vonatkozó iratokat elhurcolták, rétet kaszáltak le Hatvanban stb. A környék „rémei” ellen a király küldött ki speciális megbízottat.¹¹²

Az Istvántól eredő Tamás fia Álmosdi Csire András felesége származott a legmagasabbról: Borbála somlyói Batori István erdélyi vajda (1477–1534) húga volt, így nagynénje volt a későbbi István fejedelemnek és lengyel királynak.¹¹³ Álmosdi Csire Margit (valószínűleg Tamás fia András vagy György lánya) az ősi Becsegergely nembeli Bethlen/Betleni Miklós felesége lett (1502–23).¹¹⁴ Férje halála után a dobokai Szentmiklóson, illetve Küküllő megyében rendezkedett be fiával, Bethlen Farkassal.¹¹⁵

II. Péter fia László-ág

Csire László fiúutód nélküli halála után a Kállaiak leánynegyedet örökölték a Csire-földekből, Kállai Jánosnak László magister leányával, Dorottyával (1428–1452) kötött házassága révén. Így a László-ág

részei Kállai (Vitéz) Szaniszló fia János örököse, János tokaji várnagy kezére kerültek.¹¹⁶ A Kállaiak már 1428-ban a leleszi konvent előtt tiltatták meg, hogy a Csirék Álmosdon az őket illető részeket az Esztáriaknak idegenítsék el.¹¹⁷ A Kállaiak 1436-ban birtokba is akarták venni a nekik járó leánynegyed részeket – Álmosdot, Konyárt, Usztatót, Fejértót, Bagost, Hosszúpályit, Monostorpályit, Vértest, Pocsajt, Ősit és Kokadot Biharban, valamint Hosszúasztót, Alsó- és Felsőszoport, Szödemetert és Csányt Közép-Szolnokban – de hosszú ideig, vagy a Csirék meg nem jelenése, vagy királyi szolgálat miatt nyert perhalasztás okán nem tudták azokat birtokba venni,¹¹⁸ mígnem 1438-ban többszöri nádori felszólításra adták át a Csirék, amikor „jőtevőjük”, Zsigmond meghalt. 1436-ban Kállai János a váradi káptalan előtt hívta perbe Csire Lászlót, valamint a János-ágból származó Csire Barnabást, Zsigmondot és Istvánt,¹¹⁹ majd a nádor elé került az ügy, mivel a Csirék hajthatatlanul vitattak bármiféle birtokrészátadást, s Pálóci Máté nádor el is marasztalta őket meg nem jelenés miatt.¹²⁰ Csak Zsigmond halála után, már Hédervári Lőrinc nádor elmarasztalására sikerült a váradi káptalannak keresztülvinnie a per lefolytatását.¹²¹

A Kállai (Vitéz)-ág 1461-ben kihalt, így atyjafiaikra, Kállai Lőkös Miklós (1378–1437) utódaira szálltak Hosszúpályiban, Konyáron, Bagoson bírt részeik. A Csirék persze megpróbálták azokat visszaszerezni – bármennyire is mézesmázos hangú János fia Csire Istvánnak Kállai Jánoshoz még 1471-ben kelt levele, a családjaik közötti megbékélésről –, mindent megtettek, hogy rátehessék kezüket a kérdéses részekre, s nagy harcot folytattak.¹²² A Csirék János-ága szerepelt leggyakrabban a család nevében a perek során, képviselve a László-ág érdekeit. 1465-ben a váradi káptalan előtt folyt a per, itt Álmosd, Konyár, Szödemeter, Peér, Ethel és Penészlek volt a vita tárgya.¹²³ 1471–73 között óriási vehemenciával folytatták a felek a pert.¹²⁴ Barnabás, királynéi pohárnokmester fia Csire Kristóf és János fia István 1474-ben már Lőkös Miklós fia János alországbíró (1398–1461) özvegyével, Juliannával s fiával, Kállai Jánossal (1459–1486) tárgyaltak.

Barnabás fia, Kristóf és nagybátyja, István olyképpen egyeztek ki Kállai Jánossal, hogy a Jánosnak megítélt leánynegyedét és perköltségüket megfizetik készpénzben; ha nem tudnák azt megtenni, István zálogba adja a Kállaiaknak konyári és hosszúpályi részét, Kristóf pedig konyári és bagosi részét.¹²⁵ 1474-ben történt meg a kérdéses birtokrészek bejárása és felbecsülése.¹²⁶ Az Álmosdiak valószínűleg nem tud-

ták kifizetni a Kállaiakat, mert 1476-ban is őket találjuk e részek birtokában.¹²⁷ 1478-ban már Lőkös János özvegye, Julianna panaszolta is, hogy fia tőle „hatalmasul elfoglalta” Álmosd, Konyár és Bagos possessiókban bírt részeit és „a jobbágyok adóját a maga részére szedi”.¹²⁸ Ráadásul, mivel a Kállai Lőkös-ág már korábban házassági kapcsolatra lépett az Álmosdi Csirékkal – Álmosdi Csire Péter leánya, Margit Kállai Lőkös Miklós felesége volt¹²⁹ –, már Álmosd és a Közép-Szolnok-beli Csire-birtokon, Szödemeteren is részeket szereztek leánynegyed címén. (Egy 1471-es és egy 1473-as oklevél tisztázza: leánynegyed címén Biharban Hosszúpályi, Monostorpályi, Konyár, Bagos, Ősi, Keszi és Kokad/Kakat részeiről, Közép-Szolnokban Szödemeterről, Etelről, Peérről, a két Szoporrról, illetve egyéb jogcímen Szatmárban Dománhida vámjáról van szó.¹³⁰) A tasnádi és a váradi vikáriusok előtt hosszas pereskedés végén egyeztek bele a Csirék, hogy a konyári és álmosdi részeket a Kállaiak átvegyék.¹³¹ Mivel a Kállaiak sem jámborságukról voltak híresek, s a Csirék sem engedtek, a pereskedés mellett gyakori magánháborúkat is megélték az Álmosdi Csire-birtokok az 1460–70-es években.

A Csirék vonakodtak átadni a Kállaiaknak járó leánynegyed részeket, nem fogadták el a Bálint, bácsi kanonok által hozott ítéletet sem. Olyannyira elmérgesedett a helyzet, hogy IV. Sixtus pápához is eljutott a viszálykodás, aki utasította a bihari főesperest, András megbízott pápai bírót, hogy adjanak elégtételt Kállai Lőkös Jánosnak, további vonakodásuk esetén pedig közösítse ki a Csiréket az egyházból.¹³² A pápai bíró fel is szólította a bihari apátokat, prépostokat, kincstartókat és több plébánost (bihari, szalárdi, diószegi, jankafalvai, székelyhídi, albisi, létai stb.), hogy szerezzenek érvényt Kállai Lőkös János panaszának.¹³³ György, bihari főesperes, pápai bíró parancsára a bagaméri, kokadi és egyedi plébánosok többször is megidéztek az Álmosdi rokonokat (1473-ban és 1474-ben már István fia Tamás is a perbe hívtak között szerepelt).¹³⁴ 1468 és 1471 között Álmosdi Csire István sokszor megfordult az egyházi bíróságok előtt, ennek – a földek tulajdonjogát illetően is fontos – peranyaga fennmaradt.¹³⁵ 1474-ben István és Márton bagaméri, illetve egyed(monostor)i plébánosok György bihari főesperes, váradi kanonok parancsa értelmében István fia Álmosdi Csire Tamást ki is közösítették.¹³⁶

Annyira megviselte a Csiréket a kiközösítés és a hosszadalmas pereskedés, hogy kénytelenek voltak

elzálogosítani – a zálog összegéből (2000 aranyforint) adódóan nem csekély jelentőségű – közép-szolnoki birtokaikat a Bélteki Drágffyoknak: Perény (Peér), Etel, Sződemeter, Csány, Usztató, a két Szopor possessiókat, illetve Perény és Alsószopor vámját.¹³⁷ (Ezen birtokokból Csányban, a két Szoporon és Sződemeteren is részeket vitattak a Kállaiak.) 1481-ben a szatmári Dománhidát és vámját, sőt Álmosdot is megkapták a Bélteki Drágffyok.¹³⁸ Sőt, a pereskedésben sokat veszített Kristóf és fiai, János és Imre a közép-szolnoki Kéren lévő vámrészüket eladták unokatestvérüknek, István fia Csire Tamásnak (1474–1508) 600 forintért.¹³⁹ 1472-ben János fia Csire István kénytelen volt Szatmárban bírt zálogbirtokát (Zaytha/Zajta) tovább zálogosítani.¹⁴⁰ Végül csak 1475-ben adták át a Csirék a megítélt leánynegyedrészeket a Kállaiaknak.¹⁴¹

Még 1474-ben ugyan Álmosdi Csire István feleségének, Kusalyi Jakcs Zsófiának arra is jutott, hogy zálogba vegyen birtokot, mégpedig nem egy jelentéktelen részt, hanem Guti Ország Mihály nádortól Pásztó mezővárost Hevesben.¹⁴² (Közösen Tari Margittal, anyja, Tari Erzsébet nővérel.) Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a Csirék számára mekkora előrelépést jelentett, hogy egy a Kusalyi Jakcsokhoz mérhető Zsigmond-kori *establishment* családjával, bárói rangra emelkedett famíliával kerültek rokoni kapcsolatba. A Kusalyi Jakcs-fiak, Zsófia nagypapja, László és fivére, Mihály elkísérték Zsigmondot nyugat-európai körútjára, Zsófia apjának, Andrásnak a sógora a mérhetetlen hatalmú Tallóci Frank volt, másik sógora ecsedi Bátor Tamás (István országbíró fivére); Kusalyi Jakcs András apja pedig László erdélyi vajda, nagybátyja Dénes váradi püspök volt!¹⁴³ Igen illusztris körökbe emelkedtek az Álmosdiak a század derekára. (Egy másik forrás szerint István felesége, Zsófia a Tari famíliából való – Engel „Genealógiája” is megengedi e feltevést: Tari Rupert királynéi lovászmester leánya –, ebben az esetben érthető, hogy miért vette közösen zálogba a mezővárost: nővérel, Tari Margittal, nánai Kompolti János ajtónállómester feleségével együtt. Azaz, a két család, a Tariak és a Csirék jó kapcsolatot ápolhattak, ez is egy példa arra, hogyan „szocializálódott” az arisztokrácia köreiből a Csire família. Az 1450-es években már a Sárkányrendet elnyerő, úri nembeli [Rátót] Tari Lőrinc pohárnokmester ivadékaival házasodnak.¹⁴⁴ 1474-ben további zálog jutott a Csirék (vagyis István felesége, Zsófia) kezére, anyja, Tari Erzsébet révén: Nógrádban Jobbágy *possessio* (Tari Györgytől).¹⁴⁵

1475-ben pedig már Pásztó egészének zálogbirtokát találjuk Álmosdi Csire Istvánné, Kusalyi Jakcs Zsófia kezén (valószínűleg a Guti Ország Mihály nádornak fizetett 550 forint másik felét is megváltotta nagynénjétől, Tari Margittól).¹⁴⁶ Tehát ha a Csirék egyik ága, István fia Tamás meg is szenvedte a Kállaiakkal való pereskedést, családja ki tudta azt heverni, még tovább is tudta gyarapítani vagyionát, s további birtoktesteket szerezni a bihari ősi possessiók mellé. 1476-ban Pacalon Álmosdi Csire Tamás részeket kapott zálogba a Pacali családtól, összesen 90 forintért.¹⁴⁷

Csánki Dezső említi, illetve Jakó Zsigmond is megerősíti, hogy a Kállaiakhoz hasonlóan a Henchidai Bacsó család is bírt leánynegyed fejében részeket Bagoson, Fejértón és Konyáron.¹⁴⁸ Henchidai Bacsó Miklós felesége, Krisztina révén jutott a birtokokhoz, amit az támaszthat alá, hogy a részek 1476-os, a Tahiaknak (Illésnek és Istvánnak) való elzálogosítása Miklósné nevéhez fűződik, őt jelöli meg az oklevél, illetve fiát, Henchidai Bacsó Lászlót. A három falut ekkor 40 aranyforintért tették zálogba, 1479-ben vagy '80-ban újra Bacsó Miklós kezén volt.¹⁴⁹ (Létán és Kokadon az oklevél szerint már saját jogán bírt részeket Henchidai Bacsó Miklós.¹⁵⁰)

Az Álmosdi Csire család anyagában viszont nem találunk arra adatot, hogy Henchidai Bacsó Miklós a Csirékkal házasodott volna.¹⁵¹ (Az 1440-es években még csak a Szepesiek fogott bírúként szerepeltek;¹⁵² 1455-ben Henchidai Bacsó Miklós már Csáki Ferenc bihari ispán familiárisa volt;¹⁵³ 1453-ban Henchidai Miklós bihari alispán.¹⁵⁴) Van azonban egy oklevél, ami bizonyoságul szolgál: Péter fia Csire László leányának, Krisztinának a második férje – Sóvári Sós Miklós (†1450) után¹⁵⁵ – Bacsó Miklós lett, így ő nyert leánynegyedét.¹⁵⁶

Egyes Csire-birtokrészeket 1476 előtt a Henchidai Bacsók, 1476 és '79 között a Tahiak bírtak. A későbbi Tahit nevet viselő család az ún. hosszúaszói/hosszaszai Bot(h)os nevet viselte, s csak 1437-ben telepedtek meg Biharban (Péter és fia István Zsigmondtól kapják Félegyháza negyedrészt).¹⁵⁷ A család felemelkedését Zsigmond híve, Bothos István esztergomi prépost alapozta meg.¹⁵⁸

1479 után viszont visszanyert egyes részeket a Tahiaiktól a János-ágból való Csire Kristóf fia János. Az 1479-es oklevél felsorolta az összes Csire-birtokot „művelt és műveletlen szántó földjeivel, legelő, kaszáló rétjeivel, madarászó erdeivel, halászó vizeivel”.¹⁵⁹ 1479-ben az Álmosdi Csirék kezén volt: Nagymihály vámszedő és vásáros helyen részek, valamint Ne-

báncs és Szentmiklós prédiúmok.¹⁶⁰ 1479-ben Álmosdi Kristóf fia Jánosnak „szükségből kényszerítve” el kellett zálogosítania Konyáron, Vértesen, Hosszúpályiban, Monostorpályiban, Bagoson, Pocsajon, Ósiben, Álmosdon és Nagymihályfalván bírt részeit, Nebáncs, Szentmiklós és Penészlek prédiúmaid, illetve a közép-szolnoki Sződemeteren, Csányban, Usztatón. Pacalon és Petrin (Peér vagy Perény) bírt részeit és a Dománhidán bírt vámrészét Csire Tamásnak (valószínűbb, hogy úgy, mint fentebb, nem fivéréről, unokatestvérééről, István fia Tamásról van szó, aki kimaradt a hosszadalmas hatalmaskodásokból és pereskedésekből).¹⁶¹ Álmosdi Csire Kristóf elzálogosította Penészleket és Szentmiklós prédiúmot Petenyeházi Tamásnak, de unokafivére, István fia Álmosdi Csire Tamás, bár a zálogbirtokot nem akarta átadni, II. Ulászló közbenjárására visszaváltotta (1507).¹⁶²

1489-ben újra Henchidai Bacsó Miklós kezén találunk Csire-részeket (valószínűleg zálogban), aki Halász ellenében átengedte azokat szántóival és *Kecskerét* nevű kaszálójával a Kállaiaknak.¹⁶³

1507-ben egy oklevél említi, hogy Álmosdi Csire András kezén volt egy rész Kisvárda mezővárosból, s annak felértékelését Várdai László nem engedte a királyi embereknek véghezvinniük.¹⁶⁴ Itt másra nem gondolhatunk, mint hogy Álmosdi Csire Anna, Péter fia László leánya (1423–1439) férjétől, Várdai Mihálytól kaphatott jegyajándékképpen bizonyos földeket Kisvárdán.¹⁶⁵ Várdai Mihály udvari familiáris volt (1423), ősi úri nemzetségből származott, de ennél is lényegesebb az – a Csirék házassági politikája és a társadalmi mobilitás szempontjából –, hogy nem kisebb *mágnás* támogatókhoz jutott így a család, mint Várdai Miklós, Mihály öccse (szabolcsi ispán, királynéi lovászmester, előkelő), valamint a férj unokaöccse, Várdai István titkos alkancellár, kalocsai érsek!¹⁶⁶

A Csirék házasságról házasságra építgették a család karrierjét: a 15. század derekán már tekintélyes bárói családok sorával álltak szoros kapcsolatban, s annak ellenére, hogy a Zsigmond-kor után nem viseltek országos méltóságot, gyakorlatilag, rég eltávolodva az ősi nemzetségbeli mellékági örökségtől s a megyei nemesi léttől, az országos arisztokrácia, a mágnások alsó határán foglaltak helyet, ami már birtokaik megnövekedésében szembetűnő. Már nem csak szomszédos megyékben, Közép-Szolnokban vagy Szatmárban, Szabolcsban, de Hevesben és Sárosban is – Kisvárda, Pásztó részei – megtelepedtek. Petri Mór szerint még Szilágy megyében is szereztek birtokot.¹⁶⁷

1415-ből Csire-familiárisokról is tudunk: a falvakból némelyek kiemelkedhetnek a nemesi famíliába, vagy akár betelepített, megadományozott fegyveresekről is lehet szó.¹⁶⁸ Később Álmosdi Csire Tamás *egregius*nak egy feltehetően német származású familiárisáról tanúskodik („Wolffgangus”) egy oklevél. A Csiréknek jelentős számú bihari és szolnoki familiárisa lehetett a 15. század közepére, akik még Sziléziába is kíséretet biztosítottak uraiknak, s esetleg mások is a szolgálatába állhattak a bárók második vonalához felzárkózott családnak.¹⁶⁹ 1501-ben egy Csire-familiáris a királyi személyes jelenlét elé idéztette alperesként Leleszről László presbitert és Urai Imre királyi embert.¹⁷⁰

Az Álmosdi Csirék a megyei nemességén túlmutató megyei nagybirtokossághoz tartoztak, példáját nyújtva annak, hogy a Zsigmond- és a Hunyadi-korban hogyan tudott egy megyei nemesi család az ún. udvarképes nemesség soraiba emelkedni.

A Csirék címere

Az Álmosdi Csire család címere sok szállal rokonítható az Ákos nemzetség címerjegyeivel. Mivel az Ákosok neve török eredetű (*aq quš*), jelentése „fehér sólyom”, a sólyomra, mint továbbélő nemzetségi jelvényre utalhat a nemzetségi címerben feltűnő madárszárny.¹⁷¹ Ernye fia István országbíró 1299. évi pecsétjén egy kis pajzs látható, melynek felső karimájából két oldalt hajló toll tűnik elő, s az oldalai és a legenda közti tért egy-egy hosszan benyúló madárszárny tölti ki. A madárszárny s akár a tollak is lehetnek sólyoméi.¹⁷² Ugyancsak madárszárnyak láthatóak István nádori pecsétjén (1311), ugyanúgy a kis pajzs oldalából nyúlnak ki, míg a pajzs tetején most egy férfialak sisakján öt toll látható (Csoma József szerint páva).¹⁷³ A szárnypár a pajzs alapjához később csatlakozó kettős kereszt felső könyökein is feltűnik, tehát a madár-jelvény lehet a nemzetség attribútuma. A nemzetségnek a későbbiekben az ország különböző vidékeire szétszóródott ágai a tollal feldíszített kettős keresztet viselték címerül. Az Ákosok Bebek-Csetneki ágából István országbíró 1361-es sisakpecsétje és Bebek György 1371-es, győri székesegyházbeli, valamint Bebek László tárnokmester pelsőci sírkövének címere tartalmazza egy dőlt háromszögpajzsban a kettős keresztet, tetejére illesztve mindkét oldalra hajló 3–3 tollal.¹⁷⁴

A Csirék is ezt a típusú címet viselték, a sólyom-toll-jelvényel. Álmosdi Csire Barnabás királynéi po-

hárnokmester 1432-ből fennmaradt pecsétjén a pajzsból 2–2 toll nyúlik ki.¹⁷⁵ A Siebmacher által közölt Csire-címer ugyanez az ezüst kettős kereszt, rajta a 2–2 sötét (fekete) tollforgóval (Melléklet).¹⁷⁶ Az álmosdi templomban tehát ilyen Csire-címeres sírkövek pusztultak el. Az Ákosok sisakdíszében viszont általában egy nőalak feje körül vagy fogai között két hal látható.¹⁷⁷ Ebből kiindulva sokan arra gondolnak, hogy az Ákosok birtokai mind vizek mentén feküdtek, a Szamos, Kraszna, Ecsedi láp, Berettyó, Sebes és Fekete-Körös, az Ér s a Kék-Kálló partjainál, s így a szigetek-mocsarak közötti megtelepedésre, „halászkodó” foglalkozásra utal címerjelvényük. Ezt figyelembe véve igen korán meg kellett, hogy telepedjen az őság Bihar érmelléki-sárréti részein.¹⁷⁸ Petrovics István a halakat tekintő meghatározó nemzetségi jelvénynek, szerinte a pátriárkakereszt későbbi attribútum.¹⁷⁹

Az Álmosdi Csire-uradalom arculata

A bihari uradalom térsége már az őskorban is igen különleges jellegű volt. Mély, lefolyástalan apró medencék között széles dombhátak húzódtak, szigetszerűen kiemelkedve. A falvak a Nyírség határán kicsapódott magányos homokbuckán fekszenek. A szigetek közötti medencék vizeit lecsapolták, de régebben szikes tavak, zsombékos fenekék és mocsarak húzódtak. A tavak, szikes sóstavak emlékéit őrzik a helynevek: *Fényes tó*, *Sós tó*, *Kerek szik* s maga a faluvá érett *Fejértó*.¹⁸⁰ [A határ] „tele volt kolokányfészekkel, amit felvert a nád”.¹⁸¹ Az erek, vízfolyások tömkelege szelte át a földeket. Jó néhány őskori mesterséges halom (*testhalom*; jellegzetes temetkezési helyek, cukorsüveg alakú kurgánok, népszerű, de téves nevén *kunhalmok*) jelzi, hogy a térség jelentős szerepet játszhatott a prehistorikus időkben, s Észak-Biharban népessége is meghatározónak mondható.¹⁸²

A tatárjárás során érzékeny veszteség érte a térséget, Rogerius is tanúsítja, hogyan pusztította Kadan Bihart. Sok település elpusztult – például Kinizs, Konyár mellett az egyházas Álmosd is –, illetve sok évtizedig nem népesedett be, mint például Tépe, Andaháza, Kokad. De több települést, valószínűleg annak köszönhetően, hogy a lakosság el tudott menekülni a lápokba, szigetekbe, nem ért veszteség.¹⁸³ (Még a Pesty-féle helynévtár is közöl ezt alátámasztó helyneveket: *Bazsa lapossa*, *Balló lapossa*, *Budai lapos*, *Kender sziget*, *Kis és Nagy 'Sombokos*, *Bűbájós sziget*.¹⁸⁴)

Bihar megyében a 13–14. századból két összeírással rendelkezünk, a váradi püspökség 1285–91 közötti tizedjegyzékével, valamint az 1332–37-es évek pápai adólajstromaival. A váradi püspöki tizedjegyzékben nem találunk minden létezőnek tekintett településre adatot – annak ellenére, hogy a *Váradi Regestrum* nyilvánvalóvá teszi létezésüket. Volt azonban a Pocsajt birtokló, az Ákosok helyi ágából származó feltehető nagycsaládfő, Ákos nembeli Erdő és fiai, Salamon és Dénes kezén több, névvel nem említett település is, amelyek 47, 9, illetve 25 kepet fizetnek. A jegyzék szerint ezek akár Hosszúpályi részei is lehetnének, hiszen egy másik év összeírása Erdő, Salamon és Dénes *Pauliban* birtokolt részei után 33, 10 és 16 kepet közöl, így az előző év adatai is vonatkozhatnak Pályira, de feltehetjük azt is, hogy az Ákosok egy másik birtokáról van szó.¹⁸⁵ A forrás kiadója, Jakubovich Emil sem tudta azonosítani az Ákosok ezen birtokait, ő is csak egy hipotézist felállítva vélte ezeket Pályi részeinek. Ha feltevésünket követjük, megerősíteni látszik azt, hogy az Ákos nemzetség több bihari birtokát is névvel említve találjuk: 1285–91-ben Álmosd például csak 6 kepe gabonadézszmát fizetett püspökének, Nyírpályi (Monostorpályi) viszont 12-t; Bagos tűnik a legnagyobb lélekszámúnak a maga 60, egy másik évben 90 kepejével, s Léta, csakúgy, mint Bagos és Nyírpályi fizetett a püspöknek *charitativium subsidiumot*, szeretetadományt, utóbbi kettő a megyében is jelentősnek számító egy fertőnyit.¹⁸⁶

Az 1332-es pápai tizedlajstrom adatai alapján ismerjük, falvak mennyi garast fizettek (átlagban 12–14-et, viszonylagos állandóságban, 1334-ben, '35-ben, '36-ban és az utolsó évben is ugyanennyit, legfeljebb 1-1 garas eltérés lehet az évek során), és ismerjük plébánosukat.¹⁸⁷

Nyírpályi a monostorával valóban nagy hely volt, 15 garas pápai adóval, de a legszámosabb Hosszúpályi volt a maga 40 garasával (*villa Pauli*).¹⁸⁸ A korábban magas püspöki tizeddel jegyzett Bagos csupán 15, majd 14 garast fizetett, Álmosd viszonylagos jelentéktelensége folytatódott, hiszen csak 5, illetve 6 garast fizetett, Kokad (Kakat) csupán 4-et, Vértes pedig 10-et, Nagyléta 15-öt, s Nyírpályi adója is 10-re csökkent.¹⁸⁹ A nemzetségi temetkező egyházzal viszont Álmosd rendelkezett. Érdekes, hogy például a leggazdagabb Bagost túlnötte a 13. század végén még harmadannyi adót fizető Pocsaj, 1332-ben 19 garast adózott, ami talán a Pocsaji-Pályi-ág megerősödését is fémjellezheti.¹⁹⁰ Csak viszonyításképpen közöljük, hogy az 1285-ben tekintélyt parancsoló, 210 kepenyi

adót fizető Nagymihály is csak 28 garas körül fizetett az 1330-as években, tehát kétszerese lehetett a körülbelül az átlagos Csire-birtoknak megfelelő Monostorpályinak lélekszámban a később jelentős szerepre törő mezőváros. Ugyancsak 20-at fizetett a jelentős Szalacs is, Szepes pedig 16-ot.¹⁹¹ Az adott régió, Középníri és Érmellék-Cserhát (illetve a Kékkálló – Ér vidéke) falvai közül összehasonlításképpen Pércs és Gyapoly is 5 garast fizetett;¹⁹² Esztár 15-öt, Tépe 8-at, Új-Marja 9-et, Gáborján 12-t, Herpály 14-et, Ártánd 9-et. Még Székelyhid is mindössze 10 garassal lett összeírva.¹⁹³

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy az uradalom falvai – melyeknek többsége a várad–debreceni nagyúton vagy annak közelében helyezkedett el (Debrecen–Pércs–Bagos–Konyár–Esztár–Vasad–Ómarja–Ádám–Cséfnáda–Püspöki–Várad) – a 13. század végén, a 14. század elején már a megye északi részének jelentősebb, az átlagosnál nagyobb lélekszámmal rendelkező települései közé tartoztak. A demográfiai viszonyokról alig rendelkezünk adatokkal. Módy György számításait felhasználva, amit az 1330-as évek tizedjegyzéke alapján készített, megbecsülhetjük egyes helyek népességszámát (pl. Bagos: 330, Pocsaj: 380).¹⁹⁴ Jelentőségüket csak növelte Debrecen és Várad gazdasági szerepének megnövekedése a 14–15. században: a Berettyón létesült átkelőhelyekkel, Esztárral és Pocsajjal a terület része lett a Tokajt és Felső-Magyarországot Erdéllyel, az Erdőháton túli térséggel, Sebesvár, illetve Belényes irányában összekötő úthálózatnak. Itt mentek keresztül, a Berettyó–Ér–Körösök mocsarain száraz átkelést biztosító szigeteken át a Kolozsvár felé tartó kereskedők.¹⁹⁵ II. Lajos oklevele tanúsítja, hogy Pocsajon jelentős hasznót hajtó, a Berettyóra települt vízimalom is működött.¹⁹⁶

Az 1552-es dikális összeírásban – a 14. századi pápai adójegyzék után ez az egyetlen, amiből a Álmosdi Csire-uradalom nagyságára következtetni tudunk – Hosszúpályiban 43 porta és 5 puszt, Monostorpályiban 30, Álmosdon 23, Konyáron 35, Bagoson 33 porta és 3 puszt, Fejértón 19 porta és 1 puszt (és 6 szegénysége miatt adókedvezményes jobbágy), Kakaton összesen 15 porta, Keszin 18, Ósin mindössze 8, Pocsajon 37, Vértesen 28 porta szerepelt, Nagymihályfalván 18,5 portát írtak össze.¹⁹⁷ Hogy Bihar me-

gyében és a szűkebb térségben milyen „státusa” volt az uradalomnak, arra is a leghitelesebb forrás a pápai tizedjegyzék és az 1552-es dikális összeírás. Bihar megye észak–északkeleti részén – vagy használjuk inkább Jakó Zsigmond osztályozását a „települési vidékeket” illetően: *Érmellék-Középníri-Cserhát* régióban –, azaz, hozzávetőlegesen a Berettyótól északra kiemelkedő helység volt Derecske (190 portával), Szovát (129), Szalacs (100), Nagyléta (100), Diószeg (99,5). A második vonalba tartozott például Piskolt (85), Szepes (71), Ebes (61), Csátár (61). A Csirefalvak a második vonal alján helyezkedtek el, nagyjából a középmezőny élén, s hasonló szerepet töltek be, mint például Báránd (51), Bajom (35), Egyed (33), Keserű (44), Gyapoly (34), Ottomány (31), Gálospetri (43,5) vagy Tarcsa (33). Sőt, a középkori terminológia által időnként városnak titulált helységeket portaszámban meg is előzte néhányuk az Érmellék–Cserhát–Középníri vidékén, például Székelyhidat (33) vagy Nagymihályfalvát (14,5).

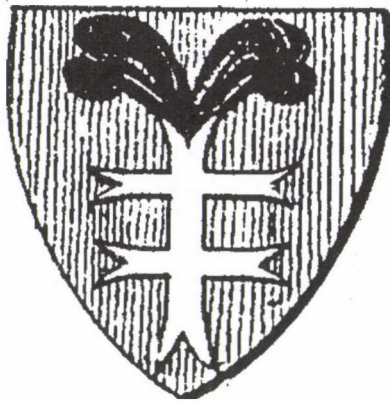
Ami a legfontosabb azonban, hogy a szűkebb régióban e települések jelentősebbek voltak, legalábbis a portaszám alapján, mint akár Hencida (17), Esztár (17,5), Vámospércs (18), Bánk, Szentpéterszeg vagy Haláp.¹⁹⁸

Az Álmosdi Csirék kihalása után falvaik nem sokáig maradtak új magyar gazdáik kezén: jóval túl az uradalmon, az 1550-es évek közepén már Szabolcsba is felért a török hódítás; 1554-ben Szoboszló, Kaba, Nádudvar, Püspökladány, 1555-ben Böszörmény is a szolnoki szandzsáké volt.¹⁹⁹ A hódoltság határa már 1566-ban, Gyula elfoglalása után megközelítette a (volt) uradalom határait. Szabolcs és Bihar már nem csak állandó török portyák helyszíne lett, hanem betagozódott a török rendszerbe, s még ha a határ Dél-Biharban is húzódott, a falvak valószínűleg adóztak a töröknek. A speyeri szerződés évében már a török kezén volt Hosszúpályi, Monostorpályi, Vértes, Álmosd, illetve Nagymihály, a szolnoki szandzsák debreceni náhiéjéhez beosztva.²⁰⁰ Sokuk a 15 éves háború alatt pusztulásnak indul, mivel több helyen nem is közölnek portaszámot sem az 1599-es, sem az 1604-es összeírások, az akkor már például részben Bocskai által birtokolt földeken.²⁰¹

Bárány Attila

MELLÉKLET

Az Álmosdi Csire család címere

Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplement. Hrsg. von Géza Csereghé, József Csoma. Nürnberg, 1894. Taf. 22.

JEGYZETEK

¹ M. Nepper Ibolya: Évezredek emlékei. In Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen, 2000. 15–30, 27.

² Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1943. (a továbbiakban: Jakó Zs.: i. m.) 32; Módy György: Település és birtoklástörténet a XII. századtól a XVI. század közepéig. In Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen, 2000. 31–65. (a továbbiakban: Módy Gy. (2000): i. m.) 31; Módy György: Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig. In A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, LXXII (1995–1996) 165–190. (a továbbiakban: Módy Gy. (1995–96): i. m.) 166, 182; Györffy György szerint az Ákos nem feltűnése ugyan a 10. századra tehető, nem bizonyítható viszont teljes mértékben ősfoglaló voltak. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III. Bp., 1963–87. (a továbbiakban: Györffy Gy.: ÁMF) I. 573; Az Ákosok „ősi” telepítő tevékenysége nem vitatható, legfeljebb az ideje, azaz csak a 10. századnál későbbi időpontban adatható. Korai Magyar Történeti Lexikon, Bp., 1994. 33. (főszerk.: Kristó Gyula) (a továbbiakban: KMTL); Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század elejéig. I–III. Bp., 1900–1901. (Reprint [Bp., 1995.] oldal-számait használok) 95–97.

³ Módy Gy. (2000): i. m. 36; Egy álláspont szerint a pályi monostort az Ákosok közül éppen a Csirék ősei alapították: az 1261-ben Álmosddal megjutalmazott ág. Magam nem osztom e véleményyt, nincs rá konkrét bizonyíték Bodnár László: A 275 éve újjátelepült Monostorpályi c. kötetében. 46; Sőregi János tárta fel Monostorpályin a település kora Árpád-kori központját, a templomot, a mai belterületen, s a 12. századra datálta. Sőregi János: Középkori templom alapjának feltárása a biharmegyei Monostorpályiban. In Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri-Múzeumának 1930. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1931. XXVI (1930) 80–83. (Összeáll. Sőregi J.–Ecsedi I.); Templomát Módy

György a 12. század végére keltezte. Váradhegyfok filiáléjaként Szt. Pál tiszteletére alapították az Ákosok 1234 előtt. F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000. 49; F. Arisztid Oszvald OPraem.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 6 (1957) 231–54, 231, 237–38, 247; Rácz Zoltán szerint az alapítás a 12. század derekára tehető: Rácz Zoltán: Szempontok Monostorpályi Árpád-kori templomának értékeléséhez. A Bihari Múzeum Évkönyve, 3 (1982) 69–77, 76; Lásd még: Körmendi Tamás: A premontrei rend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon. A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensises I. Turul, 73 (2001) 1: 103–11.

⁴ Görgény, Torda m.: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. I–II. Bp., 1996. (a továbbiakban: Arch) I. 320; Ernye bán fia, István nádor és testvérei Biharban is birtokoltak nemzeti földkeket: erre utal Hosszúpályi megnevezése, Ernyefiaistván-pályija vagy Istvánpályija. 1322: *Ernefastephanpaulia*. Jakó Zs.: i. m. 317; Debrecen története öt kötetben. I. 1693-ig. Debrecen, 1984. 116. (szerk.: Szendrey István); Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: Engel P.: Genealógia) Ákos nem 3. Erne ága.

⁵ Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In Századok, 122 (1988) 88–144. (a továbbiakban: Engel P. (1988): i. m.) 108, 127.

⁶ Majos, Erdő ágából származott, Erdő unokájának, Majos királynéi tárnokmesternek (1278–1299) a fia volt; 1314–1320 között pohárnokmester, besztercei ispán, 1313/14-ben (azaz a király hívéből lett ellensége): Arch. I. 43, 111, 321; István nádor fiainak harmadunokatestvére: Engel P.: Genealógia, Ákos nem 3. Erne ága; Majos öröksége volt egyébként Monostorpályi, ekkoriban előforduló néven Mojspályija; Majos korábban nem rendelkezett szá-

mottevé hatalommal és befolyással, éppen ezekben az években indult el a tartományúrrá válás útján. 1315-ben, kihasználva azt a vákuumot, amit Kán László halála előidézett, fellázadt, lerombolta a királypártiak birtokait és legyőzte Meggyesi Miklós erdélyi vajdát, majd önhatalmúlag a vajda örökébe lépett Észak-Erdélyben. *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen. Századok, 137 (2003) 2: 297–348, 324–26.

⁷ Kristó Gy.: i. m. 335.

⁸ Debrecen története, I. 116; *Wertner Mór*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–II. Temesvár, 1891 (a továbbiakban: Wertner M. (1891): i. m.) 58; Módy Gy. (2000): i. m. 43. Érdekes, hogy még 1520-ban is azt jelzi egy forrás, hogy a Csirék bírák Csalánost. Valószínű a debreceni uradalomból jutottak hozzá Zsigmond idején. Jakó Zs.: i. m. 224.

⁹ 1317-ben a Borsza Kopasz elleni hadjárat idején Majos sikeresen harcolt a királypártiak ellen, legyőzte Gútkeled nembeli Apaj fia Istvánt és Joachimot, majd visszafoglalta Sólyomköt. Kristó Gy.: i. m. 332. (Engel szerint ez 1318-ban történt: Engel P. (1988): i. m. 123.)

¹⁰ *Jakubovich Emil*: Nyelvtörténeti adatok. A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Magyar Nyelv, 16 (1922) 220–223, 298–301, 357–362, 222, 29.; 1322: fia Miklós anyja Debreceni Dózsa elhalt nővére, Anjoukori okmánytár. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: A.) II. 45. (szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Monumenta Hungariae Historica. I. Okmánytárak); Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

¹¹ Kecskékő, Fehér m. már 1315 körül királyi kézre került, de várnagyáról csak 1319-ben tudunk, a vajdai honor vára: Arch. I. 338.

¹² 1322: Leánynegyed fejében: A. II. 45; 1359-ben a Debreceniek a birtokukban maradt további részeket elcserélik a Csirékkal. Jakó Zs.: i. m. 317; Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

¹³ A. V. 502. Sáránd viszont a 15. század elején már kisbirtokosoké, de az 1479-es oklevél felsorolja a Csirék birtokai között, így bírhattak még benne részt: Jakó Zs.: i. m. 200, 335.

¹⁴ Pocsaji Pál fia László feltehetőleg Erdő családjából származott: 1342: Pachey-i: de generacione Stephani filii Erne. A. IV. 229; Wertner M. (1891): i. m. 61; Karácsonyi J.: i. m. 112.

¹⁵ 1297: Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Bp., 1997. I. (a továbbiakban: Erdélyi O.) I. 563. (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel, regesztákban közzéteszi *Jakó Zsigmond*); Erdő fia Istvánt és Salamont említik 1270 körül: Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Bp., 1886–1890. I. 119; (szerk.: *Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula*) Salamon: 1297: szopori, Erdélyi O. I. 563; 1299: Alba-i vagy csanárosi; 1304: fogott bíró: Anjou-kori oklevéltár. I–IX., XI., XXIII. köt. Bp.–Szeged, 1990– ((a továbbiakban: Anjou) I. 610. (főszerk.: Kristó Gyula) Feltételezett testvérük Erdő.

¹⁶ Illésy Gyűjtemény, MOL 1548: Chyre de Almus 1c457.; Gyulafehérvár: Genealogiae - F. 2. – N°. 44.: Kiadva: Magyar Országos Levéltár. CD-ROM. Bp., 2002.

¹⁷ Jakubovich E.: i. m. 220–223, 298–301, 357–362.

¹⁸ Karácsonyi J.: i. m. 112. A névvel találkozunk más helyen is, jobbágyokat is hívnak Csire néven: pl. Csire Péter jobbágy Zala megyében 1466: Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény: Diplomataikai Levéltár. (a továbbiakban: DL) DL 45223. (A Diplomataikai Levéltár több felhasznált oklevele kiadva: Magyar Országos Levéltár. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa CD-ROM. Bp., 2001).

¹⁹ 1327: DL 38 145; 1342: Pachey-i, A. IV. 229; 1351: A. V. 502.; Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Péter fivére Pocsaji László: 1351: A. V. 502.

²⁰ Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

²¹ Jakó Zs.: i. m. 38.

²² Chyrewsy: Jakó Zs.: i. m. 313; *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp., 1891–1892. II. 565; Kachuch: Jakó Zs.: i. m. 266.

²³ Bánk és Pércs felé ismerjük tehát az uradalom pontos kiterjedését: 1415: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V. Bp., 1882–1897 (a továbbiakban: Károlyi) II. 18. (szerk.: Géresi Kálmán); Zsigmondkori oklevéltár. (a továbbiakban: ZsO) V. 1237.; 1416: V. 1780.; 1400: II. 343. (I–II. szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1951–1958., szerk. és kieg.: Borsza Iván. III–IV. Bp., 1993–1994. V–VI. Bp., 1997–99.; VII. Bp., 2001; VIII. Borsza Iván–C. Tóth Norbert, Bp., 2003).

²⁴ Vasadot és Kaszát megkapják a Bebekék. Wertner M. (1891): 59–60.

²⁵ Károlyi, II. 19.; 1418: ZsO VI. 2552.

²⁶ Wertner M. (1891): i. m. I. 56; Jakó Zs.: i. m. 192; Karácsonyi J.: i. m. 123.

²⁷ *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér: i. m.) VII/3. 41.

²⁸ Dénes fia János és Salamon fia Péter is Pocsaji: 1342: A. IV. 228.; 1342: A. IV. 258; 1351: A. V. 502. Dénes esztergomi alispán, János (?) fia is Pocsaji; Péter fiai, Mátyás és Domokos de Pochay vagy Poche címzést használnak még 1359-ben is: Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji; 1357: Pocsaji Péter birtokainak bejárása, fiai, Domokos és Mátyás öröklők: A nagykállai Kállay-család levéltára. I–II. Bp., 1943 (a továbbiakban: Kállay: i. m.) I. 1207. (szerk.: Szenpétery Imre); Domokos és Mátyás királyi emberek az országbíró szolgálatában: 1356: Kállay, i. m. 1197–1198.; Domokostól származik a Pocsaji-Pályi család, amikor már a Csirék is Álmosdinak titulálják magukat, ennek a megkülönböztetésnek lesz értelme.

²⁹ A. V. 502–503.; Karácsonyi J.: i. m. 121.

³⁰ Karácsonyi J.: i. m. 134; 1363: Sinka fia Pétert *de Zeudumutur* névvel illeti az oklevél. Kállay: i. m., I. 1468. sz.

³¹ Péter: 1342: pocsaji, A. IV. 228; 1351: A. V. 502.; István és Jakab, Péter fiai: 1388: ZsO I. 903

³² 1423: DL 50289.

³³ *Vende Aladár*: Szatmár vármegye községei. In Magyarország vármegyéi és városai. (a továbbiakban: MVV) (szerk.: *Borovszky Samu*) I. Szatmár. CD-ROM. Bp., 2002.

³⁴ 1423: DL 50289.

³⁵ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. (a továbbiakban: Csánki D.: i. m.) I. 562; 564, 570.

³⁶ Arch. I. 126; II. 196.

³⁷ 1436: DL 55011; Csánki D.: i. m. I. 569.

³⁸ *Reiszig Ede*: Bihar vármegye nemes családai. In MVV. Bihar. 606; Csánki D.: i. m. I. 599; *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. III. 270; 1436: DL 55011.

³⁹ A Pocsajiai-Pályiak karrierje a bihari nagyurak, a Csákiak Zsigmond halála utáni növekvő hatalmához kötődik; illetve a Hu-

nyadiak felemelkedésével jutnak igazán révbe. 1455-ben Pocsaji Tamás és Ferenc Csáki Ferenc bihari ispán familiárisai, a Csákiaknak a Béltékik elleni hatalmaskodásaiban tevékenyen részt is vesznek, sőt, a bihari szolgabíró ellen is fellépnek. (V. László 1455: DL 71499) Pocsaji Pályi László bihari, majd temesi alispánként kezdi Hunyadi alatti szolgálatát, majd 1449 és 1455 között temesi ispán (1455-ben temesvári várnagy), s így az ország határainak védelmében is jelentős szerepe volt; 1453-ban krassói ispán. (Arch. I. 114, 145, 205, 442; II. 196.) Még Temesben is szerez birtokot Hunyadi kormányzósága alatt. (1453: DL 55543; Keresztúr, Temes vm.: DL 15216 1458. 03. 01. 1448-ban Pocsaji László Hunyadi János kormányzó udvarmestereként szerepel. (DL 107545 1448. 07. 26.) Nem kisebb feladatot kap, mint hogy a rigómezei hadjárat előkészületeiben ágyúkkal és egyéb szükséges dolgokkal felszerelt szekereket gyűjtse egybe Nándorfehérvárott. Igen közel áll a kormányzóhoz, hiszen 1451-ben még közösen is vásárolnak birtokot – Ábrány/Molnosábrány Közép-Szolnok megyében – a szerkei Lorántfiaktól. (1451: DL 14446) Hunyadi kormányzósága alatt többször is relator, s a kormányzó hű embereként fontos feladatokat lát el. (Arch. II. 196; 1450: Ladislaus de Pochay, Hunyadi relatora. DL 60762) Mátyás alatt Pocsaji István áll királyi szolgálatban. (DL 16794 1469. 01. 28. Szentjogi Konvent).

⁴⁰ 1504: DL 30963.

⁴¹ 1493: DL 46238.

⁴² 1524: DL 72445.

⁴³ *Ladislaus Paly de Pochay perfuissent .. per rusticos in tumularia eorum contra universam nobilitatem superiore*: 1516: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV. Bp., 1979. (a továbbiakban: Monumenta Rusticorum) 305, 341. (edd. Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Geisa Érszegi).

⁴⁴ Monumenta Rusticorum, 172, 239.

⁴⁵ *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973. 111.

⁴⁶ Monumenta Rusticorum, 330; 1512: Bajoni Benedek, a váradi püspökség kormányzója. Károlyi. III. 80.; 1516: DL 29631.

⁴⁷ *Módy György*: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In *Biharnagybajom története és néprajza*. Debrecen, 1992. 27–70, 42. (szerk.: Ujváry Zoltán); *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén: Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., 2001. 1524: DL 26315; 1524: DL 36601; Utóbbi megtalálható a Hajdú-Bihar megyei Levéltár Káptalani másolatokban is. 93. sz.; *Bunyitay V.*: i. m. III. 248; *Jakó Zs.*: i. m. 38.

⁴⁸ *Vende Aladár*: Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 134–135.

⁴⁹ *Engel P.*, Magyarország a középkor végén: Térkép; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 61.

⁵⁰ *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Bp., 1990. I. Bihar. passim.

⁵¹ *Vende A.*, Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 61; *Ortvay T.*: i. m. II. 520.

⁵² 1554: A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii 3. k. 219–220; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum 2. k. 184; Magyar Országos Levéltár, CD-ROM: Királyi Könyvek. Bp., 1998: sorszám 3.184.; *Maksay F.*: i. m. I. 196.

⁵³ *Maksay F.*: i. m. I. 198, 206, 209, 210, 212, 218, 219, 221, 223, 234.

⁵⁴ *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 1541–1711. Bp., 1918. 144.

⁵⁵ *Módy Gy.* (2000): i. m. 60.

⁵⁶ 1400: ZsO II. 25.

⁵⁷ Arch. I. 98, 413, 490, II. 53; ZsO II. 25.; Reiszig szerint János már 1384-ben, László 1385-ben királynői ifjú: Reiszig Ede: Bihar vármegye nemes családai. 603; Mária szolgálatában többször is eljár János relatorként: 1395: ZsO I. 3799; Borbála kiküldöttje: 1412: ZsO III. 2969; királynéi relator: 1413: ZsO IV. 1297.; 1303.; László 1402-ben még az udvar tagja.

⁵⁸ 1411: ZsO III. 2969.; 1425: DL 29434.

⁵⁹ A. V. 388.; *Csorba Csaba*: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1972) Debrecen, 1974. 177–234, 212; A Bocskaiak, majd a Rákócziak uralma alatt lesz nagy kastélylá, 1665-ben még áll, de Szejdi pasa dűlása a vesztét okozza. *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bp., 1943. 142.

⁶⁰ 1425: DL 29434; *Engel P.*: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Reiszig Ede: Bihar vármegye nemes családai. 606.

⁶¹ 1432: DL 54797 (ui. megvan pohárnoki pecsétje is).

⁶² Álmosdi Csire János, László és István: Károlyi, I. 506.

⁶³ ZsO VIII. 16.

⁶⁴ 1437: DL 55064–65.; Borbála commissiojában jár el Csire István: Károlyi, II. 110.

⁶⁵ Már 1438 tavaszán nincsenek itthon: DL 38274 1438. 06. 17. s még egy év múlva is királyi szolgálatban voltak: 1439: DL 38275.

⁶⁶ Arch. I. 31, 58, 105, 208, 395, 516, II. 52.

⁶⁷ 1440: DL 13573.

⁶⁸ A hájszentlőrinci társaskáptalan prépostja viselte a bodrogi főesperességet is. 1416: DL 29229; 1444: DL 44362; 1456: DL 106547; KMTL 251–252.

⁶⁹ Arch. I. 516.

⁷⁰ 1447: DL 14115. Ebben az oklevélben a pécsváradi apáton kívül a prelátsok mellett csak a szekszárdi apát szerepel.

⁷¹ *Szenpétery Imre*: Hédeváry Imre 1447-iki felmentő levele. *Turul*, 20 (1902) 153–165., 155.

⁷² *Fraknói Vilmos*: A szekszárdi apátság története. Bp., 1879 (a továbbiakban: *Fraknói V.*: i. m.) 26; X. Melléklet.

⁷³ *Fraknói V.*: i. m. 37, 44; XI. Melléklet.

⁷⁴ 1446: DL 106494.

⁷⁵ 1446: DL 106494.

⁷⁶ 1446: DL 106504; 1447: DL 106505, DL 106506, DL 106511.

⁷⁷ 1445: DL 106489.

⁷⁸ 1467: DL 36393.

⁷⁹ 1507: DL 30070.

⁸⁰ 1435: DF 284111.

⁸¹ 1439: felesége Nagymihályi Péter fia Jakab leánya Márta volt, DL 29469; 1440: *Jakó Zs.*: i. m. 238; Nagymihályi Jakab ugyancsak királynéi udvari ifjú volt: *Engel P.*: Genealógia, *Turul* nemzetségi 2. tábla: Nagymihályi; ZsO I. 5783, I. 2945.

⁸² 1467: DL 36557, 1468: királyi ember, DL 36557.

⁸³ Ónodi Cudar Péter bántól veszik zálogba Tas és Balkány részeit: 1412: ZsO III. 2405; Perelnek Téglás pusztá birtokáért: 1432: Károlyi, II. 142.

⁸⁴ Byr possessio, Szabolcs megye, Csire Péter fia János Kállai Lőkös Miklóstól és János fia Lőrinctől és Lászlótól: 1424: DL 54373, DL 54369.

⁸⁵ Jánosnak és Lászlónak: Bagamér és Selind között: 1402: ZsO II. 1996.; ZsO II. 1709.

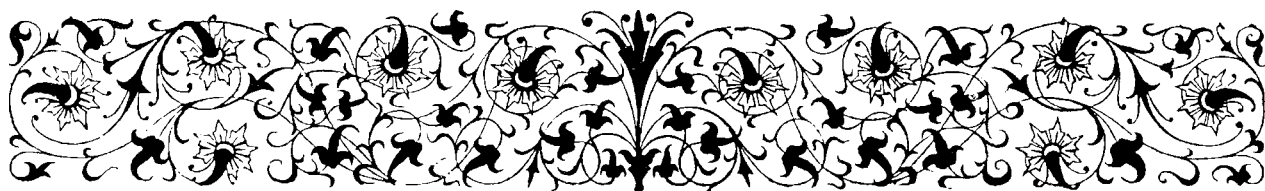
- ⁸⁶ Csánki D.: i. m. I. 631.
- ⁸⁷ 1397: A körösszezi és adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár. I/1–2. Bp., 1919–21. I/1. 189. (szerk.: Bártfai Szabó László); ZsO I/1. 4681.
- ⁸⁸ 1420: ZsO VII. 1976.
- ⁸⁹ 1421: ZsO VIII. 16.
- ⁹⁰ A Váraskeszi Lépesek, Lépes György erdélyi püspök és az országos méltóságot (pl. tárnokmester) betöltő bárók, a nevnei Treutelek rokonsága (Engel P.: Genealógia, Treutel-rokonság, 2. tábla: Lépes (váraskeszi); DL 68386: 1460. 04. 27.
- ⁹¹ 1417: ZsO VI. 891–892.; 1317.
- ⁹² 1411: ZsO III. 1170.; 1409: útonállás, fosztogatás: ZsO II. 7216.
- ⁹³ Engel P.: Genealógia, Hontpázmány nem 11. Ugocsa ág, 2. tábla: (királyi, ardói) Zoárdfi; 1446: DL 38284; András, Tamás fia trencsényi alispánként és várnagyként szerepel (1422–1427, patakai Perényi Miklós lovászmester familiárisa), valamint szatmári követ 1439-ben. Arch. II. 263, 1412: ZsO III. 2129.
- ⁹⁴ Dorottya családnevét ugyan az oklevél nem közli, de az a tény, hogy rokona, Pocsaji László jön a perben a segítségére, majdhogynem kétségtelenné teszi: 1442: DL 38280. Dorottya: Engel P.: Genealógia, Balogsemjén nem 1. Kállai, 3. tábla: Kállai Vitéz János: 1428: felesége, Álmosdi Csire László leánya, DL 54588; 1428: DL 54596/1; 1452: özvegye, DL 14570.
- ⁹⁵ Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Tamás fia András feleségét, Dorottyát a továbbiakban: csak férje halála után 3 évvel, 1459-ben említi: 1459: özvegye, DL 38325. A pert András öccse, Zoárdfi István folytatja a Csirekkel: 1438: DL 38274; Endrédi Zoárdfi Tamás fia István: 1439: DL 38275. (1413: ZsO IV. 1462.)
- ⁹⁶ 1459: DL 38325.
- ⁹⁷ 1499: DL 62955. Már egy 1474-es oklevél említi a *curiat*: 1474: DL 65112.
- ⁹⁸ A Baksa nembeli eszenyi Csapi Ákos/Ágoston Zsigmond egyik leghűségesebb híve volt (fivére, László alkancellári pozícióba emelkedett): Arch. II. 49; 1409: ZsO II. 6543.
- ⁹⁹ 1495: DL 82086.
- ¹⁰⁰ 1467: DL 27042, DL 36393.
- ¹⁰¹ 1488: DL 29323, idézi Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi).
- ¹⁰² 1491: DL 26811; 1507: DL 32567; 1508: DL 26826.
- ¹⁰³ DL 62955 1499. 08. 10.; Engel P.: Genealógia: Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi). Nem tudjuk, hogy Csapi Gergely, szalánci várnagy, nagyanyja életében bírta-e a Csire-részeket, 1515-ben halt meg, s legkésőbb ekkor szállhatott vissza az Álmosdiakra a birtok. 1515: szalánci várnagy, DL 82439 idézi Engel P.: Genealógia, Baksa rokonsága, 8. tábla: Csapi (Eszenyi); Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. CD-ROM. Bp., 1999. 5241. rekord. III. k. Chapy. (Itt Gergely György szemléni követként szerepel.)
- ¹⁰⁴ 1470 előtt: DL 57769.
- ¹⁰⁵ 1450: felesége Csire László leánya, DL 14419.
- ¹⁰⁶ 1474: Tamás és Dorottya anyja Sós Miklós udvari lovag leánya: DL 57769; 1474: *Békefi Remig*: A pásztói apátság oklevéltára. 1342–1812. Bp., 1902. (a továbbiakban: Pásztó) I. 383.; 1474: DL 30046.
- ¹⁰⁷ 1440: *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Bp., 1990. (a továbbiakban: Kolozsmonostor) 238. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 17.); Felesége az Ákos nembeli Mikcsfi Újvári

László magister, királyi kiküldött özvegye volt, DL 14419. *Engel Pál*: Genealógiája szerint Mikcsfi Újvári László 1398 előtt utód nélkül elhalálozott (Ákos nem 4. Mikcs ág, 1. tábla: Mikcsfi, Mikcs bán utódai, a Pölöskeiekkel és Prodaviziekkel rokon Újvári/Újfalusi ágból), de az 1450-es oklevél (DL 14419) egyértelművé teszi, hogy Álmosdi Csire Krisztina anyja Mikcsfi László özvegye volt. Lásd még: ZsO I. 5302, I. 5457; Arch. II. 162.

- ¹⁰⁸ A leleszi konvent előtt: 1450: DL 14419.
- ¹⁰⁹ 1470: DL 65100.
- ¹¹⁰ Ágota apja, szántói (mácsai) Bekcs Péter Bekcs visegrádi alvárnagy fia volt, s maga illetve utódai a Csákiak familiárisai voltak (Bekcs maga Csáki György visegrádi várnagyé, szatmári, székel, ugocsa, fejeri, krasznai és közép-szolnoki ispáné). Engel P.: Genealógia, Zsidó nem, 3. tábla: Petőfi és Becski (Bekcs-fi); Arch. II. 48, I. 461. Még közös nemzetségi földjeik is voltak Biharban: I. 631.
- ¹¹¹ 1474: DL 65112.
- ¹¹² uo.
- ¹¹³ Bátor Miklós 7. gyermeke: *Wertner Mór*: A Bátoriak családi történetéhez. Turul, 18 (1900) 6–29. 22. 29. Nemzedékrendi Tábla.
- ¹¹⁴ Engel P.: Genealógia: Becsegergely nem, 3. tábla: Betleni (Bethlen); 1523: DL 36400; özvegye: 1525: DL 255128; 1521: Kolozsmonostor, 3822.; 1524: Kolozsmonostor, 4037.
- ¹¹⁵ 1521: DL 36400. Férje halála után még malmot is épített Bonyhán, a Kis-Küküllőn. 1524: DL 29988.
- ¹¹⁶ A Balogsemjén nembeli kállai Vitéz ágból: Engel P.: Genealógia, Balogsemjén nem 1. Kállai, 3. tábla.
- ¹¹⁷ 1428: DL 54588.
- ¹¹⁸ A pert először 1437 Vízkereszt nyolcadára halasztják: 1436: DL 55046, majd királynéi szolgálat miatt kapnak felmentést Zsigmondtól: 1437: DL 55064–65, majd 1438 Szent Mihály nyolcadára halasztják: 1437: DL 55090.
- ¹¹⁹ 1436: DL 54999; 1436: DL 55034; 1437: DL 55114. (Kállai Lőkös Miklós fia János alországbíró hathatós támogatásra számíthatott az udvarból: Arch. II. 121. – 1398: ZsO I. 5512; 1419: erdélyi kanonok).
- ¹²⁰ 1436: DL 55000; 1436: DL 55010; 1436: DL 55011.
- ¹²¹ 1437: DL 55112.
- ¹²² 1471: DL 55956.
- ¹²³ 1465: DL 55798.
- ¹²⁴ 1471–1473: DL 56685.
- ¹²⁵ 1474: DL 45565.
- ¹²⁶ 1474: DL 55977.
- ¹²⁷ 1476: DL 17817. Idézi Jakó Zs.: i. m. 282.
- ¹²⁸ Bátor István országbíró utasítja a hatalmaskodás kivizsgálására a szentjogi konventet. DL 75464 1478. 11. 15.
- ¹²⁹ 1378: Kállay, 1752.
- ¹³⁰ 1471: DL 55936. (Ez Kanyarként említi a települést.); 1473: DL 55967; Dománhida vámját Csire István 150 forintért elzálogosította Kállai Jánosnak. 1467: DL 30057. Bár az 1467-es oklevél szerint Csire István kiváltotta a zálogból, s a Kállaiak visszaadták azt, valószínűleg újra a Kállaiak kezére került, mert az 1470-es években az ő birtokuként szerepel.
- ¹³¹ 1465: DL 55798.
- ¹³² 1473: DL 55967.
- ¹³³ Kiközösítés terhe mellett: 1474: DL 55975.
- ¹³⁴ 1473: DL 55967; 1473: DL 55969; 1474: DL 57769; 1474: DL 55973.

- 135 1468–1471: DL 56680.
- 136 DL 45565 1474. 06. 08.; Bunyitay V.: i. m. III. 230. Csire-földek voltak a birtokukban még 1480-ban és 1483-ban is. Csánki D.: i. m. I. 634. 1486-ban Kállai János fiúutód nélküli halála után szállt vissza a Csirékre.
- 137 1474: DL 30046; Az 1470-es években is a Béltekiek kezében maradt: Csánki D.: i. m. I. 547; 570.
- 138 Drágffy Bertalannak: 1481: DL 88660.
- 139 1478: DL 45727. (Imre létezését más forrás nem támasztja alá, egy másik oklevél Kristóf fiaként, János mellett Tamásról szól. 1479: DL 30220. Engel P. Genealógiája sem támasztja alá Imre létét.)
- 140 1472: DL 65107.
- 141 Valószínűleg, ugyanis az oklevélben „csupán” nyugtatják a Kállaiakat, s megegyeznek az átadásról: 1475: DL 55999.
- 142 1474: DL 17547; 1475: felesége Jakcs András leánya, DL 17697, 1482: DL 18706.
- 143 Arch. II. 112, Zsigmond egyik legközelebbi híve Jakcs Mihály: birodalmi tanácsossá emelkedik: ZsO V. 1546.; 1547., majd országnagy, csakúgy, mint László faroi *comes* és Dalmácia *comissarius*: 1417: ZsO VI. 788. (Jakcs András, Csire István apósa Közép-Szolnokon kívül – Hadadon bírnak *castrumot* – Biharban is tekintélyes volt: 1454-ben Solyomkő és uradalma zálogbirtokosa. Arch. I. 324, 414.)
- 144 1474: DL 17547; 1474: Pásztó, I. 383. (Tari Rupert még Hunyadi alatt is jelentős tekintéllyel bírt, Rigómezőnél esett el. Engel P.: Genealógia, Rátót nem, 4. tábla, Tari.)
- 145 1474: DL 17548.
- 146 1475: DL 17697. Batori István országbíró kárpótlásra kötelezi a nádort (!), hogy a hatalmaskodásokkal neki és jobbágyainak okozott kárt (Pásztón) térítse meg Zsófia asszonynak, illetve fiának, Csire Tamásnak.
- 147 1476: DL 45642.
- 148 Csánki D.: i. m. I. 629; Jakó Zs.: i. m. 282; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV Bihar. 104; A Bacsókat Hencidai néven először 1342-ben említik, akkor vált le falujuk Sálhidáról. Módy Gy. (2000): i. m. 54.
- 149 DL 15261; DL 17817; Kállay lt. idézi Csánki D.: i. m. I. 629.
- 150 1476: DL 17817.
- 151 Engel P.: Genealógia. Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi).
- 152 Hencidai Mihály fia László: 1440: DL 13573.
- 153 1455: DL 71499.
- 154 1453: DL 38307.
- 155 Arch. II. 216.; 1411: ZsO III. 577.; felesége Csire László leánya, DL 14 419.
- 156 1476: DL 17817; Módy Gy. (2000): i. m. 59.
- 157 Csánki D.: i. m. I. 629, 630; Reiszig E.: Bihar vármegye nemes családjai; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV CD-ROM.
- 158 A (Becket) Szent Tamás vértanúról nevezett Esztergom-előhegyi prépostság prépostja; dömösi prépost „a hűséges szolgálatokért, amelyeket István prépost már Zsigmond, majd Albert és Erzsébet idejében fejtett ki különösen a kancelláriai szolgálatban” megkapja a Pest megyei Halom, Vecsés, Péteri, Gyömrő birtokait. 1453: DL 14591, DL 14592; 1455: DL 14929; Püspöki, Pest m.: 1453: DL 14637, DL 14602.; Károlyi, II. 150.; Reiszig E.: Bihar vármegye története. In MVV CD-ROM; 1437 után előbb Albert, majd Szécsi Dénes esztergomi érsek jobbkezeként az Erzsébet párt egyik főembere, nagy része volt V. László megkoronázásában is: 1453: DL 14602; 1455: DL 14930; 1439-ben rokonai kapják a pilisi Tahot („Tahvár”) Alberttől: 1439: DL 13301; A Tahiak csak később emelkednek az országos nagyurak közé, Tah János 1509-ben már a vránai perjelség gubernatora, később horvát-szlavón-dalmát bán, majd fia, Tah Ferenc Ferdinánd lovászmestere és hadvezére, Stettenberg bárója: 1525: Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény: Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 232725; Engel P.: Genealógia, Borics nem 2. Grabarjai (Beriszló); Nagy Iván: i. m. Tahy (tahvári és tarkeői) cs.
- 159 Vértes, Fejértó pusztá, Konyár, Monostorpályi, Hosszúpályi, *si, Nebáncs, Penészlek, Nagymihály, Szentmiklós: DL 17817, 30220.
- 160 1479: DL 30220. (Nagymihályfalva: a mai Érmihályfalva: Csánki D.: i. m. I. 599; Bunyitay V.: i. m. III. 270; Szentmiklós: lehet, hogy Derecske mellett: Csánki D.: i. m. I. 624.; Bunyitay V.: i. m. III. 312.; vagy lehet a – az akkori szabolcsi – szatmári Szentmiklós is.)
- 161 100 aranyért, kikötvén, hogy fia, Illés visszaválthatja (nem érte meg a férfikort, nincs róla más adat, így valószínűleg Tamás, majd az ő atyafiai – István ága – lett a zálogbirtok): 1479: DL 30220.
- 162 1507: DL 30070.
- 163 1489: DL 56104.
- 164 1507: DL 30971.
- 165 Engel P.: Genealógia, Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág, 10. tábla: Várdai. 1439: Álmosdi Csire Anna: Várdai Miklós özvegye: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest, Bp., 1871–1931 (a továbbiakban: Zichy) VIII. 663.; IX. 325. (szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Vég helyi Dezső–Kammerer Ernő–Döry Ferenc–Lukcsics Pál)
- 166 Arch. II. 254, 503; Zichy, IX. 103.
- 167 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. CD-ROM, Bp., 2001. Álmosdi Csire.
- 168 1415: ZsO V. 469.
- 169 1461: DL 86735.
- 170 1501: DL 62375.
- 171 *Kállay Ubul*: A székek megtelepedésének kérdéséhez. In Turul 18 (1900) 153–162. 154; Pais Dezső megállapítását – Magyar Nyelv, 18 (1922) 31. – közli Mesterházy K., (1974): 241. 234. jegyz.; KMTL 33.
- 172 A pecsét kiadva: A Magyar Nemzet Története. Bp., 1896 III. 27. (szerk.: Szilágyi Sándor); *Csoma József*: Magyar nemzetségi címerek. Bp., 1904. (Reprint: Karácsonyi Magyar nemzetségek c. munkájának mellékleteként, Bp., 1995) 1165. (Csoma, kérdőjellel ugyan, de kakastollnak vélte.) Az Ákosok címeréről egy mai állásfoglalás: *Rácz György*: Az Ákos nemzetség címere. In Turul, 67 (1995) 11–34.
- 173 Csoma J.: i. m. 1166.
- 174 Csoma J.: i. m. 1168.
- 175 Csoma J.: i. m. 1169. Az Álmosdi Csirék zöld viaszba nyomott pecsétje fennmaradt a Kállayak levéltárában, egy 1406-os és egy 1432-es oklevélen. Kállay U. (1900): i. m. 155.
- 176 Álmosdi Csire Barnabás címerét a Nemzeti Múzeum Kállay Archivuma őrizte meg. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplement. Nürnberg, 1894. (a továbbiakban: Siebmacher) IV. 3, 34., Taf. 22. (Hrsg. von Géza Csergheő–József Csoma).

- ¹⁷⁷ Bebek Detre nádor sisakpecsétje, 1397; vagy az 1594-es csetneki templomban lévő Csetneky István sírköve: a női alak kezében egy-egy halat tart. Csoma is a tipikus nemzeti jelvények közé sorolja a halat. Csoma J.: i. m. 1168–1169.
- ¹⁷⁸ Kállay U. (1900): i. m. 154.
- ¹⁷⁹ KMTL 33.
- ¹⁸⁰ Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864: Bihar vármegye I. Debrecen, 1996. 307. (közéteszi *Hoffmann István–Kis Tamás*).
- ¹⁸¹ Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp., é. n. 6.
- ¹⁸² A hagyomány szerint több ilyen halmot a tatárok elleni védekezés céljából hordtak össze.
- ¹⁸³ Módy Gy. (1995–1996): i. m.: 178–179.
- ¹⁸⁴ Pesty Frigyes kéziratos helynévtára, 306–307.
- ¹⁸⁵ Jakubovich E.: i. m. 222.
- ¹⁸⁶ Jakubovich E.: i. m. 222, 298, 300, 359; Bunyitay szerint Álmosd „igénytelen kis község volt”: Bunyitay V.: i. m. III. 201, 275; A Fóris Anna–Kertész János által közölt 92 képes adat Hosszúpályinál nem megalapozott, még akkor sem, ha összeadjuk a három Ákos-rokon – feltételezett – pályi részeit. *Fóris Anna–Kertész János*: Bihar vármegye községei. In Bihar vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bp., 1938 (a továbbiakban: Fóris–Kertész: i. m.) 488. (szerk.: Ladányi Miksa–Ladányi István–Nadányi Zoltán); Vende is kiemeli, hogy a vidék legnagyobb faluja Bagos volt a 13. század végén: *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV Bihar. 88.
- ¹⁸⁷ Az 1311–1312-es vienne-i zsinat által elrendelt pápai adó beszedése, XXII. János 1331-es újabb felszólítására 1332–1337 között történt meg Magyarországon, az adószedők jelentései alapján rendelkezünk adatokkal. Kiadva: *Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria*. Pápai tizedszedők számadásai, 1281–1375. 'Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp., 2000 (a továbbiakban: *Rationes Collectorum*) 42, 54, 65, 71, 80, 85. (Reprint, sorozatszerk.: Várszegi Asztrik–Zombori István); Bunyitay V.: i. m. III. 254, 195.
- ¹⁸⁸ Egy évvel később csak 33 garas. *Rationes Collectorum*, 43, 57.
- ¹⁸⁹ *Rationes Collectorum*, 43–44, 56–58, 65–66, 79–80, Bunyitay V.: i. m. III. 201.
- ¹⁹⁰ *Rationes Collectorum*, 43, 54, 57, 65, 79, 85.; Bunyitay V.: i. m. III. 288.
- ¹⁹¹ *Rationes Collectorum*, 43, 55, 81.
- ¹⁹² *Rationes Collectorum*, 43, 56, 64, 79, 85; Bunyitay V.: i. m. III. 287.
- ¹⁹³ *Rationes Collectorum*, 43, 44, 55, 56, 79 p, 80, 86. (igaz, Gáborjáné 20-ra nőtt 1336-ra) Fóris–Kertész: i. m. 483.
- ¹⁹⁴ Módy Gy. (2000): i. m. 50; A jobbágytelkek számának megbecslése igen nehéz a tizedjegyzék alapján, Módy György becslését nem fogadhatjuk el természetesen minden tekintetben helytállóknak, hiszen – amint arra Györffy György is felhívta a figyelmet – egy jobbágytelken nem mindig egy „füst” lakott, ekkor terjedt már Biharban is a féltelkes jobbágycsalád, s e bizonytalansági tényező csak ingatag értéki becslést tesz lehetővé. Sok helyütt egy plébános több falu papja is volt. Az összegek nemcsak a gabonatizedre vonatkoznak, nem csupán a termelt gabona mennyiségére vonatkoznak, hanem magukban foglalják a juhtenyésztésből származó jövedelem adóját is (más vidékeken a szőlőművelését), így nem tükrözhetik a falu lakosainak számát. (Egy bihari faluban 6 telek, egy másikban 3,5 telek fizetett 1 garast.) Györffy György legfeljebb Erdélyben látta megengedhetőnek, hogy a tizedjegyzék adataiból a lélekszámról következtessen. *Györffy György*: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In Mályusz Elemér Emlékkönyv. Bp., 1984. 141–157, 143, 155–156. (szerk.: H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc).
- ¹⁹⁵ Györffy Gy.: ÁMF Bihar vm. térképe. Tábla.
- ¹⁹⁶ 1524: DL 72445.
- ¹⁹⁷ *Reiszig Ede*: Bihar vármegye története. In Borovszky, MVV Bihar. 501; Maksay F.: i. m. I. 196–234.
- ¹⁹⁸ Maksay F.: i. m. I. 196–234.
- ¹⁹⁹ Lukinich I.: i. m. 74.
- ²⁰⁰ Lukinich I.: i. m. 134.
- ²⁰¹ Lukinich I.: i. m. 147, 344.

PECSÉTELÉS, PECSÉTKÉSZÍTÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN¹

Első pillantásra a pecséthasználat, pecsétkészítés olyan szfragisztikai természetű témáknak tűnnek, amelyeknek a Rákóczi-szabadságharcban vajmi kevés jelentőségük volt. Valójában a szabadságharc történetének egy izgalmas, rendkívül gazdag és kevésbé kutatott fejezetét alkotják. Rákóczi lázadó főnemesként indította küzdelmét, majd erdélyi fejedelem, a konföderált rendek vezérlő fejedelme lett – státusa egyre változott, miközben mindvégig arra törekedett, hogy megfelelő jogi alapot teremtsen az államfői pozíció elfoglalására, a diplomáciai tárgyalásokra, hogy nemzetközileg elismert uralkodóként egyezhessen meg a Habsburg királlyal. Ebből a szempontból egyáltalán nem mellékes, hogy az egyes időszakokban milyen pecsétet használ a fejedelem, az állami tisztségviselő, a hivatali adminisztráció. A Rákóczi-állam közjogi státusának megértéséhez elengedhetetlen adalékot nyújt a fejedelem pecsétjeinek vizsgálata. Milyen reprezentációs szándékkal készülnek a pecsétnyomók? Hogyan tükröződik a pecséthasználatban az egyre változó jogalap a szabadságharc vezetésére?

A szabadságharc szfragisztikájáról még nem született összefoglaló munka. A fejedelmi pecsétekre vonatkozóan elsőként Thaly Kálmán közölt adatokat.² Thaly forrásközlései ma is alapvetőek, és kiindulópontul szolgálnak a kutatás számára, ugyanakkor ő a művelődéstörténet berkein belül, mintegy érdekességként foglalkozott ezzel a témával, így következtetései is gyakran egysíkúak. Később Czobor Alfrédnek a Turul hasábjain 1935-ben megjelent tanulmánya³ az egyetlen mű, amely alapos levéltári kutatással megkísérlti számba venni a Rákóczi család használta címerek és pecsétek csaknem összes változatát, így II. Rákóczi Ferenc pecsétjeit is. Munkája főként címertani, pecsétani kérdésekre keres választ: hogyan

alakult ki a család címere, milyen változásokon ment keresztül, hogyan ábrázolják Erdély címerét a Rákócziak pecsétjeiken stb. A témából adódóan nem ejt szót a Rákóczi-állam tisztségviselőinek, hivatalainak pecsétjeiről, pecsétnyomóiról. Végül Esze Tamás a szabadságharc érmészetére vonatkozó kutatásainak hozadékaként számos pecsétani adalékot adott közre a Numizmatikai Közlemények hasábjain az 1930-as, 1940-es években.⁴

Az eltelt félszáz esztendő alatt újabb adatok, sőt, újabb pecsétnyomók is felbukkantak, nem is beszélve arról, hogy magáról a szabadságharcról – hála az azóta megjelent forráskiadványoknak, tanulmányoknak, monográfiáknak – is jóval árnyaltabb képet kaphattunk. E tanulmány elsődleges célja, hogy az újabb információk fényében feltérképezze a ma ismert, II. Rákóczi Ferenc nevéhez, illetve a szabadságharc államához kötődő pecsétnyomókat. Ahhoz azonban, hogy ezeket pontosan datálhassuk, bizonyítsuk eredetiségüket vagy hamisságukat, készítésük körülményeit megismerhessük, át kell tekintenünk a fennmaradt pecsétnyomatokat is. Szó esik a Rákóczi-állam hivatalainak, hivatalnokainak, a szabadságharc tiszteinek pecsétnyomóiról, pecsétjeiről is. A tanulmány végén olvashatók a szabadságharc pecsétvésnőkeire vonatkozó adatok. Itt jegyezzük meg, hogy a *pecsét* szó a korabeli nyelvhasználatban egyaránt jelent pecsétet és pecsétnyomót is, az általam idézett forrásoknál ezt figyelembe kell venni.

Pecsétek és pecsétnyomók a források tükrében

A szabadságharcra és a fejedelem pecséthasználatára vonatkozó pecsétanyag igen gazdag, ám az ezekre vonatkozó írott forrás már jóval kevesebb. Talán nem

véletlen, hogy áttekintve a nagy fejedelem visszaemlékezéseit, mindössze a Vallomásokban találtam utalást pecsétnyomóra: a bécsújhelyi börtönből való szökés után Rákóczi Varsóba menekült Bercsényihez. A francia misszió lazarista rendháza fejének, Montméjan atyának bizalmatlanságát Rákóczi úgy próbálta eloszlatni, hogy elővette zsebéből „a gróf által ismert, használatos” pecsétnyomóját. Ám a szerzetes tartózkodása csak akkor oldódott, amikor a szobába belépő Bercsényi felismerte Rákóczit.⁵

Nyilvánvaló, hogy a pecsétnyomókat, mint a szuverén állam fontos bizonyítékait, éppúgy menteni, tagadni kellett, mint ahogyan a levéltárat mentették 1711-ben: a legfontosabb, kényes természetű politikai iratokat boroshordókba rejtve, Lengyelországba menekítve, a többit a munkácsi vár pincéibe, szintén hordókba rejtve.⁶ Az ellenség a kezére jutott pecsétnyomókkal könnyen visszaélhetett volna.

A pecsétkérdés elsőrangú kérdés volt már 1688-ban, a munkácsi vár kapitulációjakor is. Caraffa a Zrínyi Ilonával kötött egyezségében külön kikötötte, hogy „a Fejedelemszöny minden pecséteket, melyekkel az török engedelmeből él, és annakfelette zászlók, süvegek, kardok és palástok, és az többit, – de kiváltképpen az athnámét az ő maga nemében, az említett comissariusnak [Caraffának] hiti alatt tartozék kiadni”.⁷

Nem rendelkezünk adatokkal arra nézve, átadta-e Zrínyi Ilona a kért pecsétnyomókat, de azt tudjuk, hogy halála után, 1704-ben, a hagyatékot összeíró Komáromy János titkár a fejedelemszöny két pecsétnyomóját találta meg: „egyik a mellyel élt néhai Méltóságos Rákóczi Ferenc fejedelem idejében, másik özvegy korában” és egy pecsétgyűrűjét. Számba vette I. Rákóczi Ferenc „öreg”, vagyis nagy pecsétnyomóját és két pecsétgyűrűjét (egy zafir- és egy rubinköveset) is, I. Rákóczi György fejedelem zafirra metszett pecsétgyűrűjét, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszöny rubintos pecsétgyűrűjét.⁸

A leltárban elsőként említett pecsétnyomó, Zrínyi Ilona Rákóczi feleségeként használt tipárium a még lenyomatában sem ismeretes. Levelezésében elsőként kicsiny, nyolcszögletű gyűrűspecst jelenik meg, amelyen nemesi korona alatt, jobbra döntött, hasított dobor pajzsban a családi címer látható.⁹ Özvegysége idején saját, „fejedelemszönyi pecsét” is megjelenik a fekete viaszba nyomott kis pecsétgyűrű mellett: a papírfelzetes, nagyobb, ovális pecséten nyitott korona alatt jobbra döntött, hasított dobor pajzsban Erdély címere, a négyelt szív pajzsban a Zrínyi család cí-

mere: az első mezőben bástyatorony, a harmadikban négyszögű kövekből épült várfal, a 2. és 4. mezőben két-két sasszárny lebeg. Körirata: HELENA ZRINY C[elsissimi]. Q[uondam]. D[omini]. F[rancisci]. RAKOCI P[rincipis]. T[ransilvaniae]. P[artium]. R[egni]. H[ungariae]. D[omini]. & S[iculorum]. C[omitis]. P[erpetui] DE. S[áros]. EIVSD[em]Q[ue]. C[omitatus]. S[upremi]. P[erpetui]. C[omitis]. R[elicta]. VIDVA.¹⁰ Elrendezésében hasonló az a gyűrűspecst, amelyen H. Z. betűk között a nemesi korona alatt, jobbra dönt dobor pajzsban a Zrínyi család címere látható.¹¹

A Magyar Nemzeti Múzeum 1877 óta őrzi azt a pecsétnyomót, amelyet mint Thököly Imre felesége használt a fejedelemszöny.¹² (1–2. ábra). Az acélból készült, hosszú, hasábos nyelű pecsétlő nyomólapján, a pecsétmezőben, füzérdíszes keretben négyelt pajzsban a Zrínyi és Thököly család egyesített címere látható: az első mezőben bástyatorony, a másodikban lebegő sasszárny és várfal, a harmadikban kivont kardot tartó ágaskodó oroszlán, a negyedikben kétfarkú, ágaskodó, mindkét mancsában egy-egy koronát tartó oroszlán. A szív pajzsban kétfejű sas látható. A sisakdísz a 3. és 4. mező megismétlődése. Körötte mondatszalagon a következő felirat olvasható: HELENA ZRINY C[elsissimi] P[rincipi] E[merici] T[hököli]. P[artium] R[egni] H[ungariae] D[omini] C[onsors].¹³

Thököly 1682. június 15-én kötött házasságot Zrínyi Ilonával, és 1682. szeptember 16-ától használta a felső-magyarországi fejedelem és a magyarországi részek ura címet. Saját fejedelmi pecsétjével elsőként 1682. október 3-án találkozunk. Jól látható, hogy egy műhelyben, egyszerre készült a feleség tipáriumával. (Méreteik is alig térnek el: a fejedeleme 4,2×3,7 cm-es, feleségéé kisebb, 4×3,5 cm-es.) A pecsétmezőben Thököly grófi címere látható, a körirat: EMERICVS THOKOLI PRINCEPS AC PARTIUM REGNI HVNGARIAE DOMINUS.¹⁴

Visszatérve a fejedelemszöny pecsétnyomójához, érdemes kitérnünk annak kalandos utóéletére is. Szalay Ágoston joghallgató korában akadt rá, egy kis Gellért-hegyi viskóban, ahol egy asszony mozsártörőnek használta. Szalay nagy örömeiben, hogy ilyen drága zsákmányra lelt, öt ezüst húszasért vette meg a darabot az elképedt tulajdonostól, aki bizonyára azt gondolta, hogy a fiatalember nem egészen épelméjű.¹⁵ A pecsétnyomót a Szalay-gyűjteménnyel együtt vásárolta a múzeum.

II. Rákóczi Ferenc még híven őrizte, gondozta a hagyatékot. Rákóczi Zsigmond zafirra metszett pe-

csétnyomóját, amelyet Zrínyi Ilona foglalat nélkül hagyott rá, befoglaltatta.¹⁶ 1710-ben egy munkácsi fassióban még szerepel „egy pecsétes gyűrű, acélra metszett, a fejedelemé (Thököly Imréné) volt”.¹⁷ A szabadságharc bukása után, 1714-ben Zrínyi Ilona hagyatékáról folytatott nyomozást a Királyi Tábla. Az egyik tanú vallomása szerint néhány arany pecsétet („annulos aureos sigillares, de quorum numero non scit”), valamint (II.?) Rákóczi György és Báthory Zsófia egy birodalmi arany nagyságú ezüst pecsétjeit Szőlőssy János és Pápay Gáspár közvetítésével a fejedelem kivitette magához.¹⁸ Aztán eltűnnek szemünk elől ezek a tárgyak.

Éppúgy nyomuk veszett, mint a várleltárakban elvéve felbukkanó pecsétnyomóknak. Az Ecsed várában még Báthory Zsófia életében összeírt értékek közt szerepel „egy kisdéd acél-pecsétnyomó, melylyen a Méltóságos Fejedelem 2-ik Rákóczy György Uram ő Nga címere es titullusa” van.¹⁹ Semmit sem tudni a munkácsi leltárakban említett „aranyas réz-pecsétnyomóról”, amely 1688-ban Munkácson maradt, majd Patakra vitték. A Patakon, a gondos Kőrösy György által felvett leltár szerint tartozott hozzá „egy aranyas, pecsét alá való”.²⁰ Ez a lapos, nyolcszögű tárgy alátétként szolgálhatott a pecsételésnél. Munkácsi vásárlási jegyzékekben találkozunk a latban mért spanyolviasszal²¹, a különféle papírosokkal, a levélíráshoz való koncban (darabmérték, 1 konc = 24 ív írópapír²²) mért „pósta-papiros”-sal.²³ A munkácsi, regéci várleltárak összeírói is megszámlálták a spanyolviassz rudakat, amelyet cafrangokkal, mentékkal, kaftánokkal, szőnyegekkel teli, „záros” ládákban találtak.²⁴

II. Rákóczi Ferenc pecsétjei

Rákóczi pecsételésében több korszakot különíthetünk el. A „nulladik” csoportba tartoznak az 1690-től 1694-ig használt pecsétek. Ekkor még nincs saját pecsétnyomója. Első fennmaradt pecsétes levele 1690. június 6-ai keltezésű, a csehországi Neuhausból, a jezsuita gimnáziumból írta Julianna nővérének. Tudjuk, hogy gimnáziumi éve alatt havonta írt anyjának és nővérének, ezeket a leveleket azonban nem ismerjük, csak a postaköltségeket.²⁵ A 14 éves Rákóczi nagyapja, II. Rákóczi György kisebb pecsétgyűrűjével pecsétel: kis méretű, nyolcszögletű pecsét, rajta a Rákóczi-címer, kétoldalt G. R. (Georgius Rákoczi) monogram.²⁶ Rá két évre pedig nagyapja teljes névvel

ellátott pecsétgyűrűjével zárja a levelet.²⁷ Hogy törvényes kora előtt a gyermek nem rendelkezik saját pecsétnyomóval, hanem apja, anyja gyűrűspecstjét használja, ez megfelel a korabeli gyakorlatnak, viszont kézenfekvőbbnek tűnt volna apja gyűrűjével pecsételni, mivel monogramjuk ugyanaz. Úgy tűnik, a címer, a monogram azonossága nemigen játszott szerepet ilyen esetekben, hiszen példákat ismerünk pro és contra: II. Rákóczi György apja G. R. monogramos családi címeres pecsétnyomóját használta, mielőtt a fejedelmi székbe ült, I. Rákóczi Ferenc viszont anyja, Báthory Zsófia gyűrűspecstjét vette igénybe.²⁸ Talán egyszerű, praktikus oka volt ennek az eljárásnak: az volt épp kéznél, az illett az ujjára stb.

II. Rákóczi Ferenc pecsétjeinek első csoportjába 1694-től, a nagykorúsításától 1703-ig készült pecsétnyomók lenyomatai tartoznak. 1694 óta, tehát 18 éves korától használt saját (gyűrűs) pecsétnyomóján a pecsétmező babérkoszorúval övezett, benne kartusos, ovális, pálmaágakkal övezett osztott pajzsban látható a Rákóczi-címer. Az alsó mező vízszintes vonalakkal (kék) színjelzett. A kerék a hármashalom mögül emelkedik ki, ez később is jellemzi Rákóczi címerhasználatát. A pajzs felett hercegi zárt korona.²⁹

1695-ből ismerjük ugyanennek egy nagyobb, díszesebb változatát, amelyen a pajzs felső peremének közepén, címertartó gyanánt megjelenik egy kis angyalfej.³⁰ A kétféle méretet meglehetősen következtelenül alkalmazza, hiszen ugyanolyan típusú iraton előfordul egyik is, másik is.

1697-ben újabb pecsét jelenik meg: a pálmaágak eltűnnek, viszont kétoldalt, a pajzs díszes barokk keretelésén ül egy-egy angyal, a pajzsos nyugvó hercegi koronát tartva. E típusból is kétféle nagyságút ismerünk, a nagyobbik, levélkoszorúval keretelt pecsétten a már ismerős középső angyal ismét szerepel.³¹

Ami figyelmet érdemel az első csoportba tartozó pecsétteken, az a hercegi zárt korona, melyet Rákóczi kezdettől fogva és következetesen alkalmaz majd mindvégig. A korona a római szent birodalmi hercegi címre utal, pontosabban a rá vonatkozó igényre, melyet a Hesseni Sarolta Amáliával kötött házassági szerződésben (1694. szeptember 25.) is deklarált, annak ellenére, hogy I. Lipót csak 1697-ben, hosszas huzavona után ismerte el a titulust. Talán ez alkalmából született meg a második pecsétnyomó-pár, amelyen az angyalok tartják a hercegi koronát, s így az hangsúlyosabbá válik.

E korszakból egy hivatalos célra szánt pecsétnyomó lenyomatát ismerjük, s ez a sárosi főispáni pecsét.

Rákóczit 1694. június 3-án iktatták be a sárosi főispánságba. A nagy, ovális pecsét kartussal övezett ovális pajzsán a Rákóczi-címer látható. Az alsó mező vízszintes vonalakkal színjelzett. A pajzs felett hercegi zárt korona. Az egész pecsétmezőt gyöngysor keretezi. A hercegi cím az itt először feltűnő, egysoros köriratban is megjelenik.³²

A következő szakasz a szabadságharc kitörését követő mintegy másfél év (1703 augusztusától 1704. július 8-áig), amely az állammá szerveződés szempontjából átmeneti időszak. Létrejön a konföderáció, a felkelőket 1704 elejétől „konföderált magyaroknak”, „konföderált státusoknak” nevezik. Rákóczi erős központi hatalmat igyekszik teremteni, ezt a célt szolgálja az udvari hivatalok (Udvari Tanács, kancellária) és az udvartartás kiépítése.³³ Saját nevében bocsátja ki pátenseit, a jog forrása és a végrehajtó hatalom birtokosa egyaránt az ő személye. Méltóságának rendezésére még sokáig nem került sor. (Az első lépés ezen az úton erdélyi fejedelemmé választása volt 1704-ben.) Ebben a korszakban a sárosi főispán a tényleges helyzetből fakadó, tehát nem törvényes úton szerzett hatalmát közjogi méltóságként, mint fejedelem gyakorolja. A régi magyar nyelvben a *princeps* szó egyaránt jelentette a születési rangot kifejező *herceget* és a közjogi méltóságot jelentő *fejedelmet*, ezért is lehetett e korai időszakban a *fejedelem* Rákóczi címe³⁴, mint azon a protekcionálison, amely 1703. augusztus 7-én kelt: „Mi Fejedelem Felső Vádászi Rákóczi Ferenc, Nemes Sáros Vármegyének Örökös Főispánja” megszólítása.

A pecséthasználásban szintén a rangjelző funkció kerül előtérbe. Az említett iraton látható nagy, ovális pecséten a pajzs hermelinpaláston nyugszik. Mint-hogy „a címerpalást a nem teljesen független fejedelmeket, főhercegeket és olyan főnemesi családokat illet meg, melyeknek ez külön adományoztatott”,³⁵ nyilvánvaló, hogy Rákóczi hercegi-fejedelmi rangját kívánta hangsúlyozni ily módon. Érdekessége ennek a pecsétnek, hogy a családi címer nem színjelzett, és a Rákóczi-sas fejről a korona elmarad.³⁶ A kancellária kialakulását jelzi, hogy az irat ellenjegyzett, tehát hivatali, kancelláriai pecsétről van szó.

Rákóczi fejedelmi kancelláriai szervezete fokozatosan alakult ki. Hivatalosan 1704-ben jelenik meg a Magyar Kancellária elnevezés, megkülönböztetendő a fejedelem Erdélyi Kancelláriájától, s Ráday Pál vezetésével a Titkos Kancellária is létrejön. A szécsényi országgyűlésen tovább differenciálódik az udvari kancellária, a titkárok között létrejön bizonyos mun-

kamegosztás, ám ez korántsem következetes. Az ekkor életre hívott szenátus mellett külön szenátusi kancellária jön létre, ezzel párhuzamosan 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlés után az erdélyi szenátusi kancellária is kialakul, de ezek az intézmények meglehetősen formálisak, az ügykörök, feladatok elkülönítése nem következetes: az egyes kancelláriák titkárai egyformán végzik az udvari kancelláriai teendőket is. Ugyanakkor a titkárok alá beosztott segédhivatali személyzet (segédtitkár – vicesecretarius; írnök – cancellista; irattárnok – registrator, expeditor; ajtónálló, küldönc – janitor) elkülönül: tudjuk pl., hogy 1705-ben a magyar szenátus kancelláriáján Kruccsay István titkár alatt két írnök tevékenykedett. Táborozáskor az egyes kancelláriák külön-külön sátorban dolgoztak.³⁷ A különállást bizonyítja az is, hogy az udvari és a szenátusi kancellária a fennmaradt vásárlási jegyzékek alapján külön „háztartást vezetett”, külön adta le rendeléseit az irodaszerekre.³⁸ Arra vonatkozóan viszont, hogy a pecsétnyomók használata hogyan differenciálódott, illetve differenciálódott-e egyáltalán a kancelláriák között, egyelőre még nincs elég adatunk.

A másik kérdés: szét lehet-e választani a gyakorlatban a magánjellegű és a hivatalos levelezést, és ez alapján a pecséthasználót? Hova soroljuk azt a Bercsényihez írt levelet, amelyet gyűrűspecsétjével zár le Rákóczi, de a „kedves sógorom”-nak szóló misszilis tartalma cseppet sem privát természetű?³⁹ A „hivatalos” helyett talán hasznosabb a „kancelláriai” kifejezést használni. A nagypecséteket ugyanis a kancellária őrizte, az ismertetett nagypecsétek mindig kancelláriai iratokon, csaknem mindig ellenjegyzéssel együtt fordulnak elő.

1703 decemberében váltja fel az első kancelláriai pecsétet egy finomabb, kidolgozottabb változat. Az ovális, osztott, színjelzetlen pajzs körül gazdag barokk ornamentika látható.⁴⁰ Kétsoros körirata jelzi a hercegi rangot és a fejedelem által legfontosabbnak ítélt birtokokat: FRANCISCUS.DEI.GRATIA. PRINC[eps]: RAKOCZI COMES DE SAAROS. DUX MVNKACSIE: ET MAKOVICSIE: DOMINUS: / PERPETVVS. DE SAROS PATAK. TOKAI REGECZ. ECSIED. SOMLIO. LEDNITZE. SZERENCNS. ONOD⁴¹. A pecsét 6,4 cm-es, impozáns átmérőjével „uralkodói” pecsétméretnek számít: összehasonlításképpen I. József császári nagypecséte 6,2 cm átmérőjű⁴², VI. Károlyé 6,4 cm átmérőjű,⁴³ Esterházy Pál nádoré pedig 6 cm-es.⁴⁴

A pecsét acélból készült, ezüst lapú nyomóját a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának Pecsétnyomó Gyűjteménye őrzi.⁴⁵ (3–4. ábra) A 15 cm hosszú, négyzet alapú hasábos nyél vége erősen lekalapált, s ez hosszabb igénybevételt feltételez. Lenyomatai 1703 decemberétől 1706 februárjáig ismertek, de kivételesen még 1709. augusztus 6-án kelt levélen is előfordul⁴⁶. A használaton kívül helyezett pecsétnyomókat tehát nem érvénytelenítették, hanem, úgy tűnik, továbbra is a kancellárián őrizték. Szabadságharc utáni sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1873. december 22-én Éder Ferenc (1810–1889) kassai képviselő „hazafias áldozatkészségéből”⁴⁷ lett a Nemzeti Múzeum tulajdona. Nem tudni, hogyan került Éder Ferenchez a pecsétnyomó, nincs erre vonatkozó irat a múzeumi adattárban, sem bejegyzés az iktatókönyvben.⁴⁸

Ugyanennek a pecsétnek egy kisebb, körirat nélküli változatával találkozunk 1704 februárjában egy beadványon, Pápay János kancelláriai titkár ellenjegyzésével.⁴⁹ Ennek a pecsétnek a pecsétnyomóját is a kancellárián őrzik, Pápay János, Ráday Pál, Jánoky Zsigmond ellenjegyzésével szerepel, de a továbbiakban missziliseken fordul elő. Mérete alapján a kispécsetnek felel meg.⁵⁰

A fejedelmi pecséthasználattal 1704. július 8-ától a szabadságharc végéig tartó harmadik szakasza az egyre bővülő címekkel és az ennek megfelelő címerhasználattal híven tükrözi a politikai, jogi változásokat. Elsőként az erdélyi fejedelemmé választás tette szükségessé az új pecsétnyomó megrendelését. El is készült, lenyomata viszont nem maradt fenn, valószínűleg nem használta soha a fejedelem. Ez azzal magyarázható, hogy a fejedelmi címet Rákóczi csak a szécsényi országgyűléstől fogva veszi fel címei közé, akkor viszont már vezérlő fejedelmi titulussal bővített új pecsétnyomót vésztett.⁵¹ A pecsétnyomó viszont fennmaradt.⁵² (5–6. ábra) A fent ismertetett pecsétnyomóhoz hasonlóan acélból készült, nyomólapja ezüst, 6,4 cm átmérőjű. A nyele az előzőével ellentétben nincsen lekalapálva, ebből is arra lehet következtetni, hogy nem volt használatban. A pecsétmezőben négyelt, csücsköstalpú tárcsapajzsban Erdély címere látható, vágott szív pajzsában a családi címerrel. A pajzs nem színjelzett. A kétsoros köriratban elsőként az erdélyi fejedelmi cím, majd a családi birtokok szerepelnek, és ez az egyetlen ismert nagypecsét, amelynek köriratából a hercegi cím kimaradt: FRANC[iscus]: SECVND[us]: RAKOCZY. D[ei]: G[ratia]: TRANSILV[aniae]: PRINCEPS. PART-

[Ium]: REG[ni]: HVNG[ariae]: DOM[iensis]: ET SICVL[orum]: COMES. DVX. MVNKACS[iae]: / AC MAKOVIC[iensis]: DOM[inus]: PERP[etuus]: DE SAROSPATAK. TOKAY. REGECZ. ECSED. SOMLYO. LEDNIC[e]. SZER[encs]: ONOD. ETC.⁵³

A darab 1966-ban, általános revízió keretében új leltári számot kapott, így a bekerülés idejét, körülményeit is homály fedte. Az adattárban viszont sikerült megtalálni egy 1839. május 19-ei dátumú latin nyelvű átadási elismervényt, amelyben István főherceg a múzeumnak adja ezt a tárgyat.⁵⁴

A szécsényi országgyűlésen egy új államalakulat, vezérlő fejedelemség jön létre a Magyar Királyság területén. Mivel fejedelemség, természetesen nem használhatja a magyar államcímet. A Rákóczi-címer sem elegendő immár, hogy ezt az államalakulatot reprezentálja. Voltaképpen kézenfekvő, hogy az erdélyi fejedelmi hagyományokra támaszkodó fejedelem, aki az országgyűlésen elfogadja az erdélyi fejedelmi címet, Erdély címerét s benne szív pajzsként saját címerét választja államcímerül, még akkor is, ha ez a képi megfogalmazás mást jelent, mint a magyar konföderált rendek fejedelme. Mást, és valójában jóval többet: egy nagy múltú, államközi szinten elismert hatalmat, Báthory István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György európai látószögű politikáját, azt a biztos pontot, amelyhez a fejedelem, mint tudjuk, a végsőkig ragaszkodott. Elkészül tehát a pecsétnyomó, melynek pecsétképe az erdélyi fejedelmi pecséthasználattal Báthory Zsigmond óta kialakult gyakorlatát követi⁵⁵, tehát a négyelt kerek talpú pajzsban Erdély színjelzett címere látható: az első és negyedik mező függőleges vonalakkal sraffrozott (vörös), a második és harmadik mező pedig vízszintessel (kék). Az ugyancsak kerek talpú szív pajzsban a Rákóczi család címere, osztatlan pajzsban, vízszintes vonalkázással színjelzett. A koronás sas a keréken áll. Finomítja a pecsétképet a nagypajzs két oldalán a díszítmény mögül előtűnő egy-egy nyakörves madárfej. A pecsét 6,4 cm átmérőjű. Kétsoros körirata: FRANCIS[us]. II. D[ei]. G[ratia]. S[acri]. R[omani]. I[mperii]. & TRANSIL[vaniae]. PRIN[ceps]. RAKOCZI. P[artium]: R[egni]. H[ungariae]. DOM[inus]. & SIC[ulorum]. COM[es]. PRO LIB[ertate]. R[egni]. H[ungariae]. CONFOE[deratorum]. STAT[uum]. NEC[on]. MVNK[acsensis]. & MAK[oviensis]. DVX P[erpetuus]. COM[es]. DE S[áros]. H[ereditarius]. DOM[inus]. IN S[áros]. P[atak]. T[okaj]. R[egéc]. E[csed]. S[omlyó]. L[ednice]. S[zerencs]. O[nod].⁵⁶

1705 októberében jelenik meg először az iratokon.⁵⁷ Az év végén tűnik fel hasonló, kisebb párja, kisebb betűkkel és további rövidítésekkel, amely átmérője (4 cm) alapján a középpecsétnek felel meg.⁵⁸ A kispecsétet⁵⁹ a misszilis levelekre ütik. A nagyobbik gyöngysorral keretelt, a pajzs karéjos, a kisebbik pecsétet nincsen keretelve, s a címerpajzs itt kerekaljú.

A pecsét nyomójának két példánya ismeretes. Az egyik a Magyar Országos Levéltárban, a Kamarai Archívumban (E 215) található (7–8. ábra), mellette a középpecsét nyomójának megfelelő kisebb párja (9–10. ábra). Nyeleik hossza 11,7 cm, a kisebbé 11,2 cm; baluszteres kialakításúak, a végükön nincs nyoma kalapálásnak. Feltehetőleg másképpen használták ezeket a darabokat, mint a hasábos nyelűeket, amelyek vége lealapált. Ocsovay Dániel nagybányai példametsző egyik leveléből tudjuk, hogy a szabadságharc alatt használtak „pecsétlő préseket” a „nagy pecsételéshez”.⁶⁰ Elképzelhető, hogy az ilyen típusú nyéllel ellátott pecsétnyomókat nem kalapálták, hanem ebbe a bizonyos présbe fogatták bele, és úgy pecsételtek.

A tipáriumok sorsa látszólag egyszerűen rekonstruálható: 1711-ben a fejedelem parancsára kettéosztották a levéltárat. A jórészt belügyi, közigazgatási, családi iratanyagot, feltehetőleg a két pecsétnyomóval együtt, befenekelt, lepecsételt hordókban lehorlatták a munkácsi felsővár pincéibe. A boroshordók közé rejtve találták meg 1711. június 24-én a császári tiszték. Ez az archívum került a Szepesi Kamara iratai közé. 1772-ben, a központi kamarai archívum létrehozásakor Budára szállították. 1867-ben talált rá Thaly Kálmán a kamara Lymbus anyagában⁶¹, de a két pecsétnyomóról nem tett említést. Mindkettő most kerül először közlésre.

A vezérlő fejedelmi nagypecsétnek egy másik, sajnos igen rossz állapotú példánya bukkant fel 2002-ben a műtárgy-kereskedelemben.⁶² (11–12. ábra) Hossza 13,4 cm, felépítése a levéltári darabhoz hasonló. Mivel ugyanannak a pecsétnyomónak két példányáról van szó, felmerül az esetleges hamisítás kérdése.

A kérdés több szempontból is megvilágítható. Hogyan és mikor hamisították volna a múzeumi darabot? A feltételezett „hamisítónak” ugyanis pontosan ismernie kellett a Kamarai Archívumban őrzött pecsétnyomót, hiszen annak csaknem pontos mása, csak a két nyél méretei térnek el. Márpedig ez utóbbi soha nem publikálták. Nehezíti a válaszadást a múzeumi példány összeroncsolt nyomólapja, hiszen az esetleges hamisító apró, árulkodó hibáit, az eredetivel való eltéréseit nem lehet felfedezni.

Varga Péter restaurátor véleménye szerint⁶³ ma is láthatók a vésnök által használt betűponcolók nyomai és az eredeti vésés nyoma, viszont az is, hogy – feltehetőleg az utólagos tisztítás során – utánvésték a nyomólapot. Dr. Gresits Ivánanyagvizsgálatából⁶⁴ az derült ki, hogy a tárgy és a vele együtt vizsgált öt darab eredeti, Rákóczi-kori pecsétnyomó nyersanyagösszetétele hasonló. Ebből következik, hogy megközelítőleg egykorúak, és hasonló nyersanyaglelőhelyről származnak.

Mindezeket összefoglalva valószínűsíthetjük, hogy a kérdéses pecsétnyomó Rákóczi-kori darab. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy korabeli hamisítvány volna.

Térjünk vissza a kancellária pecséthasználatának ismertetéséhez. Mivel az Erdélyi Fejedelemséget közigazgatásilag nem csatolta Magyarországhoz a fejedelem, a két ország résznek külön pecsétnyomót vésetett. 1707 márciusában, még az áprilisi marosvásárhelyi erdélyi fejedelmi beiktatás előtt jelenik meg egy kifejezetten erdélyi fejedelmi pecsétnyomó lenyomata, amelyből a vezérlő fejedelmi cím is hiányzik. Ennek megfelelően elkészült a kifejezetten magyarországi vonatkozású államiratok pecsételésére szánt pecsétnyomó, a családi címerrel, köriratában az új címmel, de az erdélyi fejedelmi cím nélkül: FRAN[ciscus]. D[ei]. G[ratia]. S[acri]. R[omani]. I[mperii]. PRIN[ceps]. RAKOCZI. CONFOE[deratorum]. REG[gni]. HVN[gariae]. STAT[uum]. DVX.⁶⁵ Ezen a már ismert hermelinpaláston látható a színjelzett pajzsban a családi címer, felül a kis angyalfej ismét megjelenik.⁶⁶ Kisebb párja abban különbözik tőle, hogy a körirata rövidebb, a *princeps* rövidítése *pr.*⁶⁷

A nagyobbik pecsét nyomóját ma a sárospataki Rákóczi Múzeum őrzi.⁶⁸ (13. ábra) Acélból készült, nyele a már ismert, baluszteres nyéltípus. Története ugyancsak teli van rejtélyekkel. Mint ismeretes, a Rákóczi-levéltár Dgańskba menekített részét (ma az Országos Levéltár G szekciója) 1749-ben megkapta a leányágon rokon Aspremont család, később pedig, szintén leányági rokonság címén az Erdődyekre szállt. Az Erdődyek vörösvári kastélyában őrzött archívumban, 1870-ben még létezett két pecsétnyomó. Ezekről Thaly Kálmán számolt be, igaz, csak szűkszavúan: „Ugyanitt őriztetik végre a magyar Confoederatio finom metszetű két nagy aczélpecsétnyomója”.⁶⁹ A levéltárat 1920. szeptember 3-án Erdődy Lajos a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában örökletétbe helyezte.⁷⁰

Legközelebb Czobor Alfréd kutatta fel a múzeumi levéltárban őrzött Rákóczi-archívumot, és ő már

részletesen ismerteti 1935-ben a Thaly által emlegetett pecsétnyomókat.⁷¹ Innen tudjuk, hogy a vezérlő fejedelmi Rákóczi-címeres pecsétnyomóról és kisebb párjáról van szó, ez utóbbi azonos a ma Sárospatakon őrzött tárggyal. Közben azonban, körülbelül a Czobor-tanulmányal egyidőben, 1934-ben a két pecsétnyomót átadták az Országos Levéltárnak. Amikor 1935-ben a múzeum egy nagyszabású Rákóczi-emlékkiállítást rendezett, már a levéltárból kérték kölcsön a két acélpecsétnyomót.⁷² A kiállítás bezárása után visszakerültek a pecsétnyomók a levéltárba.⁷³ Ezt követően viszont elvész a szemünk elől ez a két tárgy, mígnem egyikük 1955-ben felbukkan Sárospatakon. Hogyan került a levéltárból a múzeumba? Nincs nyoma vásárlásnak, ajándékozásnak. Dankó Imre, a múzeum akkori muzeológusa úgy emlékszik, hogy 1955-ben más, beleltározatlan anyagok között volt. Valószínűleg 1950 és 1955 között hozta be valaki a múzeumba, többet nem tudunk a bekerülésről.

Az ónodi országgyűlésen, a trónfosztás kapcsán vetették fel azt a kérdést, hogy „nem szükséges lenne-e az országnak peculiaris (saját) pecsétet csináltatni?” Ezen hosszasan vitáztak, de a végén elvetették az ötletet: „...ha, az mint volt beszéd, hogy az ollyatén pecséten ország címerének kellene lenni, s körül Felséges Fejedelem Vezérlő titulusának – subsummálván aztat Felséges Fejedelem – láttatnék az királyságot kívánni, mely iránt mondá, hogy ne adja Isten, hogy csak gondolkodni is kívánna felőle. Ha pedig pure az Ország pecsétje csak lenne: abban magának az Felséges Fejedelemnek derogálna, mivel Ország Cancellariusának így láttatnék lenni”.⁷⁴

Így aztán kisebb változtatásokra került csak sor. A marosvásárhelyi országgyűlés Rákóczit a Haza Atyja címmel ruházta fel (1707. április 21.). A Pater Patriae ettől fogva szerepel a fejedelem címei között, ennek ellenére továbbra is a vezérlő fejedelmi pecsétnyomót használja a kancellária. Csak jóval később, 1709. szeptember 20-án jelenik meg először az új címmel bővített nagypecsét. Címerképe – kisebb díszítésbeli változtatásoktól eltekintve – megegyezik a vezérlő fejedelmi pecsétnyomóéval, csupán a köriratot bővítették a Pater Patriae címmel. Kétféle méretben készült el.⁷⁵

Kitekintésként az emigrációra, elmondhatjuk, hogy Lengyelországban még használja vezérlő fejedelmi kispecsétjét a fejedelem,⁷⁶ később egy monogramos, kicsiny, sokszorososan összefonódó kurzív R F monogramos gyűrűspecsétet találtam a Thaly-

gyűjteményben.⁷⁷ Ezen kívül egy Julius Caesar babérkoszorús portréját ábrázoló pecsétnyomót is használt.⁷⁸

Kétes hitelű Rákóczi-pecsétek

A győri Xántus János Múzeumban őrzött Rákóczi-pecsétnyomó valószínűleg nem eredeti. A sárgaréz tipárium ovális, 4,3x4 cm-es nyomólapján, barokkos címerpajzs felett hercegi korona látható, körirata: FRANCISCVS PRINCEPS RAKOCZI COMES DE SAAROS.⁷⁹ A tiparium hossza 8,7 cm.⁸⁰ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük a pecsét lenyomatát is, és az eredetivel való összehasonlítás során számos eltérést fedezhetünk föl. A pecsétlenyomat pl. jelzi a címertani mázakat, a pecsétnyomó nem. Maga a nyél is jó 150 évvel későbbre, a 19. század második felére keltezhető. (14–15. ábra)

A másik sárgaréz pecsétnyomó szintén gyanús, ez a nyíregyházi Jósa András Múzeum tulajdona.⁸¹ Az 1890-es évek elején a Szabolcs megyei Nagyhalászinál húzták ki a halászok a Tisza iszapjából, és Kállay András királyi kamarás, szabolcsi főispán küldte el Thaly Kálmánnak, aki ismertette a darabot a Turul hasábjain.⁸² Az 5,5 cm átmérőjű pecsétnyomó kerek nyomólapján kerekaljú pajzsban Erdély címere, a szív-pajzsban a Rákóczi-címer, kivételesen osztatlan címerben. Körirata: FRANCISCVS RAKOCZY. S[enior vagy secundus]. D[ei]. G[ratia]. ELECTVS. TRANSYLVANIAE: PRINCEPS P[artium]. R[egni]. H[ungariae]. D[ominus]. ET SICVL[orum]. COMES. ETC.⁸³ (16–17. ábra)

A pecsétnyomó több szempontból problematikus. Egyrészt, kezdetleges vésete miatt a tárgy valódisága kérdőjelezhető meg, másrészt eltérőek a vélemények arról is, hogy I. vagy II. Rákóczi Ferencé volt-e. Kezdjük az első problémával. A pecsétnyomó sárgarézből készült; ez önmagában még nem lenne baj, hiszen a korabeli leltárakban is szerepelnek rézpecsétek, igaz, azok aranyozottak.⁸⁴ A nyél formája megfelel a korabeli pecsétnyomókénak. A fő probléma inkább a nyomólap kezdetleges kivitele, ami kétségessé teszi a tárgy eredetiségét.

Ami a második kérdést illeti, I. Rákóczi Ferenc mellett szól – Thaly Kálmán szerint – a köriratban szereplő S. betű, melynek feloldása „senior”, azaz „idősebb” lenne. Ez esetben I. Rákóczi Ferenc fia születése és az ő halála közötti rövid idő alatt, tehát 1676. március 27. és július 8. között vésette volna a

pecsétnyomót. Nem valószínű, hogy az alig néhány hónapos csecsemőt felnőtt ember-számba véve, az apa mint idősebb Rákóczi Ferenc titulálja magát. Mellette szólna az, hogy nem szerepel az S. R. I. P. (Sacri Romani Imperii Princeps) cím, ez azonban II. Rákóczi Ferenc Nemzeti Múzeumban őrzött erdélyi fejedelmi nagypecsétnyomóján sincs feltüntetve. Thaly még úgy tudta, hogy a családnév y-nal való írása és az electus princeps kitétel is csak az apára jellemző, de nem így van. Megfontolandó viszont, hogy a fejedelmi koronán nem keresztes országalma, hanem levélforma csúcs van, mint I. Rákóczi Ferenc ismert nagypecsétjén, és az is, hogy a vésés jóval kezdetlegesebb, mint az ifjabb Rákóczi pecséteinek megmunkálása.

Czobor Alfréd verziója szerint a köriratban szereplő S. jelentése secundus, a II.-at helyettesítheti, tehát a pecsétnyomó II. Rákóczi Ferencé volt. Ez esetben csakis erdélyi fejedelemmé választása után készülhetett. Mint említettük, Rákóczi 1704-ben jutott apja „öreg” pecsétnyomójának birtokába, Czobor szerint ezt használta fel mintának első Erdély-címeres nagypecsétjéhez.⁸⁵

A végső szót nem tudjuk kimondani, hiszen nem ismerünk egyetlen korabeli lenyomatot sem. Csupán a Magyar Országos Levéltárban, Varjú Elemér (a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára egykori igazgatójának) pecsétgyűjteményében maradt fenn egy gipszmásolat, de az valószínűleg erről a pecsétnyomóról készült.⁸⁶

1705-ben, egy Franciaországban nyomtatott magyar nyelvű kiáltványon is megjelent egy hamis pecsét. Az irat azért született, hogy a bajor harctéren küzdő magyar katonákat hazahívja. Erről Czobor Alfréd közölt fényképet. A pecsétmezőben négyelt, kerekalpú pajzs első és negyedik mezejében kardot tartó koronás sas, második és harmadik mezejében zárt fejedelmi korona látható. A szív-pajzsban a fejedelmi korona alatt, fejedelmi paláston a Rákóczi-címer egy R betű pótolja. A nagypajzs felett kilencágú korona.⁸⁷

A hivatalok pecséthasználata

A szabadságharc során létrejött hivatali szervek pecséthasználatában szintén elkülöníthető a hivatalban őrzött és a privát pecsétnyomó. A hivatalos pecsétnyomón a Rákóczi-címer látható, a köriratban a hivatal elnevezése. Ez volt a „fejedelem pecsétje”, így

nevezi Ottlyk György az Udvari Gazdasági Tanács pecsétnyomóját („ennek az Consiliumnak secretariusus Beniczki Gáspár uram, annak két cancellistája. Secretarius kezében Fejedelem pecsétje, cum inscriptione: Consilium Oeconomicum (Aulicum)”⁸⁸

A hivatali és a magánjellegű pecséthasználat elkülönülését bizonyítja egy 1707-ben kiadott instrukció is. Az addig Besztercebányán székelő Gazdasági Tanács kibővítéséről szóló fejedelmi rendelet értelmében újabb adminisztrációt kell felállítani Eperjesen és a Dunántúlon. Az egész szervezet elnöke Klobusiczky Ferenc marad, lakása hol Besztercebányán, hol Eperjesen lesz. A pecséthasználatról így rendelkezik: „Az nagy pecsét, mellyel eddigh közönségesen él az consilium, ennek utána mindenkor maradjon az praeses (é.: Klobusiczky) mellett, és azzal közönséges expeditiokat ne pecsételtessen, hanem a midőn interveniálnak olyan dolgok, mellyeknek nevönk alatt kellek expediatni, az olyanokat pecsételtessen praeses azon nagypecséttel. Az több közönséges expeditiokat pedig maguk tulajdon pecsétivel az consiliariusok kik olykor jelen lesznek, evégre is szükséges, hogy mind a praeses, mind pedig más consiliariusok jókora nagyságú pecséteket magok címerire csináltassanak, mellyekkel csak az tisztihöz való dolgok, és nem más privatumiban iratott levelei pecsételtessenek, s arra nézve az Registratornak incumbalni fog azoknak conservatioja”.⁸⁹

Különválasztja tehát a fejedelem az országos jelentőségű ügyeket, melyeket a consilium nagypecsétje mellett maga ír alá, és a kevésbé jelentős iratokat, a tanácsosok saját aláírásával és saját címerükkel díszített pecsétjeivel. Valószínűleg nem is tehette volna meg, hogy funkcionáriussá alacsonyítsa a rendi különállásukra büszke nemesembereket – ugyanakkor, hogy hivatalnok mivoltukat mégiscsak jelezzék valahogyan, nagyobb pecsétnyomót készíttetett velük, amelyet nem is használhattak magánlevelezéshez, hiszen a registrator jól elzárta előlük. A Gazdasági Tanács Dunáninnen adminisztrációjának iratain előforduló „A Dunán innen lévő Oeconomicali Administratio” aláírás és alatta a három tisztviselő ovális, saját családi címeres, monogramos pecsétje e rendeletre vezethető vissza.⁹⁰

Hol őrizték a hivatalos pecsétnyomókat? Az imént idézett források szerint az Udvari Gazdasági Tanács pecsétje előbb Beniczky Gáspár titkár „kezében volt”, míg a tanácsosok saját címeres pecsétlőit az irattárnok (registrator) őrizte.⁹¹ Kik pecsételték az iratokat? A hivatali személyzet fennmaradt eskümin-

táiban egyedül az írnokok szövegében szerepel az a mondat, hogy „pecsétekhez titkon nem nyúlok és azokkal nem pecsételtek”.⁹² Ebből arra lehet következtetni, hogy ők végezték el, a tisztázás után, a pecsételést műveletét is.

A pecsétnyomók nemcsak jogérvényesítő eszközök, de reprezentatív használati tárgyak is. Lemérhető rajtuk birtokosuk műveltsége, igényessége⁹³, és tegyük hozzá, tehetősége. A pecsétnyomó megrendelőjének bizonyára mérlegelnie kellett, hogy a pecsét milyen hatást kelt majd a címzettben. Rákóczi pecsételőit neves vésnökökkel készítette el, a nyomatok egy része már jelzi a címertani mázakat is, ami akkoriban még újdonságnak számított.⁹⁴ Ismerjük az erdélyi főpostamesteri pecsétnyomóról szóló megrendelését 1707 augusztusából: „Erdélyi főpostamesterünk kezéhez kívántatván authenticum postapecsétet adatkunk, Klmdnek praesentibus committáljuk: egy kiseded, circiter egy sustáknyi ambitusú⁹⁵ pecsétet, magunk címere körül az erdélyi címereket kimetszeten, hováhamarább készíttesse el, cum inscriptione peripheriali: SIGILLVM OFFIC. POSTAR. TRANSYLV. És mihelyen elkészül, – menten küldje hozzánk Kglmed.”⁹⁶ Rákóczi tehát maga tervezte a pecsétet, s figyelme mindenre kiterjedt: mekkora legyen a kerülete, mi legyen a pecsétkép, a körirat. Ha a postamesteri pecsétet ilyen pontosan meghatározta, minden bizonnyal így tett a jóval fontosabb állami pecsétetek esetében is.⁹⁷ (Az aranyforintokat is éppígy tervezte-rendelte meg.)⁹⁸

A különféle hivatali pecsétnyomók közül három maradt ránk, kettő a Gazdasági Tanács Eperjesi (18–19. ábra), ill. Dunántúli Adminisztrációjának (20–21. ábra) pecsétlője a Magyar Országos Levéltárban (E 215). Acélból készültek, nyolcszögletű, hasábos nyelük van. Méreteik hasonlóak: 4,8 (eperjesi), ill. 5,1 cm (dunántúli) átmérőjűek, 7,3 cm (eperjesi), ill. 7 cm (dunántúli) a magasságuk. A színjelzés nélküli Rákóczi-címer ovális pajzsban, önmagában áll, Erdély címere nélkül, zárt fejedelmi koronával és a hermelinpaláستtal övezve. Körirataik: SIGILLUM ADMINISTRATIONIS EPERIENSIS és SIGILLUM ADMINISTRATIONIS TRANSDANUBIANE.⁹⁹

Az ónodi országgyűlésen (XII. tc.) létrejött, 1708-tól működő fejedelmi ítélőtábla Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött pecsétlője acél, sarkain szegett négyzet alapú, hasábos nyéllel.¹⁰⁰ (22–23. ábra) A pecsételőlap 5,3 cm átmérőjű, a nyél hossza 8,4 cm. Feje csonkakúpszerűen összeszűkül a nyél felé. A báborkoszorúval övezett, kerek pecsétmezőben ovális,

színjelzett címerpajzsban látható a Rákóczi-címer. A pajzs felett ismét visszaköszön az angyalfej. Felette hercegi zárt korona, melyből kétoldalt leomlik a hercegi palást. Körirata: SIGILLUM·TAB[ulae]·IUDICIARIAE CONF[oederat]AE REG[ni]·HUNGARIAE.¹⁰¹ További sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1977-ben vásárolta a múzeum.

Mindhárom pecsétnyomó Debreceni Ötvös András munkája 1708-ból. (L. a következő fejezetet.) Érdemes megfigyelnünk a véset alapvető hasonlósága mellett a finom eltéréseket is: az ítélőtábla pecsétje igényesebb kidolgozású (színjelzett!), ornamentálisan gazdagabb változata a másik kettőnek.

Tiszti pecsétek

A főtisztek is elkészítették nagy pecsétnyomóikat, és szintúgy saját címerüket vésették rá, a köriratban pedig – ha van körirat – a címeik szerepeltek. Bercsényi például 1703 októberében 4,5x4 cm-es grófi címeres, körirat nélküli pecsétet használ egy protekcionálison,¹⁰² ugyanennek kisebb (3x3,4 cm-es) változatát Radvánszky Jánosnak írt misszilisében használja.¹⁰³ 1708-ból ismerjük legdíszesebb és legnagyobb, 5,4x5 cm-es változatát egy parancslevelén.¹⁰⁴ Ezzel a nagyobb mérettel kiemelkedik a főtiszti nagypecsétek sorából a lenyomat, s ez a megtiszteltetés minden bizonnyal a helytartói címnek szól.

Itt kell említést tennünk Bercsényi ún. postapecsétjeiről is. Ez voltaképpen egy kvarto méretű irat, amely a pecsét erejével a levél birtokosát felhatalmazza arra, hogy a postaállomásokon „friss lovú postai alkalmatosságot” váltson. Nem rögzített, melyik pecsétnyomó a postapecsét, Bercsényi kicsi és a legnagyobb pecsétje egyaránt előfordul ezeken az iratokon.¹⁰⁵

Bottyán János még 1708-ban is gyűrűspecséteket használ. Kétféle méretű, címeres, BO-IA feliratú pecsétjét találtuk: egy Bercsényinek szóló levélen 2,3 cm átmérőjű¹⁰⁶, és egy Rákóczihoz címzetten mindössze 1,4x1,6 cm-est.¹⁰⁷

Forgách Simon (1669–1730), borsodi főispán 1704 márciusában állt át a királyi szolgálatból a kuruc seregbe. Mind a labanc, mind a kuruc időszakból őrizi egy-egy pecsétnyomóját a Magyar Nemzeti Múzeum. Az első pecsétnyomó 12,5 cm hosszúságú, az ezüstből készült, kerek nyomólap átmérője 4,3 cm. (24–25. ábra) A pecsétmezőben a családi címer variánsa: a hét gyöngyös koronából kiemelkedő koronás szűz két

oldalán két félhold látható. Körötte pálmalevéldíszes keretben látható a körirat: C[omes]·SIMON·FORGACH DE G[himes]· E[ques] A[uratus] C[omitatus]· B[orsodiensis]· S[upremus]· C[omes]· S[acrae]C[aesarae]· R[egiae]que· M[aiestatis] ET C[onfiniorum]· K[anisae]· A[nnexorum]V[ice]·

G[eneralis].¹⁰⁸ Az utóbbi katonai rangot Forgách 1695–1700 között viselte, tehát ekkor készítette a pecsétnyomót.¹⁰⁹

Kuruc tábornoki pecsétnyomója ezüst, ovális nyomólapú, hosszú, nyolcszögű hasábos nyéllal. A nyél teljesen szétkalapált, tehát sokat volt használatban. A nyomólapon pálmadíszes keretben látható a körirat: COMES SIMON FORGACS DE GHIMES. Apró tyúklábmintás keretben a családi címer látható. Hosszúsága 9 cm, a nyomólap 4,6×4,1 cm-es.¹¹⁰ Mindkét pecsétnyomót a Forgách család őrizte meg és ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak.

A szabadságharc pecsétmetszői

Debreceni Ötvös András

Kassai ötvösmester, példametsző. Ötvösként is szolgált a fejedelemnek.¹¹¹ Polgárjogért először 1705-ben folyamodott, 1747-ig lakott Kassán, további működéséről nincsenek adataink.¹¹² Hogy készített verőmintákat és pecséteket is, azt abból az ajánlólevélből tudjuk, melyet Rácz Márton felső-magyarországi kerületi pénztárnok írt Kassán (1708. július 5.) az ötvös érdekében: „az pénznek csinálására való példákön kívül” a Consilium Oeconomicum részére készített „két öreg pecsétet, pro Administratione Epperjesiensi”, a másikat „pro Trans-Danubiana”; egy öreg pecsétet „pro Tabula Iudiciaria”; „regiák pecsételésére való három pecsétet, méltóságos praeses [Klobusiczky Ferenc, a Közjöveldmi Tanács elnöke], úgy több eperjesi Administratio Consiliarius Uraiméknak is öt pecsétet, in summa tizenegyet”¹¹³ A következő évben munkájának díjazása ügyében folyamodik a Közjöveldmi Tanácshoz: „az el mult esztendőben az cassai monetariában létemben metszettem volt tizenegy pecséteket, amelyek sok szemfény vesztő gyakorlatosságaim által mentenek végben; mellyektől kívánatnáknak 80 avagy 90 forintok”. Ez utóbbi folyamodványából arra lehet következtetni, hogy bár Kassán lakott, nem állt a pénzverőház alkalmazásában.¹¹⁴

Ocsovay Dániel (megh. 1728)

Vaspéldametsző. 1692-ben került a nagybányai pénzverőházhoz, 1703–1708 között a nagybányamunkácsi verde példametszője.¹¹⁵ Pecsétvésnöki tevékenységére szórványos adatokkal rendelkezünk: 1704. augusztus 1-jén egy „öreg pecsét” vésésére kapott parancsot, amelyet 13 hét alatt kellett elkészítenie, de sehogysem akart elkészülni, s miután Ajtay tíz héten keresztül kérlelte, októberben áristomba záratta. Több panaszos levél maradt fenn Ajtaytól a vaspéldametsző haszontalanságáról, akit erővel kell dolgoztatni. Ajtay ellenséges magatartása miatt Ocsovay fizetése körül zavarok támadtak: a fejedelem 1705. december 15-én felemelte évi 300 rénes forint fizetését 100 rénes forintra, de Ajtay az utalványozó rendeletnek nem tett eleget, bár a fejedelem kétszer is megsürgette a felemelt fizetés és a hátralék kifizetését.

Munkáját a fejedelem elismerte, sőt szerette volna, ha egy ifjút kitanít a mesterségére, de a példametsző végül megunt a viszálykodást Ajtayval és a fizetésre való várakozást, és átszökött a császáriakhoz. Ajtay már 1708. június 7-én összeírja „az vas metsző díbdáb portékáját”. Csak 1715-ben tért vissza Nagybányára.¹¹⁶

Hivatali és magánpecsétnyomókat is készített a szabadságharc alatt. 1707. január 30-án „egy néhány rendbeli Nemes Ország számára való öreg pecséteknek megmetszéséért” kér jutalmat Rákócziól.¹¹⁷ Dolgozatunk elején idéztük Rákóczi 1707. augusztus 4-én kelt levelét, amelyben az erdélyi főpostamester pecsétjének elkészíttetésére ad utasítást Ajtaynak. A levélből nem derül ki, ki csinálja meg a pecsétnyomót, és mivel a nagybányai ötvösnek, Czipra Ferencnek is Ajtay útján adott rendeléseket Rákócziól,¹¹⁸ csak a pecsétlenyomat és a nagybányai verdében vert pénzek összevetése adhatna választ arra, vajon valóban Ocsovay munkái-e ezek.

Készített magáncélra is pecsétnyomót, Károlyi Sándor tábornoknak, de azzal is késlekedett, arra hivatkozva, hogy a fejedelem szolgálata az első. Eötvös Miklós írja 1705. február 3-án Károlynak: „Estve érkeztem megh Bányáról és Szatthmárról, még sem kész a pecsét nyomó; ezen levelemben includálva el küldöttem formáját, micsodás lesz. Azzal menti magát a vas metsző, nem érkezhethet, az pénzverőház körül való foglalatossági lévén, mindazonáltal azon lesz,

hogy egy hét alatt el végezze”. Galambos Ferenc szatmári főkapitány pecsétje is lassan készült: „Ismét másodszer kellett adnom más kjét tallért, hogy mennél hamaréb meg messe”– írta Ajtay a főkapitánynak 1705. július 15-én kelt levelében.¹¹⁹

Warou Dániel (1674–1729)

A szabadságharc legismertebb éremvésnöke. A körmöcbányai verdében dolgozott, 1703 őszétől 1707 őszéig állt a fejedelem szolgálatában.¹²⁰ Élete folyamán ez az egyedüli időszak, amikor pecsétnyomókat készített. Warou pecsétnyomóit Czobor Alfréd, majd az ő megállapításai nyomán Rudnay Gyula azonosította. Stílusuk alapján Czobor hét, Rudnay kilenc darab pecsétet tulajdonít Warounak. A művész keze nyomát a következő jegyekben érhetjük tetten: a fejedelmi korona és a címerpajzs oldalai lefelé keskenyednek, a pajzs mellett egy-egy nagy kartust és kagylószerű ornamentumot találunk. A címerkeret kettős vonalú. Biztos ismertetőjel továbbá a lóherelevél alakban végződő címerpajzs is.¹²¹ A színjelzett címerpajzs viszont nem bizonyíték Warou szerzőségére, hiszen, mint tapasztaltuk, Rákóczi korábbi pecsétjei is színjelzettek, tehát nem a svéd művész alkalmazta ezt először Magyarországon.

Warou pecsétvésnöki tevékenységére vonatkozóan kevés írott forrásunk van, s ezek csak részben támasztják alá Czobor és Rudnay megfigyeléseit. 1707. szeptember 23-án Hellenbach bányagróf latin nyelvű jelentésében arról számol be a fejedelemnek, hogy Warou „ad elaborationem sigillorum majorum”, tehát a nagypecsétek készítéséhez igyekezett hozzákezdeni, de házassági problémái miatt nem sikerült befejezni.¹²² Szeptember 25-én Sréter János brgiadéros jelenti a fejedelemnek: „Az mely két pecsétet kegyelmesen parancsolt vala Felséged metszettetni Varró uramnak: azok még nincsenek készen; hanem mostanában rajta vagyon, hogy a héten elkészíthesse”.¹²³ Majdnem egy hónappal később, október 20-án Warou még csak a nagyobb pecsétnyomóval készült el: „Varró Dániel, a melly pecséteket kegyelmesen méltóztatott vele csináltatni Felséged, az nagyobbikát meg küldette, a kettejét [értsd: a másodikikat] is igyekszik frissen meg csinálni, alázatossan kérdeztetvén (az erdélyi) aranybul csináltatandó pecséteket, ha (otthon) házánál kellessék-e el készíteni”. Mivel az ónodi országgyűlés után nem készült új pecsétnyomó, nem kétséges, hogy ez a két pecsét a marosvásárhelyi

országgyűlés után készítettett nagyobb és kisebb pecsétnyomókkal azonos. Rákóczit ott a Haza Atyja címmel ruházták fel, s ez újabb pecsétnyomók készítését vonta maga után.¹²⁴

Warou egy 1705. május 31-ei kérelmében „két öreg Erdély Országi Pecsétek” metszéséért kéri fizetését. Az egyiket Esze Tamás a Magyar Nemzeti Múzeum erdélyi fejedelmi pecsétnyomójával azonosította, a másik még lenyomatában sem ismert. Valószínűleg, ezt sem használták, s így nyoma veszett anélkül, hogy lenyomata maradt volna. Rákóczi válaszában 600 rénes forintot rendel kifizetni neki az addigi munkájáért, tehát (az instancia alapján) egy medálért (amely a szabadságharc kezdetére vert emlékérem), a két pecsétnyomóért és aranypénzek verőtöveinek metszéséért.¹²⁵ E két pecsétnyomóval együtt tizenegyre emelkedik a Warou metszette darabok száma.

Warou szabadságharc alatti működése 1707-ben véget ért, ez év őszén elhagyta Rákóczit: elszökött Körmöcbányáról.¹²⁶ A helyét valaki betöltötte, ez biztos, aki a fejedelmi nagyobb pecsétek vésését elvállalta, de az emlékérmek vésésében őszintén bevalóltatta járatlanságát. Hellenbach János Gottfried főbányagróf írja 1708. február 17-én Selmecről Rákóczinak, hogy a „Sculptor Camerae Cremniciensis” éppen dolgozik a fejedelmi pecsétnyomókon („sigilla omnia Serenitatis Vestrae”), de az emlékérmek véséséhez nem ért.¹²⁷

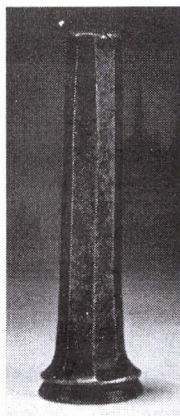
A három bemutatott pecsétvésnök, mint láthattuk, Rákóczi egy-egy pénzverdéjében dolgozott: Kassán, Nagybányán és Körmöcbányán. Debreceni Ötvös András ugyan nem állt a kassai pénzverde alkalmazásában, de a pecsétnyomókat ott készítette el. A pénzverőházak alkalmazottai egy 1709–1710-re keltezhető nagybányai instrukció szerint¹²⁸ rendszeres havi fizetést kaptak (az akkori „sculptor”, Enyedi Dániel havi jövedelme 8 magyar forint), a pecsétnyomókért járó összeg tehát ezen felüli tiszteletdíj volt, de korántsem biztos, hogy meg is kapták a járandóságukat, hiszen mindhárman kérvényekkel, panaszlevelekkel ostromolták a fejedelmet „szemfényvesztő munkálódásaik” kifizetése miatt. Az inspektorok szerint persze hanyagok és megbízhatatlanok a vésnökök, de valószínű, hogy a rézpénz elértéktelenedése miatt szinte ingyen dolgoztak. 1706 augusztusában panasolja Ocsovay, hogy már három esztendeje rézpénzben kapja a fizetését, és legalább a felét ezüstben kéri. A maguk jövedelmét a másik vésnökéhez mérték, s persze mondanunk sem kell, hogy saját díjazásuk ilyenkor messze alulmaradt. Ocsovay panasolja említett

levelében, hogy a kassai példametsző 36 forintot kap egy pecsét elkészítéséért, míg ő csak 23-at. – Összehasonlításul: 1709-ben Debreceni Ötvös András 11 pecsétnyomóért kér 80 vagy 90 forintot (l. fent), tehát az egy pecsétnyomóra számított 36 forint sehogyan sem jön ki.

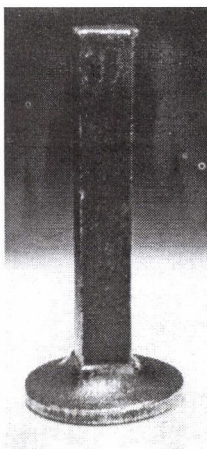
A fennmaradt szfragisztikai anyag gazdagsága, úgy véljük, meggyőzően bizonyítja, hogy a pecséteknek,

mint reprezentációs és jogérvényesítő eszközöknek a fejedelem fontos szerepet szánt. Nemcsak elkészítésükre fordított figyelmet – neves mestereket bízott meg a munkával, még a hivatali pecsétek is saját elképzelései, tervei alapján születtek meg – de használatukat is gondosan szabályozta.

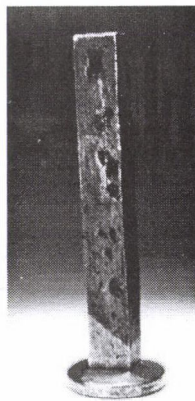
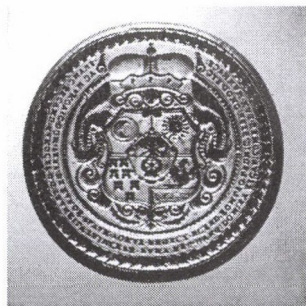
T. Orgona Angelika

1–2. ábra. Zrínyi Ilona pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

3–4. ábra. II. Rákóczi Ferenc hercegi pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

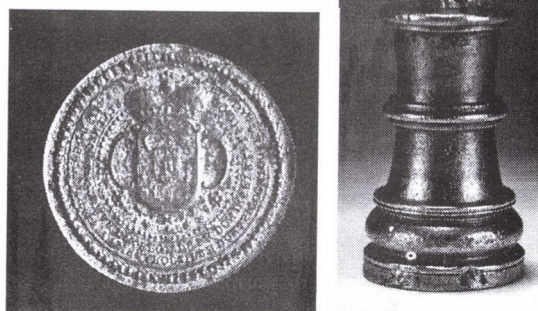
5-6. ábra. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi pecsétnyomója, Jósa András Múzeum

7-8. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi nagypecsét-nyomója, Magyar Országos Levéltár

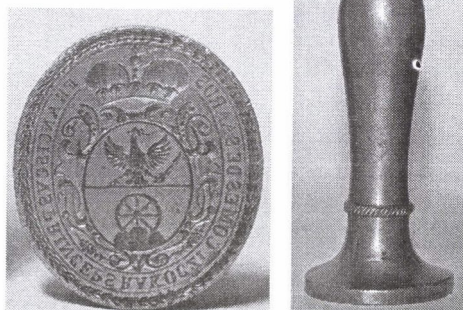
9-10. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi középecsét-nyomója, Magyar Országos Levéltár

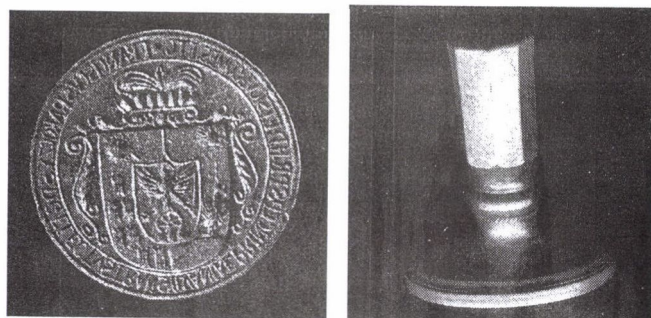
11–12. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi nagypecsét-nyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

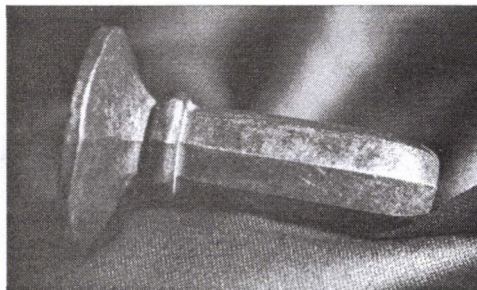
13. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi pecsétnyomója magyarországi használatra, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma

14–15. ábra. II. Rákóczi Ferenc sárosi főispáni pecsétnyomója, Xántus János Múzeum

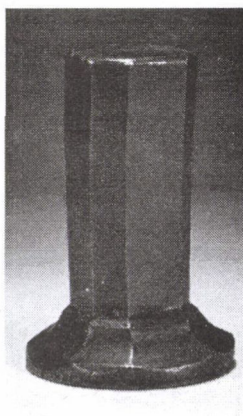
16–17. ábra. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem pecsétnyomója, Jósa András Múzeum

18–19. ábra. Az eperjesi adminisztráció pecsénnyomója, Magyar Országos Levéltár

20–21. ábra. A dunántúli adminisztráció pecsénnyomója, Magyar Országos Levéltár

22–23. ábra. A fejedelmi ítéletábla pecsénnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

24–25. ábra. Forgách Simon pecsénnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

26–27. ábra. Forgách Simon kuruc tábornoki pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

JEGYZETEK

¹ E tanulmány a szerző: Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. In Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. (Szerk.: Tamás Edit). Sárospatak, 2003. I. kötet 203–240. c. cikkének átdolgozott, képekkel illusztrált változata.

² *Thaly Kálmán*: Két ismeretlen Rákóczi-pecsét. *Turul*, XIII. (1895) 53–54.; *Uő*: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselkedés, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában I. *Történelmi Tár* 5. (1882) 555–576, 567–568.; *Uő*: Érem és pecsétani adalékok a Rákóczi-korból. *Archaeológiai Értesítő*, 9. (1877) 317–323.; *Uő*: Ötvösművészeti és skófiium-hímzési adatok 1709–1710-ből. *Archaeológiai Értesítő*, 10. (1878) 161–168.; *Uő*: Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczy-korban 1707. Ötvösség és pecsétmetszés. *Archaeológiai Értesítő*, 11. (1879) 137–141.

³ *Czobor Alfréd*: A Rákócziak címere és pecsétjeik. *Turul*, LIII. (1935) 49–65.

⁴ *Esze Tamás*: Warou Dániel körömöbányai működéséhez. *Numizmatikai Közöny*, 36–37. (1937–1938) 98–99.; *Uő*: A kassai pénzverőház. 1705–1710. *Numizmatikai Közöny*, 40. (1941) 55–69.; *Uő*: Adatok a nagybányai pénzverőház személyzetéről. *Numizmatikai Közöny*, 42. (1943) 26–32.; *Uő*: A nagybánya–munkácsi pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. *Numizmatikai Közöny*, 43. (1944) 21–44.

⁵ *Rákóczi Ferenc*: Vallomások. (Szerk.: Hopp Lajos. Ford.: Szepes Erika). Bp., 1979. 164.

⁶ *Fekete Nagy Antal*: II. Rákóczi Ferenc levéltára. *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941) 441–455.; *Iványi Emma*: II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára. 1526–1712. *Levéltári Közlemények*, 25. (1954) 130–140.; *Maksay Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc levéltára. *Levéltári Közlemények*, 25. (1954) 94–99.

⁷ Munkács, 1688. jan. 15. Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. (S. a. r. Thaly Kálmán) Bp., 1873. (Monumenta Hungariae Historica, 2. oszt. Scriptores (MHHS) XXIV. köt.) 318.

⁸ Komáromy János feljegyzése Zrínyi Ilona némely hagyatékairól. 1704. jún. 23. MHHS XXIV. 533–534.

⁹ 1,2×1 cm-es. Munkács, 1675. szept. 19. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), A Thököly- és a Rákóczi-szabadság-

harcok Levéltárai, A Thököly-szabadságharc Levéltára, Thököly családjának iratai G 8, (továbbiakban: G 8) VIII/3., Zrínyi Ilona kiadványai, No. 1.

¹⁰ 3,9×3,4 cm-es. „Zrínyi Ilona, a Felső Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelem, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja Sáros vármegye örökös főispánja hátrahagyott özvegye”. MOL G 8. VIII/3. No. 4. Zrínyi Ilona Czimmerman Zsigmondnak, Munkács, 1677. jan. 30. Képe közölve: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója tiszteletére. (Szerk.: Tuszor Péter. Szerkesztőtársak: Rhimer Zoltán, Thoroczkay Gábor). Bp., 1998. címlap; *Balogh Judit–Dienes Dénes–Szabadi István*: Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Sárospatak, 1999. (Acta Patakiana I.) 162–163. (leírás)

¹¹ 1,3×1 cm-es. MOL G 8, VIII/3. No. 51. Zrínyi Ilona Radics Andrásához, Munkács, 1688. jan. 23. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701). (S. a. r. Thaly Kálmán). *Történelmi Tár*, 23. (1900) 343.

¹² 4×3,5 cm-es. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM) Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény 119/1877. 103.

¹³ Zrínyi Ilona, a Felső Thököly Imre fejedelemnek, Magyarország Rései Urának felesége.

¹⁴ MOL, A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok Levéltárai, A Thököly-szabadságharc Levéltára, Thököly Imre iratai (G 2, továbbiakban: G 2) II/4. Thököly Imre pátensei etc., No. 86.

¹⁵ *Szalay Imre*: Szalay Ágoston gyűjteménye. *Századok*, 11. (1877) 592–593.

¹⁶ Komáromy János feljegyzése Zrínyi Ilona némely hagyatékairól. 1704. jún. 23. MHHS XXIV. 533–534.

¹⁷ Anno 1710. die 11 Januarii in Arce Munkács. Munkácsi Jánosnak az alább megírt személyek előtt való fassioja. MHHS XXIV. 671–672.

¹⁸ Nyomozás Zrínyi Ilona hagyatékáról, 1714. MHHS XXIV. 680.

¹⁹ Ecsed, 1669. júl. 1. *Thaly Kálmán*: Szőnyegek, gobelinek, zászlók, fegyverek és egyéb ritkaságok Ecsed várában. *Archaeológiai Értesítő*, 18. (1886) 140.

²⁰ Conscriptio Rerum mobilium Illustrissimi Francisci et Juliannae Rákóczy in Arce Munkács; Lajstrom az Méltóságos Rá-

kóczi-árvák Munkácsban megmaradt és ide Patakra hozatott köntös és más portékáikról, kik is így következnek. A Rákóczi-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai. Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Tár*, 9. (1886) 776, 784.

²¹ 6 1/2 lótv spanyolviasz... fl. 1. xr. 20. Jegyzék Kéry Ádám udvari vásárlásairól, Kassa, 1699. nov. 17. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701), 352–353.

²² *Bogdán István: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991. 477–478.

²³ 7 koncz posta papíros... fl. 2. xr. 38. Jegyzék Kéry Ádám udvari vásárlásairól, Kassa, 1699. nov. 17. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701), 352–353.

²⁴ Regéc várában maradt portékák. 1684. ápr. 23.: „Hét egész rúd spanyolviasz”. MHHS XXIV. Bp., 1873., 163.

²⁵ *Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976. 49.

²⁶ 0,8×0,6 cm-es. II. Rákóczi Ferenc levele Rákóczi Juliannához, Krumlov, 1690. jún. 6. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára (továbbiakban: OSZKK Fol. Hung. (Folia Hungarica) 1389. Thaly Kálmán-gyűjtemény. 1. cs. 153.

²⁷ Kőszeg, 1692. dec. 23. OSZKK Fol. Hung. 1389. 26. cs. 105–106.

²⁸ Czobor A.: i. m. 49–58.

²⁹ 1,9×1,6 cm-es. Rákóczi Ferenc Kis Sámuelnek és Szombati Jánosnak, Szerencs, 1694. márc. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 176.

³⁰ 2,9×2,7 cm-es. Rákóczi Ferenc Kőrösy Györgynek. Sárospatak, 1695. ápr. 16. OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 197.

³¹ 2,2×2,2 cm-es: OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 226., 1,7×1,4 cm-es OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 227.

³² Képe közölve: Czobor A.: i. m. 59.

³³ Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: i. m. 136–143.

³⁴ Ráday Pál iratai. 1703–1706. I. köt. (S. a. r. Benda Kálmán-Maksay Ferenc-Esze Tamás-Pap László) Bp., 1955. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály, XIII. köt.) (továbbiakban: AR I. XIII.), Bevezetés, 14.

³⁵ *Aldásy Antal*: Címertan. H. n., 1923. 31.

³⁶ 5,4×4,6 cm-es. Protekcionális levél a szentmiklósiak részére. Székelyhíd melletti tábor, 1703. aug. 7. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 6.

³⁷ AR I. XIII., 14–18. II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. köt. (1703–1706) (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály, I. köt.) (továbbiakban: AR. I. I.) XIII–XIV.

³⁸ A vásárlási jegyzékek érdekes adalékokkal szolgálnak ahhoz, hogy elképzelhessük a kancelláriák mindennapi munkáját. Az 1708. jan. 11-én kelt, Krucsay István udvari titkár által készített jegyzék a két kancellária félelvi szükségleteit veszi számba. Eszerint az udvari kancellária legtöbbit (24 kötést) közönséges irodai papírt, a fehérebb regálpapírból csak 2 kötést rendel; az aranymetszetű, „nagy öreg árkus” levélpapírosból csupán 4 konccal, a „jól készült vékony pergamenből 10 kötéssel” kér. Viaszt is többfélét: „szép veres lány viaszt” 28 fontot, finomabb spanyolviaszt, utóbbiból kevesebbet, 16 fontot. Használtak még tintához való gallest (gallus indicus, indus gubacs: festékanyag), gálickövet (kristályvizet tartalmazó réz-, vas- vagy cinkszulfát), „festésre való” aranyat (kagylókban árusították), pennacsínáló kést, írót, ollót, gumit, porzót és gyertyatartót is. A tanács kancelláriája sajnos nem jelöli meg a mennyiségeket, így nem végezhetjük el az összehasonlítást.

Egyedül a pergamennél jelzik, hogy egy kötéssel kérnek. Krucsay István átírata a Közjövendelmi Tanácshoz, 1708. jan. 11. Thaly K. 1882. i. m.: 555–576, 567–568.

³⁹ Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklósnak, 1703. szept. 10. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 8.

⁴⁰ Tokaj, 1703. dec. 16. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 13.

⁴¹ „Ferenc, Isten kegyelméből herceg (v. fejedelem) Rákóczi, Sáros főispánja, Munkács és Makovica hercege, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod örökös ura”.

⁴² OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 268–269.

⁴³ OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 274.

⁴⁴ Esterházy Pál nádori pecsétje, Kismarton, 1712. jan. 5. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 492.

⁴⁵ MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, Ltsz.: 1873.262.

⁴⁶ Czobor A.: i. m.

⁴⁷ *Ortvay Tivadar: Magyar történelmi emlékezetek. Archaeológiai Értesítő*, 6. 1874. 99–100.

⁴⁸ Az Éderek a 19. században Kassa tekintélyes polgárai közé tartoztak. Ferenc édesapja, Éder István (1779–1840) gyógyszerész volt, öccse, Éder Gyula (1846–1911) pedig a kassai múzeum alapítója. Az adatokat Somogyi Gábornak köszönöm.

⁴⁹ 2,6×2,1 cm-es: Szakmári János beadványa, 1704. febr. OSZKK Fol. Hung. 1389. 3. cs. fol. 16–19.

⁵⁰ Rákóczi Ferenc Barkóczy Ferenc generálisnak, 1705. márc. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 4. cs. fol. 56–57. és 1705. márc. 31. fol. 68–69.

⁵¹ Czobor A.: i. m. 61.

⁵² MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, Ltsz.: 1966.70.

⁵³ „Második Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Réseinek ura és a székelyek ispánja, Munkács és Makovica hercege, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod stb. örökös ura”.

⁵⁴ MNM Adattár, Ikt. sz. 1839/130.

⁵⁵ *Köpeczi Sebestyén József*: Erdély címere. *Turul*, XXXV. (1917) 33.

⁵⁶ „II. Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja, a Magyar Királyság szabadságáért konföderált rendek (vezére), valamint Munkács és Makovica hercege, Sáros örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod örökölt birtokok ura”. A *princeps* egyaránt vonatkozik a hercegi rangra és az erdélyi fejedelmi címre, a *dux* szó pedig a vezérlő fejedelmi rangra és az (egyébként nem létező) Munkács és Makovica hercege titulusra.

⁵⁷ Pátens, 1705. nov. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 4. cs. fol. 95.

⁵⁸ Czobor A.: i. m.; Rákóczi Ferenc hitlevele Mikes Mihálynak, Marosvásárhely, 1707. ápr. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 457.

⁵⁹ A nagyobbik 2,5×2 cm-es: Rákóczi Ferenc Kőrösy Györgynek, Tokaj, 1706. jan. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 5. cs. fol. 6.; a kisebbik 2,1×1,9 cm: Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklósnak, Vissye, 1708. jún. 30. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 30.

⁶⁰ Esze T. 1943. i. m.: 29.

⁶¹ Maksay F. 1954. i. m.: 95.; *Thaly Kálmán*: Előszó. AR I. I. XIII–XVI.

⁶² MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, P. 2002.1.

⁶³ Varga Péter szakrestaurátor, Iparművészeti Múzeum. Segítségét ezúton is köszönöm.

- 64 Dr. Gresits Iván, Műszaki Egyetem. Köszönöm szíves segítségét.
- 65 „Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom Hercege, A Magyar Királyság szövetkezett rendjeinek fejedelme”.
- 66 6,4 cm-es. Rákóczi utasítása a Gazdasági Tanácsnak. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 67 4 cm-es. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. 274–275.
- 68 MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 55. R. 25. 1.
- 69 *Thaly Kálmán*: Jelentés a Rákóczi–Aspremont–Erdődy-levéltárról. *Századok*, 4. (1870) 603–604.
- 70 Fekete Nagy A. 1940–41. i. m.: 448.
- 71 Czobor A.: i. m. 63.
- 72 *Höllrigl József–Tóth Zoltán–Bárányné Oberschall Magda–Fekete Nagy Antal–Asztalos Miklós–Halász Gábor*: Rákóczi Emlékiállítás. Magyar Történelmi Múzeum. Leíró lajstrom. Bp., 1935. 24–25.
- 73 MNM Történelmi Társulat. Ikt. sz.: 1935. 405.
- 74 Szabad királyi Bártfa városi követeknek naplója az ónodi gyűlésről. 1707. Történelmi naplók 1663–1719. (S. a. r. Thaly Kálmán) Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica, 2. oszt. Scriptores, XXVII. köt.) (MHHS. XXVII.) 170–171.; *Áldásy Antal*: Az ónodi országgyűlés története. *Századok*, 29. (1895) 929.
- 75 Oltalomlevél Szathmári Miklós ezredskapitány részére, Hévíz, 1710. jan. 29. OSZKK Fol. Hung. 1389. 14. cs. fol. 1. (5,5 cm átm.); II. Rákóczi Ferenc Ottlyk Györgynek, Eger, 1710. ápr. 6. OSZKK Fol. Hung. 1389. 14. cs. fol. 19–20. (6,4 cm); Czobor A.: i. m. 64.
- 76 Czobor A.: i. m. 65.
- 77 1,5x1,3 cm-es. 1715. febr. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 325–326.
- 78 Czobor A.: i. m. 64.
- 79 Rákóczi Ferenc herceg, Sáros megye főispánja
- 80 Xántus János Múzeum, Győr. Köszönöm Szabó Péternek, hogy az adatokat és a fotót rendelkezésemre bocsátotta. Czobor A.: i. m. 59.
- 81 Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, Ltsz.:Ht.: 64.1.1 Köszönöm Bene Jánosnak és Boros Györgynek, hogy az adatokat és a fotót rendelkezésemre bocsátották.
- 82 Thaly K. 1895. i. m.: 53–54.
- 83 „Idősebb (vagy második) Rákóczy Ferenc Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország Réseinek ura és a székek ispánja stb.”.
- 84 *Conscriptio Rerum mobilium Illustrissimi Francisci et Juliannae Rákóczy in Arce Munkács.;* 1688. Lajstrom az Méltóságos Rákóczi-árvák Munkácsban megmaradott és ide Patakra hozott köntös és más portékáikról, kik is így következnek. A Rákóczi-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai, 776, 784.
- 85 Czobor A.: i. m. 58.
- 86 MOL V 2. Varjú Elemér pecsétgyűjteménye, 62. doboz.
- 87 Czobor A.: i. m. 64.
- 88 Ottlyk György önéletírása. MHHS XXVII. 106.
- 89 *Annexum Instructionis Szécsényiensis pro Consilio Nostro Oeconomico*. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 90 Szombathely, 1708. szept. 30. OSZKK Fol. Hung. 1389. 9. cs. fol. 89.
- 91 Ottlyk György önéletírása. MHHS XXVII. 106.; *Annexum Instructionis Szécsényiensis pro Consilio Nostro Oeconomico*. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 92 Udvariak eskümintái (1704–1705). Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Társulat*, 4. (1881) 168–173.
- 93 *Kovács András*: Pecsétek vallomása. Bethlen Gábor fejedelm pecségeiről. *Korunk*, 2001. III. f. 12/2001. 7. sz. 27–37.
- 94 *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 135.; Keöpeczi Sebestyén J.: i. m. 33–48., 43.; *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. II. köt. Bp. 1909. 440.
- 95 Egy susták = egy sextarius, sechsen (*Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti szótár, II. köt. Bp. II. 1615.) ambitus = kerület (egy hatosnyi kerületű).
- 96 II. Rákóczi Ferenc Ajtay Mihálynak, Munkács, 1707. aug. 4. Thaly K. 1879. i. m.: 139.
- 97 Uo. 140.
- 98 Thaly K. 1877. i. m.: 322.
- 99 „Az eperjesi adminisztráció pecsétje”/”A dunántúli adminisztráció pecsétje”.
- 100 MNM Történelmi Társulat, Pecsétnyomó Gyűjtemény., Ltsz: P. 1977.5.
- 101 „A szövetkezett Magyar Királyság ítéltáblájának pecsétje”.
- 102 Bercsényi Miklós protekcionális levele, Tokaj, 1703. okt. 8. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 23.
- 103 Bercsényi Miklós Radvánszky János kapitánynak, Geszt, 1703. okt. 18. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 25.
- 104 Beszterce, 1708. ápr. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 119.
- 105 Posta peöcsét, 1708. aug. 11. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 181.; Posta pecsét, Füzerygarmat, 1708. szept. 22. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 202.
- 106 Bottyán János Bercsényi Miklósnak, Gács, 1708. dec. 7. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 395–396.
- 107 Bottyán János Rákóczi Ferencnek, Szécsény, 1708. okt. 13. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 397–398.
- 108 „Ghimesi Gróf Forgách Simon, Ő Császári és Királyi Felsége Aranyarkantyús Lovagja, Borsod Vármegye Főispánja, a Kanizsával Szembeni Végek Alkapitánya”.
- 109 A feloldásban és a pecsétnyomó datálásában Pálffy Géza nyújtott segítséget, melyet ezúton is köszönök neki.
- 110 Pecsétnyomatát I. pl. Kassa, 1704. nov. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 3. cs. fol. 129.
- 111 Thaly K. 1878. i. m.: 161–168.; Esze T. 1941. i. m.: 67. *Mihalik József*: Kassa város ötvösségének története. *Archaeológiai Közlemények*, 41. (1899) 301–302.
- 112 Életrajzi adatok: Mihalik J. 1899. i. m.: 301.
- 113 Rác Márton bizonylata Debreceni Ötvös Andrásnak, Kassa, 1708. júli. 5. Thaly K. 1877. i. m.: 317–323. 322.
- 114 Esze T. 1941. i. m.: 67.
- 115 A nagybányai pénzverdét a zsigósi vereség után, biztonsági okokból Munkácsra szállították át, 1708-ban a Nagybányán maradt részt végleg felszámolták. Thaly Kálmán: A munkácsi pénzverdéről (1705–1711). *Archaeológiai Értesítő*, 8. (1876) 301–307.; Esze T. 1944. i. m.; Ocsovayra vonatkozó életrajzi adatok: *Szász Károly*: Adatok a nagybányai pénzverőház alkalmazottairól (1660–1829). *Numizmatikai Közöny*, 60–61. (1961–1962) 64–65.
- 116 Esze T. 1943. i. m.: 27–29.; Esze T. 1944. i. m.
- 117 *Esze Tamás*: A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703–1705. *Numizmatikai Közöny*, 38–39. (1939–40) 50–51.
- 118 II. Rákóczi Ferenc Ajtay Mihálynak, Munkács, 1707. aug. 4. Thaly K. 1879. i. m.: 139.
- 119 Károlyi a szabadságharc után is megrendelője maradt, 1718-ban két pecsétet rendelt nála. Ocsovay mit sem változott a

császári szolgálatban: „Grabarics inspector uram által comitált 2 pecsét meg mecczésére kész vagyok Excellentiádnak szolgálatgá-
ra, csak hamar nem lehet. Eő Fölsige szolgálatgya ... nem minden-
kor enget aféle privátus dologra”. De a véset bonyolultságára hi-
vatkozva felsrófolja a munka árát: „A melet azt is akartam
Excellentiádnak értésére adni, mivel az munka sok figurából áló,
az nagobbik pecsét nyomótól 20 tallért, az küsebtől 10 tallirt meg
érdemlem”. (Esze T. 1943. i. m.: 29.) Ocsovay hozzáállásának az
lehet a magyarázata, hogy harmincados szeretett volna lenni, de
Grabarics Ferenc inspektornak sikerült Károlyi támogatását meg-
szereznie vele szemben. A pecséteket végül nem is Ocsovayval, ha-
nem egy károlyfehérvári példametszővel készítették el. (Gra-
barics Ferenc levele Károlyi Sándorhoz, 1713. jan. 28. és szept. 23.
Esze Tamás: Adatok a nagybányai pénzverőház személyzetéről.
Numizmatikai Közlöny, 46–47. (1947–1948) 23–24. Később Szat-
már vármegye pecsétjéhez már nagyobb szorgalommal látott hoz-
zá – akkor a megrendelés közvetítője a nagybányai jezsuita rend-

ház gvardiánja volt, aki szigorúan ellenőrizte. (Silverius Barnabás
Károlyi Sándornak, 1722. jan. 29., febr. 10., febr. 18., febr. 20. Esze
T. 1947–1948. i. m.: 24–25.)

¹²⁰ *Rudnay Gyula*: Warou Dániel körmöcbányai fővérsnök
(1674–1729). *Numizmatikai Közlöny*, 32–33. (1933–1934) 34–83.

¹²¹ Uo. 67.

¹²² Thaly K. 1879. i. m.: 137–141, 140.

¹²³ Sréter János Rákóczinak, Beszterce, 1707. szept. 25. 1389.
7. cs. fol. 68–71. *Thaly Kálmán*: Az ónodi országgyűlés történeté-
hez. Az 1707-iki ónodi emlékérem. *Századok*, 30. (1896) 111–112.

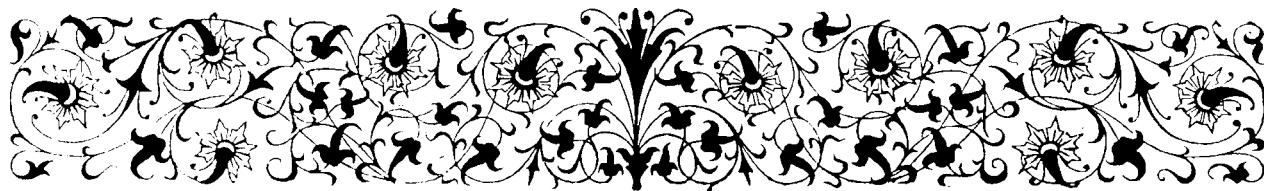
¹²⁴ *Esze Tamás*: Warou-adatok. *Numizmatikai Közlöny*, 41.
(1942) 40.

¹²⁵ Esze T. 1937–1938. i. m.: 98–99.

¹²⁶ Thaly K. 1879. i. m.: 137–141, 140–141.

¹²⁷ Hellenbach J. G. Rákóczinak, Selmezbánya, 1708. febr. 17.
Uo. 137–141, 140–141.

¹²⁸ *Instructio Perceptoris Officinae Nagy- et Felsőbányaiensi
Fodinariae et Cusoriae ordinati Inspectori*. Közli: *Thaly Kálmán*.
Történelmi Társ., 4. (1881) 371–377.; Esze T. 1944. i. m.: 39.

In memoriam

NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS

(1918–2004)

„A könyörtelenül dúló vihar a magyar élet egyik viruló ligetének tisztásán, ahol az élni akarás olyan elevenen hullámozott, egy erőteljes, hosszú évtizedei ellenére is még mindig egészséges és zöld lombú tölgyet tört derékba, egy olyan nemes, messze kimagasló előfát, melynek egykori sugár alakjára mindenki tisztelettel, fénylőn ragyogó lombozatára pedig mosolygó arccal nézett fel. Eldöltét nem csak körülálló társai fájlalják, hanem sajnálja még a napsugár is, mely reá hintette melegét, talán a szellő is, mely levelei között játszadozott, vagy az ártatlan madár, mely otthonát rakta gallyaira [...]” – e szavakkal búcsúzott Sesztina-Nagybákay Jenőtől Sőregi János 1946-ban megjelent memoárjában. S most e sorokat ajánljuk a Nagybákay család újabb szeretett fiának, Nagybákay Antal Zelmosnak, akitől 2004. október 8-án vettünk végső búcsút.

Az országos hírnevet szerzett debreceni kereskedő polgárnak, Sesztina-Nagybákay Jenőnek Csanak Margittal kötött házasságából gyermeke nem született, így unokaöccsét és egyben cégtársát, Rickl Antalt és annak fiait, Antalt és Pétert 1936. április 4-én fiává fogadta, s a Nagybákay nevet számukra és utódaiknak is érvényesíttette. Ekként élt tovább – az eredendően Sesztina Jenő által is felvett – Nagybákay név a családot sújtó tragédiát követően is a második világháború után. Nagybákay (Rickl) Antal 1976-ban bekövetkező halála sem szakította meg a kontinuitást: a patinás debreceni családnév és a hozzá kapcsolódó hagyomány gyermekei által virágzott tovább. Egészen mostanáig: 2004. szeptember 14-én Nagybákay Antal Zelmos életének 86. esztendejében eltávozott.

Sokoldalú embert és polgárt veszítettünk el. Egyik tulajdonosa volt a szép emlékezetű Sesztina cégnek, így „született” vaskereskedő, majd jogász és

hites könyvvizsgáló; tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak, a Piarista Diákszövetségnek és a Magyar Élelmezésiipari Tudományos Egyesületnek. A Debreceni Rotary Club tiszteletbeli tagjává fogadta. Mindemmel család kutató, s ezzel összefüggésben távollétében is debreceni helytörténész, szociográfus volt. Múlthatatlan lelkesedéssel – talán mondhatni szenvedéllyel – tárta fel a személyében egyesülő debreceni polgárdinasztiák, a Sesztina, a Rickl és a Csanak család történetét, családfáját és szellemiségét. Munkásságában a forráshű adatfeldolgozás és a hagyományápolás egyaránt fontos helyen szerepelt. A leginkább a debreceni Déri Múzeum évkönyveinek oldalain megjelenő írásaiban mindhalálig szeretett városa életének és társadalmának hiteles ismertetőjévé lett. Mert sohasem szakadt el Debrecentől – még Budapestre költöztében sem. Emlékeit és tudását a civis város intelligenciájának emelésére fordította, szellemével önnön valójában képviselte a máig élő történelmet és a folytonosságot.

Munkái közül ehelyütt az országos jelentőségű *Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra?* című, két részben közreadott tanulmányát (1987, 2000), a megnevesített Sesztina család és a hozzá kötődő Vasudvar történetéről készített számos írását, valamint a debreceni huszadik század eleji múzeum-pártolásra alkotott referátumát (1990) emeljük ki. Olyan család- és származástörténeti, szociografikus adalékok ezek, amelyek nélkül nem alkotható pontos képzet a polgári kori civis és kereskedő világ belső struktúrájáról, gondolkodásmódjáról és világgépéről.

Antal bácsi kedvessége, környezete iránti figyelmessége és segítőkészsége közismert volt. Jómagam, e sorok írója 1995-ben, első helytörténeti kutatásom alkalmával ismerhettem meg őt. Budapesti otthoná-

ban fogadott, és önzetlen készséggel, örömmel segített eligazodnom a Sesztina hagyaték irataiban és tárgyi emlékeiben. Megrendültséggel és az események újraélésével beszélt el az akkor kezdő kutatónak a Sesztinák történetét, s büszkén mutatta Sesztina Jenő nemesítő oklevelét. Könnyekbe lábadó szemmel mesélte Sesztina-Nagybákay Jenő és felesége végóráit azokon a tragikus, szél és rideg történelem fújta 1944. évi októberi napokon. Nem csak mesélt: emlékezett egy érdemes dinasztia utolsó tagjaként azokra az évtizedekre, amelyek emlékezetét ma csupán tanulmányaink hirdetik – az övéi és a többi, legnemesebb értelemben vett debreceni lokálpatriótáé. Megvallom, pályám első sikerét neki is köszönhettem. Miként mások is bizonyosan vallanak így.

Megtisztelő és felemelő volt, hogy fiatal korom ellenére „szakértásként”, „szakikámnak” nevezett, s míg betegségben szenvedő feleségét ápolta, budavári lakásában, valóságos könyvtára oltalmában forgathattam az édesapja és az ő gyűjtéséből származó dokumentumokat, egy elmúlt kor tanúbizonyosságait. Oly figyelmes volt, hogy e kutatásaimból elkészített – általa utóbb lektorált – dolgozatomra még hivatkozott is egyik művében mint friss, átfogó publikációra – ez volt az első citációm.

Rohanó 21. évszázadunkban a história pusztá elmeletté változik. Pedig a történelem él és élte; azonban az emlékhelyek rendre átadják magukat – mint a kis nefelejcs – az enyészetnek. Nagybákay Antal életének és munkásságának utolsó éveiben is arra törekedett, hogy mennél többet átmentessen ebből az örökségből az érdeklődő és újrafelfedező utókor számára. Ő megélte a Sesztinák és Ricklök tündöklését és fénykorát, s azt is, hogy 176 év után a Sesztina vaskereskedés helyét ma csupán emléktábla őrzi. Tudta és vallotta: a (hely)történetírás

nem csupán öncél; múltunkra – örökké elkísérő út-ralvonkként – emlékeznünk kell – legalább önnön magunknak.

Mi, debreceniek megóvjuk emlékezetünkben Nagybákay Antalt, a vaskereskedőt, a családapát, a nagy- és dédapát, a kutatót... a – Csokonai szavaival élve – embert és polgárt, aki immár a debreceni köztemetőben nyugszik a nemlét örök nyugalmaiban. Az ő hamvait is magába fogadó családi sírbolt kegyeletteljes alkotás: „derékba tört hatalmas tölgyfa törzséhez támaszkodó, alétan álló jelképes nőalakban testesíti meg a belülről jövő gyászt, fájdalmat. Az egész művet finom poétikusság, az emlékezet állhatatosságának érzékeltetése lengi át”. (Kürti Katalin) Megtért őseihez és szeretett feleségéhez egy másik világ vasudvarának kapujába, ahol Sesztina Jenő és Rickl Antal kihűlt, s mégis oly forró szívvel már bizonyára várta.

Nagybákay Antal Zelmostól azzal vehetünk búcsút, hogy életével példaként állhat az utókor előtt. Debreceni volt, s jól tudta, ebbe a nemes por lepte városba való születése mire kötelezi őt. Azon – ma már sajnos eltávozó – nemzedék szülötte ő, amely számára egy életen átívelő, soha meg nem szűnő küldetés volt: élni és meghalni Debrecenben...

Utolsó gondolatként emlékezzünk reá egy Kosztolányitól kölcsönzött idézettel:

„Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.”

Antal Tamás

NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS FONTOSABB MUNKÁI:¹

A debreceni Nemes Sós Társaság diákkapcsolatai. In Debreceni Képes Kalendárium. 1944. Debrecen, 1943. 33–37.

Egy régi debreceni kereskedőház történetéből. In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. XI. Debrecen, 1984. 17–21.

Száz éves évforduló: in memoriam Nagybákay (Rickl) Antal. In Múzeumi Kurír. 1985. 49. szám. 14–19.

Egy debreceni céhen kívüli kalmár önéletrajza a XIX. század első negyedéből. In Múzeumi Kurír. 1986. 52. szám. 39–41.

¹ A bibliográfiát *Debrecen története* 7. kötetének (szerk.: Bényei Miklós. Debrecen, 2002) felhasználásával és saját kiegészítésekkel készítette: Antal Tamás.

Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? Nagybákay Rickl Antal adatgyűjtésének felhasználásával. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1986. Debrecen, 1987. 193–220.

Két XVIII. századvégi pesti üzleti könyv család-, társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai. In Folia Historica .13. Bp., 1987. 79–93.

Egy negyedszázados barátság története. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1988. Debrecen, 1990. 383–398.

Múzeumpártolás a század elején Debrecenben. In A Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai: 1990. május 18. Debrecen, 1990. 53–58.

Az „Első Debreceni Gőszappangyár” története. In Olaj, Szappan, Kozmetika. 1991. 29–31.

Egy ritka jubileumi emlékérem története. In Numizmatikai Közlöny, 1991–1992. 228–230.

Kereskedelmi alkalmazottak a debreceni Sesztina vaskereskedésben, 1819–1949. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1989–1990. Debrecen, 1992. 257–295.

Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. Debrecen, 1993. 167–173.

Két százesztendőös debreceni családtörténeti adalék. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1992–1993. Debrecen, 1994. 179–203.

Vendégek az elepi Rickl birtokon 1878–1906 között és 1920 nyarán. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1994. Debrecen, 1996. 143–158.

Egy kereskedő (polgár) család története és leszármazása. In Turul, 1997. 81–93.

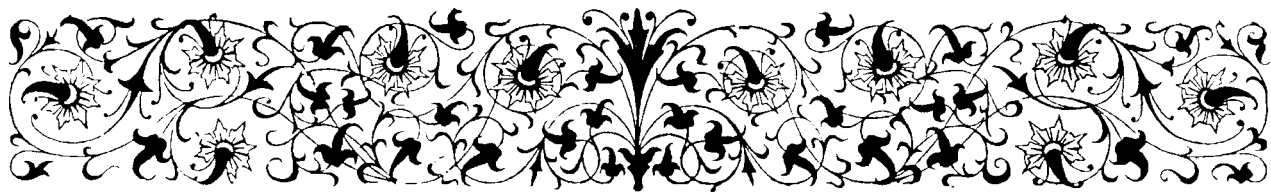
Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján, 1874–1911. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1995–1996. Debrecen, 1998. 213–233.

A nagybákai Sesztina család: egy megnemesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása. In Turul, 1998. 18–24.

A debreceni Rickl család 1848-as hagyományai. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1997–1998. Debrecen, 1999. 273–280.

Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? II. rész. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1999. Debrecen, 2000. 173–179.

A debreceni nemes Bészler család rövid története és leszármazása. In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. XXIX. 2002–2003. 393–400.

A GENEALÓGIA AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

bolgár–magyar tudományos konferencia

Szófia, 2004. május 21.

A bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Bolgár Genealógiai Társaság és a Szófia Magyar Kulturális Intézet közös szervezésében 2004. május 21-én „A genealógia aktuális kérdései” címen közös bolgár–magyar tudományos konferenciát rendeztek Szófiában.

Az elmúlt másfél évtizedben Bulgáriában egyre nagyobb az érdeklődés a történelem segédtudományai, s különösen a genealógia iránt. Genealógiával Bulgáriában (különbéle szinteken, különféle mélységig) nagyon sokan foglalkoznak napjainkban. Számkra kissé szokatlan módon egészen fiatal gyerekek is ismerkednek a tárgykörrel. A „diákgenealógia” legtöbbször tanári vagy családi indítás eredménye, s gyakran a későbbi életkorban is folytatódik, illetve elmélyül. A bulgáriai genealógia esetében a kihangsúlyozott, erőteljes nemzeti, hazafias hangsúlyú megközelítés jellemző, amely gyakran a témaválasztást is befolyásolja. Népszerű genealógiai kutatási téma pl. a „bolgár megújulás kora” (18–19. század fordulójának időszaka) jeles személyiségeinek vagy a 19. századi függetlenségi harcok hőseinek családtörténeti vizsgálata. A kutató csak a legkritikább esetben kötődik családiról is a vizsgált személyhez. Más vonatkozásokban az itteni genealógia sokszor erős szálakkal kötődik a művelődéstörténethez és a helytörténethez. Felmerül bizonyos „őstörténeti indíttatás”, a legkorábbi időszakokat, pl. dinasztikiákat vizsgáló genealógiai kutatás.

A bolgár genealógia kutatója – megfelelő felkészültség esetén – elmélyülhet a sokévszázados török megszállás forrásainak tanulmányozásában is, amelynek során szembesül a családi keveredés, az asszimiláció problémáival.

Természetesen Bulgáriában is a legtöbben saját családjukat, rokonságukat kutatják. S ez sokszor csak

a 19. század végéig dokumentálható levéltári források segítségével. Ma Bulgáriában a történelem segédtudományai, így a genealógia tudományos művelődésének súlypontja a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézeténél van.

A bolgár genealógia tudománytörténetének előzményei a 18. századra nyúlnak vissza. Bizonyos, leginkább népi–nemzeti alapokon álló genealógia, folyamatosan a 19. század második felétől létezett. Ekkor merült fel az addig szinte kizárólagosan preferált szájhagyomány mellett a hazai és külföldi írott források kutatása. Fontosnak tartották bolgár uralkodók, illetve szentek genealógiájának összeállítását is.

A két világháború közötti időszakban nagyobb teret kapott a genealógiai forrásanyag publikálása. A második világháború után „polgári áltudománynak” minősült a genealógia, amelyet egy időre erőteljesen visszaszorítottak, de teljesen nem szüntettek meg.

Érdekes, hogy más országoktól, így Magyarországtól is eltérően az 1960-as évektől a politikai rendszer elfogadta a genealógia művelését. Az 1970-es évek második felétől ez bizonyos szervezeti kereteket is jelentett. Az 1990-es évektől pedig „áttörő” változások következtek be ebben a kérdésben Bulgáriában. A Bolgár Genealógiai Társaságot 1990. szeptember 8-án alapították meg. Az elmúlt másfél évtizedben tudományos konferenciákat, felolvasóüléseket, szemináriumokat, továbbképzéseket, könyvbemutatókat, kiállításokat tartottak.

PhD. Antonaeta Zaprianova egyetemi docens asszony a Bolgár Genealógiai Társaság elnöke előadásában ismertette a bolgár genealógia tudománytörténetét, a kérdés jelenlegi állapotát, az aktuális feladatokat.

Dr. Pejkovska Penka a Magyarországra került bolgár családok történetének kutatója. A 19–20. szá-

zadi téma kapcsán széles körben tárt fel bulgáriai és magyarországi levéltári forrásokat. A hazánkba került bolgárok döntően mezőgazdasági tevékenységet folytattak, kései leszármazottaik egy része lett értelmiségi.

Dr. Jelena Hadizsinikola egyetemi docens igen érdekes előadást tartott a Beszarábiába, illetve Moldvába elszármazott bolgárokról. Elsősorban 18–20. századi migrációs folyamatokat mutatott be.

Lazar Georgijev a genealógia kutatás, a genealógia kezdeti szervezeti formáit, s azok jelentőségét mutatta be.

Georgij Patrikov az ún. bolgárkertészek családtörténetével foglalkozott. Vizsgálta külföldi és magyarországi elterjedésüket. Érintette a vegyesházasság kérdését is.

Az Amerikai Egyesült Államokban élő Dr. Nyikolaj Csarakcsijev professzor beküldött előadása az amerikai bolgárok genealógiáját tekintette át. A tengerentúlra a nagyjából a 19. század második felétől került bolgárok családtörténeti kutatásának részleteit mutatta be.

Jekaterina Gerzszik egyetemi hallgatónő a genealógia és a szociológia, illetve a néprajz stb. kapcsolódási pontjait, az esetleges lehetőségeket tekintette át.

Hangsúlyozta, hogy napjainkban a genealógiát nem külön egzotikumként, hanem, korszerű, gyakorlati társadalomtudományként kell felfogni, alkalmazni.

Dr. Mancso Vekov a történelmi segédtudományok, a genealógia helyéről beszélt a tudományok rendszerében. Szólt módszertani kérdésekről, illetve taglalta a rokonterületek, pl. szociológia, jogtörténet, falerisztika, heraldika, szfragisztika, történeti földrajz, a metrológia, a néprajz fontosságát. Külön hangsúlyozta a paleográfia, a hiptográfia, a grafológia jelentőségét is.

Jelen sorok írója „A genealógiáról, a magyar genealógiáról” címen tartott előadást. Áttekintette a genealógia főbb forrásait, beszélt ezek felhasználhatóságáról, forrásértékéről. Ezt követően áttekintette a magyar genealógia elmúlt másfél évtizedének főbb jellegzetességeit, problémáit.

Az igen élénk, nagy érdeklődéssel kísért tudományos konferencia keretében mód nyílt a helyi szakirodalom (folyóiratok, könyvek) legújabb, legjellegzetesebb eredményeinek megismerésére is. A tanácskozás keretében érdekes genealógiai kamarakiállítás (ősfák, különféle táblázatok, ikonográfiai anyag) is látható volt.

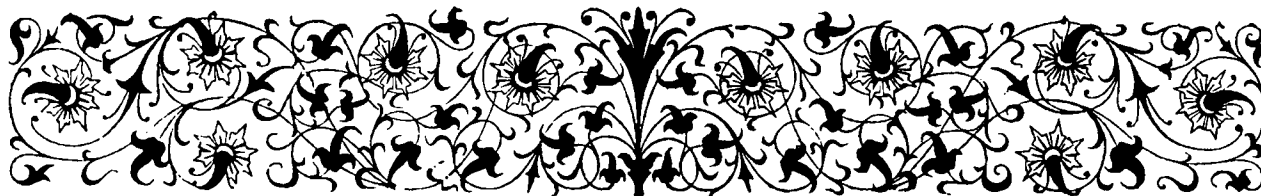
Pandula Attila

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2005-re 1130 Ft + ÁFA (170), azaz **1300 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt./ERSTE BANK – SWIFTKÓD: PO SBHUHB – „11991102-02103006-00070010”

Magyar Történelmi Társulat – Turul.

KÖNYVISMERTETÉS

SÜTTŐ SZILÁRD: *Anjou-Magyarország alkonya*
Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II.
 Szeged, 2003. *Belvedere Meridionale*, 317., 475.

A szerző neve nem ismeretlen az Anjou-kor kutatói számára, mivel pár évvel ezelőtt jelent meg cikke a Hadtörténeti Közleményekben, amelyben rendkívül izgalmasan rekonstruálta a II. (Kis) Károly ellen elkövetett merényletet. Már ott is feltűnt, hogy Süttő jól bánt a forrásokkal, azokra támaszkodva „szabadon engedi” fantáziáját, és bizony nem kíméli a nagynevű elődök általa helytelennek vélt megállapításait.

Ezért örömmel vettem kézbe a nemrég megjelent kétkötetes munkát. A cím sokat sejtet: négy olyan év történetét összefoglalni, amelyekben az I. Károly, illetve I. Lajos által fel- és kiépített Magyarországot már-már az összeomlás fenyegeti, embert és történelem próbáló feladat.

Az I. kötet nagy részét az események bemutatása teszi ki. A Bevezetésben az elengedhetetlennek mondható historiográfia személyes hangvételűre sikerült. A történészek közül leginkább Fügedi Erik esik ennek áldozatául, és ez a tendencia a mű egészében kimutatható. Az 1986-ban megjelent „Könyörülj bánom, könyörülj...” c., a korszakot népszerűsítő bemutató könyvét Süttő kíméletlen bírálatban részesíti. Ez a főszövegben is tetten érhető (10–11.), de Süttő nem elégedett meg ennyivel, mivel a lábjegyzetekben is hasonló megfogalmazásokkal él. Különösen ironikus a 12. oldalon található 10. lábjegyzet. Süttőnek minden bizonnyal igaza van, hogy Fügedi kevésbé alapos forráskutatásából adódó megállapításait a korszakkal részletesen foglalkozó történész felül tudja bírálni. Ugyanakkor a szerző megfogalmazásait erősnek, indokolatlannak, már-már túlzónak érzem, de nem csak ebben az esetben. A lábjegyzetek tanúsága szerint ugyanis más történészeket sem kímél (pl. 58, 201, 249, 337, 431, 533). Véleményem szerint ezeket a kritikai észrevételeknek elegánsabban is hangot lehetett volna adni.

A rövid historiográfiai áttekintés után Süttő felhívja a figyelmet kutatási módszereire. A hazai és külföldi elbeszélő források nagyrészt megbízhatatlannak, és a politikatörténeti események tisztázást nem

segítik elő. Maradnak az oklevelek, amelyeket a szerző módszeresen áttekintett és fel is dolgozott. Igénybe vette a számítástechnika egyre bővülő lehetőségeit, és fokozatosan építette ki adatbázisát. A diplomákat többféle szempontból vizsgálta, összevetve az Országos Levéltárban található segédletekkel, kijavítva azok hiányosságait.

Ezután az események összefoglalása következik. Nagyon izgalmas fejezetcímekkel találkozunk, amelyek azonnal felkeltik az olvasó érdeklődését. Csak néhányat említenék közülük: Szétszüllesztette-e Erzsébet királyné a kormányzás mechanizmusát?; Zsigmond első fegyveres akciója; A nőuralom törékeny konszolidációja 1384-85-ben; A nőuralom utolsó hónapjai és a második cseh intervenció; Erzsébet utolsó cselszövése; A végkifejlet. Az egyes fejezetek – a témából adódóan – eltérő nagyságúak. Mindenesetre az olvasó rendkívül árnyalt képet kap a kor, már-már király(nő)dráma-szerűen végbemenő eseményeiről.

A Nőuralom Magyarországon c. fejezetben Süttő megállapítja, hogy a magyar nemesi társadalom jogérzéke nehezen fogadta el Mária megkoronázását. Süttő a királynő jogi státuszával kapcsolatban két változatot különít el. Az első, ún. hivatalos álláspont szerint Mária úgy került apja trónjára, mintha a fia lett volna: megkoronázásával férfi uralkodótársaival egyenrangú király lett. A másik álláspontot a köznemesiség képviselte. Szerintük az 1382. szeptember 17-i szertartás előrehozott királynékoronázás volt, az igazi király majd csak a férje lesz. Süttő a kérdés eldöntésére az oklevelek terminológiai megfogalmazásait hívja segítségül: hogyan, mikor használták a *rex-regius* illetve *regina-reginalis* szavakat. A szavak alkalmazása azonban a Szerző szerint nem fedi azt a közjogi felfogásbeli különbséget, ami a koronázással kapcsolatban megosztotta az ország közvéleményét.

A királynők személyének vizsgálatával Süttő nagyon izgalmas kérdéseket feszeget: milyenek lehetettek a hölgyek lelki-szellemi-testi jellemzői. Dobozy

Hajnalka romantikus felfogását nem tartja elfogadhatónak, azt azonban leszögezi – Monacira hivatkozva –, hogy Mária nem lehetett egy szép leány. Süttő röviden összefoglalja Mária életének azon eseményeit, amelyek hatással lehettek lelki fejlődésére. A stílussal kapcsolatban ugyan vannak fenntartásaim („akinek viccesen nem békát hajítanak az ölébe, hanem a családi jóbarát frissen levágott, véres fejét”), de véleményem szerint Süttő jó úton jár. Egyrészt összeveti hűgának, Hedvignek vélelmezett jellemével, és felhívja a figyelmet, hogy a Lengyelországba bevonuló Anjou-királyleányról alkotott kép az eltérő forrásadottságok révén is kialakulhatott. Másrészt olyan utalásokat vet fel, amelyek révén talán közelebb hozható Mária alakja, azonban a bizonytalansági tényezőkről sem szabad megfeledkeznünk. Ezek szerint Mária ragaszkodott volna Horváti János kivégzéséhez, és nagy tisztelettel viseltetett a kiszabadító Giovanni Barbarigo velencei patrícus iránt. Süttő itt a végletekig kihasználja a forrásokat, azonban ez utóbbi románc feltételezése kissé romantikus ízt kap.

A minden rossz okozójáról, Erzsébet anyakirálynéról, Nagy Lajos özvegyéről sokkal részletesebb jellemrajzot vázol fel Süttő. A kép egyáltalán nem hízelgő („kitört belőle a frusztrált, anyósától évtizedeken át elnyomott, negyvenes éveiben járó asszony hisztérikus dühe, ha valami nem úgy történt, ahogyan ő elképzelte”). A források segítségével Süttő feltételezése szerint Erzsébetnek különös hajlama volt, hogy „özvegyek, árvák és általában a nőnem ügyeibe ártsa magát”. Sajátos megfogalmazással él Süttő, amikor csodálja Horváti Jánost, aki „kis híján fél évig bírta türtöztetni magát, mielőtt Erzsébetet megfojtatta”. Ugyanakkor bizonyos vádpontok alól felmenti az özvegyet. Egy rövid fejezetben állapítja meg, hogy Erzsébet nem züllesztette szét a kormányzás mechanizmusát.

Az alapvető problémákat megfogalmazó fejezetek után az események kronologikus bemutatása következik. Az első lázadók korán hallatták hangjukat. Cudar Péter halicsi lázadásán kívül még két dalmáciai felkelést feltételez. Ilyen előzmények után nem érhet minket váratlanul az országos belháború 1384 augusztusi kitörése. Erzsébet ekkor Temesvárott volt. Süttő részletesen kifejti, hogy a királyné mellett a központi haderő is ott tartózkodott, mivel valószínűleg Havasalföld ellen vonultak fel. A lázadás kitöréséhez az utolsó lökést a francia házasság tervének napvilágra kerülése jelentette. Egy esetleges francia uralom ugyanis inkább az Erzsébethez közel álló nemességet hozta volna igen előnyös pozícióba, és ez természetesen nem nyerte el mindenki tetszését. Ezzel kapcsolatban külön fejezet foglalkozik a bárói csoportosulásokkal, amelyek személyi összetételét részletesen mutatja be. Mátyusföld 1384 novemberi felkelése mögött Süttő a hatalomból kiszorított Zsigmondot sejtí. A rosszul előkészített akció látványos

kudarcot vallott, de ez a fiatalembert nem keserítette el, hanem megfontoltabb lépésekre készítette.

Elvarratlan szál volt a lengyel-magyar perszonálu-nió is, amivel Süttő több fejezetben foglalkozik. Erzsébet itt is magához ragadta a kezdeményezést: ez igen komoly halogató taktikát jelentett. A végső döntést Süttő szerint befolyásolta a magyarországi lázadás híre is. Ennek hatására Erzsébet barátságos gesztusokat tett a lengyelek felé. Ekkor kísérte Hedviget Demeter bíboros és János csanádi püspök Krakóba. A lengyel helyzet később tovább bonyolódott, mivel lehetővé vált Habsburg Vilmos és Hedvig házasságának elhálása. Ez azonban a Habsburg herceg elűzéséhez, és Hedvig Jagellóval való házasságához vezetett.

A következő három rövid fejezet kezdése azonos: Exlex állapot. Süttő vizsgálatainak a tárgya a kancellária, a központi igazgatás és igazságszolgáltatás, a különös királyi jelenlét bírósága. Kormányzattörténeti szempontból rendkívül izgalmas problémák felvetését várhatjuk. Az oklevelek vizsgálatából kiderül, hogy a Demeter őrizetében lévő nagypecsét egy évre eltűnik. Kimutatása szerint 1384. augusztus 25. és 1385. október 1. között egyetlen olyan oklevelet sem találunk, amelyet a nagy vagy kettős pecséttel erősítettek volna meg. Demeter úgy látszik ki akart maradni az eseményekből. A későbbiekben is felhívja a figyelmet, hogy a főpap csak bizonyos ügyeket támogattott. Más jellegű, de az udvar tekintélye szempontjából ugyancsak káros tendenciát lát Alsáni Bálint azon szerepében, amelyet a különös királyi jelenlét bíróságán töltött be.

Az 1384–85 fordulóján a királyné valamennyire uralni kezdték a belpolitikai helyzetet, Süttő pozitívként értékeli azt, hogy a királyné a birtokadományozás népszerűsítő eszközével a lehető legkevésbé éltek. A belső békére való törekvés egyik legfontosabb jele a pozsegavári tárgyalások voltak, bár „sem előkészítésükről, sem lefolyásukról nem tudunk semmi biztosat”. Süttő ennek ellenére összeszedi mindazon bizonyítékokat, amelyek alapján meg tudja állapítani, hogy a megbeszélések sikertelenek voltak.

A kusza belpolitikai helyzet megoldásra várt. A mellőzött Zsigmond 1385 őszén támadásba lendült. Ebben a fejezetben Süttő a szakirodalom és az oklevelek segítségével tisztázza a lándzsa szó valós tartalmát. Zsigmond helyzete megerősödött, és a lázadók is megfelelő tisztségekbe jutottak: ekkor lett Horváti János macsói bán. Talál, bár kissé anakronisztikus a nagykoalíció, vagy a nemzeti egységkormány kifejezés használata, de az olvasó tudja, hogy a Szerző mit szeretett volna ezzel hangsúlyozni. Október 2-a körül megtartották Zsigmond és Mária sokat halogatott menyegzőjét, Orléans-i Lajos így már nem látta értelmét, hogy Magyarországra utazzon.

Ebbe a konszolidálódó helyzetbe robbant be Durazzói Károly nápolyi király. Ő 1385 késő őszén érkezett Magyarországra, Süttő véleménye szerint komoly haderőt nem hozott magával. Ennél a résznél

némi hiányérzetem támadt, mivel kíváncsi lettem volna a Szerző véleményére Durazzói Károly állítólagos meghívásáról. Ezt a teátrális jelenetet ugyanis Monaci és Thuróczy is rendkívül színesen ábrázolja. Az ország belsejébe induló nápolyi Anjou a kortárs források szerint a csőcselékre támaszkodott, amit Süttő a köznemességgel azonosít. Véleménye szerint nem meglepő a köznemesség „királycsináló” szerepe. Mária uralkodása alatt számos jel mutatott arra, hogy a társadalom ezen része a bárók megosztottsága következtében egyre inkább részt kíván a hatalomból.

Politika- és kormányzattörténet szempontjából igen izgalmas Kis Károly 39 napos uralkodása. Fokozatosan megszerzi a hatalmat, majd pedig lemondítja a királynőket. Az előző bekezdésben már jelzett hiányérzetem itt tovább erősödött, mivel a Szerző nem foglalkozott a koronázással. Ez itt annál is érdekesebb, mert a sokat emlegetett „csőcselék” (köznemesség) a források szerint szinte a szertartás alatt látványosan fordult el attól az uralkodótól, akit nem sokkal azelőtt óriási ünnepségekben részesített. Kis Károly rövid uralma nem ismeretlen a történészek számára. Bertényi Iván álláspontja szerint kettős uralom jött létre, amire Bebek Imre országbíró viselkedése és Mária oklevelei a bizonyítékok. Süttő megcáfolja ezt az elképzelést, mivel az országbíró Kis Károly halála után is használja a *iudex curie regie* kifejezést, Mária oklevelei pedig adományokról szólnak, amelynek antedatálása nem zárható ki. Véleményem szerint ez a kérdés nincs lezárva, bízom abban, hogy Bertényi Iván reagál Süttő ellentmondására. A 39 napos uralma alatt a bárói méltóságokban semmi sem változik. A királynőket azonban nem tudta maga mellé állítani, más kérdés, hogy egyáltalán akarta-e. Süttő nem felejteti el velünk, hogy Kis Károly már csúnyán leszámolt egy királynővel, Nápolyi Johannával. Az 1386. február 7-én elkövetett merényletet Süttő korábban már nagyon alaposan rekonstruálta, így a könyvben nem volt szükséges újat mondania.

A királygyilkosság után a királynők a Horvátiakkal akartak leszámolni, mivel ők támogatták legkomolyabban a nápolyi királyt. A döntő győzelem azonban elmaradt, aminek nagyon súlyos következményei lesznek. Ezalatt Erzsébet egyrészt békéltető politikát folytatott: Süttő a korábbi kutatásoktól eltérően nem lát nagyon komoly változást az ország tisztségviselőinek személyében. Másrészt készült a Zsigmonddal történő összecsapásra, de hadvezéri erényeit leginkább az Úr jobbában való bizakodás jelentette. Így a királynő is belátta, hogy érdemes inkább tárgyalásokba bocsátkozni. Zsigmond helyzetét nehezítette, hogy a Luxemburgok között sem volt egyetértés. Végül kilenc békeponthoz állapodtak meg. Ez azonban nem akadályozta meg Erzsébetet, hogy végrehajtsa „egyik legcsúnyább gesztusát”. A királynő ugyanis 1389. június 9-én Ulászlót, Lengyelország királyát vejévé és fiává fogadta.

Nagyon izgalmas kérdést feszeget a Szerző, amikor a nyugati nagy schizma magyar vonatkozásaival foglalkozik. A magyar szakirodalom ugyanis azt az álláspontot alakította ki, hogy a magyarok a római pápát támogatták. Erzsébet udvarában azonban másfajta tendenciát vél felfedezni Süttő. Igaz, hogy a kérdést csak érintette, ennek ellenére adatai elgondolkodtatóak. Érdemes lenne ezt a problémát részletesebben is feltárni.

A királynők erőfölényben érezték magukat, ezért véglegesen le akartak számolni a déli lázadókkal. 1386. július 25-én azonban Horváti János és csapatai rajtaütöttek Erzsébet seregén. A támadásban életét vesztette a királynőkhöz hűséges főurak nagy része. Így a Lackfi család vált az ország legfontosabb tényezőjévé. Választhattak egy kilencéves gyermek, Nápolyi László, illetve Zsigmond között. Süttő elismeréssel szól a Lackfiak végső, az utóbbi melletti döntéséről és békéért tett lépéseiről. Az ambiciózus uralkodójelölt pacifikálta a Temesközt és erőt gyűjtött a Horvátiak ellen. Az első hadjárat azonban egyáltalán nem hozta meg a várt eredményt: a trónkövetelő veszedelmet szenvedett.

A végkifejlet c. fejezetben Süttő lezárja az események sorát. Erzsébet anyakirályné sorsa Novigrád várában, leánya szeme láttára teljesedett be valamikor 1387. január 13-15. között. A Szerző sem tud választ adni, hogy Horváti János miért várt ennyit a gyilkosság végrehajtásával. Többféle lehetőség merült fel: Erzsébet összeesküvést szőtt (Süttő ezt nem tartja kivitelezhetőnek), az anyakirályné halálával Horváti János Zsigmondot akarta elrettenteni (Süttő ezt időpontokkal cáfolja). Süttő végül nem foglal állást, de hangsúlyozza, hogy ebben a kaotikus időszakban nem feltétlenül kell minden lépésben logikát látnunk. Az azonban nyilvánvaló, hogy ez a radikális megoldás Zsigmond koronázása felé nyitotta meg az utat. Erre 1387. március 31-én került sor. Az Epilógusban Süttő azt emeli ki, hogy e néhány év alatt Magyarország elvesztette nagyságát, és azt soha nem nyerte vissza.

A 2., Archontológiai korrekciók és kiegészítések című rész már napvilágot látott a Levéltári Közlemények oldalain. Jelentősen módosítja Engel monumentális munkájának erre a korszakra vonatkozó adatait. Ez a törekvés természetesnek mondható, mivel már Engel is hangsúlyozta, hogy munkájával alapot akart létrehozni, amelyre újabb és újabb adatokat lehet építeni. A jobb átláthatóság végett a 169-172 oldalak között közli a javított bárói archontológiát.

Süttő a 3. részben a Magyar Országos Levéltár nyilvántartásának kiegészítését és javítását adja. A jól áttekinthető táblázatban Süttő korrigálja – ahol szükséges – az Országos Levéltár nyilvántartása szerint megállapított dátumot, kiadót, a bizonyító vagy magyarázó megjegyzéseket, illetve a fennmaradási formát. Külön „0”-val jelölte azokat az okleveleket, amelyek nem szerepelnek az előbb említett nyilván-

tartásban. Az itt tapasztalható alaposág mindenképpen példamutató lehet a későbbi kutatók számára.

A 4. rész ismét a történeti segédtudományok egyik lényeges kérdésével foglalkozik. Kissé összetett, de sokatmondó a cím: Uralkodói pecsétek és keltezesek approximatív mutatója. (A táblázat külön függelékben található.) Ennek alapján joggal várhatnánk egy itinerárium felállítását, de ezzel kapcsolatban Süttő óvatosan fogalmaz. A Szerző külön vizsgálja a pecsétazonosítás problémáit és tovább finomítja Kumorovitz L. Bernát kutatását. Véleménye szerint a kápolnaispán hiteleshelyi funkciója nem szűnt meg az 1375-ös kancelláriai reform következtében. A korszak uralkodói pecsétjeinek is külön alfejezetet szentel. A Szerző rendet tesz az ezekre vonatkozó terminológiai sokszínűségben. Erzsébet titkospecsétjének egyik legszebb példánya egy Bécsben őrzött oklevélen maradt fenn. Ennek leírása jól követhető az olvasó számára. Erzsébet nagypecsétjének meghatározásához Mária hasonló pecsétjére támaszkodik. Kis Károly uralma alatt még nem kerülhetett sor kettős pecsét vésetésére, ezért találhatunk nápolyi függő kettőspecsétet az 1386. január 22-én kiadott oklevélen. A többi diploma megerősítéséhez a titkospecsétet vette igénybe. Süttő oklevéltani kérdésre is ráirányítja a figyelmet, amikor a keltezéssel (– a datum és actum fogalma –) foglalkozik. A Szerző megállapítja, hogy az actummal való keltezés a korszakban nem volt jellemző. Süttő azt javasolja, hogy érdemesebb lenne minden uralkodói pecsét minden előfordulását összegyűjteni, majd a lehetőséghez képest rendszerezni kell az egész adathalmazt.

A II. számú táblázat a 221–259. oldalakat foglalja el. Ebben a Szerző összegzi mindazon ismereteket, amelyeket a királynők pecsétjeivel kapcsolatban tudni érdemes. A kezdő dátum 1384. január 1. a záró 1387. március 31. Minden napnak jut egy sor, aminek következtében nagyon gyakran egész hetek maradnak bejegyzés nélkül. A két nagy részben jól elkülönül Mária és Erzsébet okleveleinek fajtája, illetve a kiadás helyszíne. Véleményem szerint a levéltári jelzet esetleges feltüntetése jobban segítette volna a tájékozódást és a használatot.

Süttő Szilárd irodalmi tájékozottsága impozáns, erre utal a 20 oldalas rövidítésjegyzék. A 9 oldalas német nyelvű rezümé a külföldiek számára foglalja össze a munka legfontosabb téziseit. Különösen jól használhatók a különféle nemzedékrendi táblák, amelyekből az egyszerűnek nem mondható házassági és rokoni kapcsolatok is egyértelművé válnak. Ezek után 21 fényképet figyelhetünk meg. A szfragisztika

kutatói számára örömteli, hogy a királynők pecsétjei is helyet kaptak a képek között.

A kötet szerkesztése jónak mondható, de sajnos bosszantó hibák előfordulnak. Igazából nem a lábjegyzetek átnyúlásával van problémám, mert ez a közölt információ mennyiségétől függ. Sokkal zavaróbb, hogy bizonyos latin betűket a szövegszerkesztő program délszláv karakterré, illetve mértani formává alakított. Így lesz az ae-ből é, az oe-t pedig egy kis téglalap helyettesíti.

A II. kötet az 1384–1387. évi belviszályok okmánytára. A címmel Süttő jelzi, hogy a politikai szempontból fontos diplomák kerültek kiadásra, szám szerint 835. Itt igazából a számítógépes adatbázis nyomtatásban megjelent formájával van dolgunk. Az első pillantásra kicsit ijesztő, de ez az érzés a szokatlanság miatt van. Egy rekord a következő adatokkal ismerteti meg a kutatót: a rekord sorszáma, az oklevél kibocsátója, a keltezés ideje (magyarul és a latin formában), a keltezés helye (magyarul és a latin formában), a pecsét jellege (a pecsét típusa, tulajdonosa, megjegyzés). Ezek után egy sorban, hasábokba rendezve a jelzet, a sorszám, a fennmaradás, és az eredeti levéltári jelzet. Süttő azt is jelzi, ha az oklevél már nyomtatásban megjelent. Végül az oklevél szövege, tartalmi vagy teljes átírásban. Ezek között találunk teljes latin nyelvű átírásokat, és magyar nyelvű regesztákat is. Az információkat a szerző megjegyzése zárja.

A rekordok egymás után, kissé nehezen áttekinthetően következnek egymás után. Az egymástól való elkülönítést keretek segítségével kívánták megoldani, de ez a fajta tagolás nem tekinthető sikeresnek. Ennek ellenére azonnal nyilvánvaló, hogy Süttő Szilárd óriási munkát végzett. Az oklevelek kutathatósága és értelmezése szempontjából itt található információk nélkülözhetetlenek. Ezért különösen fájjalom, hogy az okmánytár nem kutatóbarát, mivel hiányzik a mutató. Így sajnos nehezen kezelhető. Bízom benne, hogy egy későbbi kiadás a számítástechnika segítségével ezen változtatni tud. Felmerülhet annak a lehetősége, hogy magát az adatbázist lehetne elérhetővé tenni.

Mindent összefoglalva Süttő Szilárd impozáns munkával járult hozzá a késő Anjou-korral kapcsolatos ismeretek bővítéséhez. Így az érdeklődő ezek után már nem csak egy népszerűsítő munka alapján alkothat képet az Anjou-Magyarország alkonyáról.

Szende László

*HARALD JATZKO: Die Geschichte der DLRG im Spiegel ihrer Abzeichen und Urkunden.
DLRG (Deutsche Lebens – Rettungs – Gesellschaft) kiadása
Bad Nenndorf 2003. 127 oldal, számos illusztrációval
ISBN 3 9809013 0 0*

Angliai előképek alapján a Német Birodalomban 1913-tól kezdődően jött létre (szervezett formában) a vízi életmentés. Ennek szervezete a DLRG (=Deutsche Lebens Rettungs-Gesellschaft) 1914-től működött.

A nemes célokat követő Társaság kezdettől fogva kiadott jelvényeket, elismeréseket és okmányokat. Különböző elképzelések után ezek alapmotívuma – végül – egy sziklán álló, repülésre készülő sas alakja lett, háttérben tengerrel. E szimbólumot többnyire ovális alakban ábrázolták.

Az ún. Weimari Németország (rendjel- és kitüntetésmentes) időszakában is sor került ilyenek kiadására. Sőt ekkortájt újabb szalagos, illetve kitűzhető elismeréseket is létrehozottak. Az eddigi meghatározó szimbólum mellett felmerült még egy, a megmentett személyt a karjaiban tartó, életmentő álló alakja is. A DLRG elismeréseihez (az azonos motívumokkal díszített) okmányok, igazolványok is tartoztak.

Az 1920-as években az alapjelvény alakja, kivitele kissé megváltozott, majd az 1933–1945 közötti időszakban is módosult némiképpen a szimbólumrendszer. Érdekes, hogy magát a (tradicionális) jelvényt nem egyesítették e korban a mindenütt, teljesen általánosan használt horogkereszttel. Viszont párhuzamosan használták a két jelvényt.

Nyilvánvaló a korszakhoz való felzárkózás volt, hogy a jelképek között megjelent egy kissé stilizált, kiterjesztett szárnyú, heraldikailag jobbra tekintő sas, amely a horogkereszt helyett, annak helyén, egy mentőövet tart a karmai között.

1938-ban (egy időre) a szervezet elnevezése is megváltozott „Deutsche Lebens-Rettungs-Gesellschaft”-ról „Deutsche Lebens-Rettung Gemeinschaft”-ra. Megjegyzendő, hogy ez nem érintette (a jelvényeken is folyamatosan megjelenő) DLRG rövidítést.

A korban szélesebb körben megjelentek textil kivitelű, egyenruhán viselhető jelvények is.

A második világháború időszakában e szervezet szorosán együttműködött a Wehrmachttal, idővel egyre nagyobb befolyást szerzett az NSDAP, illetve az SS is. A vezető tisztségekbe ennek megfelelő személyek kerültek. A mentésügy (vízmentésügy) területén ez idő tájt különféle országos, iskolai kereteket hoztak létre és működtettek is.

A háborút követően rövid időn belül (az angol-amerikai megszállási övezetben) újraindult a DLRG

működése. A korábbinál szélesebb körben jöttek létre különféle szervezeti formák. Kiegészült az addigi tevékenység pl. női, illetve (további) ifjúsági irányokba is.

A Német Szövetségi Köztársaságban széles tevékenység kifejtésére nyílt mód.

A korábbiaknál nagyobb számú, változatosabb jelvényt, elismerést magának a tagságnak adtak az egyes szakképzettségeknek, illetve életmentési eredmények elismerésére. Ezek között megtalálhatók a mellen, a szalagon viselt érmek, kitűzhető jelvények, plakettek is.

Az 1950-es évektől tovább bővült a tevékenységi kör, pl. speciális képzésekre, így búvárképzésre is sor került, amelyet szintén elismertek.

Fontos kihangsúlyozni, hogy egyes DLRG elismeréseket az állam (1964-től) díszjelnek, kitüntetésnek ismert el. Ezeket (más elismerésekkel párhuzamosan) szalagsávon, s miniatűr alakban is viselik.

Az 1970-es évektől, a tradicionális elemeken túl, egyre nagyobb számban kerültek az életmentő elismerések közé teljesen modern, s e vonatkozásban jellegtelen, esetenként piktogramszerű jelvények is.

Sajátos elismerés a „Deutscher Wasserrettungspreis NIVEA-Delphin”. Ezt a kisplasztikát 1989-ben hozták létre, egy vagy több különlegesen veszélyes körülmények közötti életmentési érdem jutalmazására.

A kötetben áttekintést olvashatunk az egykori Német Demokratikus Köztársaság vízi mentésügyi elismeréseiről is. Itt más szervezeti formák között foglalkoztak e kérdéssel. Az elismerések jelképrendszere pedig egy mentőövben elhelyezett vöröskereszt volt.

A német újraegyesítést követően az új szövetségi államokban is létrehozták a DLRG szervezetét. A szerző a legújabb időszak vonatkozásait is bemutatja, pl. újabb katasztrófavédelmi elismeréseket a hagyományos tevékenységi körön túl.

A kötetben jó minőségű, színes fényképfelvételeket tanulmányozhatunk, valamennyi érintett elismerésről (eredeti méretben), vagy a pontos méretadatok megjelölésével. Nagy számban mutatnak be okmányokat, igazolványokat stb. is.

Érdekes a falerisztika gazdag nemzetközi szakirodalmában is alig érintett tárgykör, az életmentési elismerések anyaga.

Pandula Attila

LADISLAV VRTEL': Osem storoč Slovenskej heraldiky.

Maticá Slovenská (Bolchazy–Carducci Publishers Inc. – Wauconda – USA – közreműködésével) kiadása. Martin, 2003. (2., javított kiadás) 296 oldal, rendkívül gazdag illusztrációs anyaggal

(fejezetenként angol nyelvű összefoglalókkal)

ISBN 80 7090 691 X, illetve ISBN 086516458 4

A szerző napjaink egyik legjelentősebb szlovák heraldikusa, széles hazai, illetve külföldi (párizsi, vatikáni) kutatásokat, szakmai publikációs tevékenységet folytat. Folyamatosan közreműködik címerek, szimbólumok stb. tervezésében. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma Heraldikai Bizottságának titkára, a Heraldikai Kollégium tagja. A Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagja. Eddig munkásságának egyik fő témaköre a kettőskeresztes szimbólumok (heraldikai szimbólumok) kutatása volt. Ez a témakör jelen művében is kiemelt szerepet kap.

A szerző bevezető, kiegészítő szakaszok után a 6–10. század jelkép-, szimbólumhasználat (heraldika) előzményeit tekinti át. Külön fejezetben foglalkozik a 11–12. századi heraldikával. Ezt követően minden század (13–20.) heraldikájának egy-egy fejezetet szentel. Illetve külön fejezetben („Első lépések a 9. században” címen) foglalkozik napjaink szlovák heraldikájának jellemző vonásaival. A kötetben olvasható rövidítésjegyzék, tematikai mutató, név-, helynévmutató.

A hivatkozott, gazdag szakirodalomban, a 17. századtól napjainkig található művek. Döntően heraldikai, de egyes rokonterületek (szfragisztika, numizmatika, falerisztika) irodalmára is történik hivatkozás. A szlovák irodalmon túl (angol, cseh, francia, latin, lengyel, német, olasz nyelvű művek egyaránt szerepelnek a hivatkozásoknál. A szerző ismeri és használja a régebbi (pl. Bárczay, Bártfai Szabó László, Szendrei János) és újabb (pl. Bertényi, Kumorovitz, Nyulásziné Straub Éva) magyar szakirodalmat, illetve magyar szerzők különféle nyelveken (németül, latinul) megjelent műveit is.

A szakirodalmi hivatkozások egy részénél apróbb pontatlanságok előfordulnak (pl. szerzők, megjelené-

si hely, folyóiratévolyam). Vrtel' vizsgálódásának súlypontja, egyes általános, központi kérdéseken túl a történelembeli Felvidék, a mai Szlovákia heraldikája, az itt előforduló, az ezzel kapcsolatos emléktanyag. Nagy figyelmet kap a címerhordozók sokrétű bemutatása. A szerző az egyes fejezeteknél igyekezett felvázolni az adott időszakban érvényesülő fő heraldikai tendenciákat, illetve a korabeli címerhasználat fő jellegzetességeit. Kitér az uralkodói, állami, kommunális, egyházi, céhes, nemesi, polgári stb. címerekre. Elemzi a vexillológiai, illetve numizmatikai anyagon megjelenő címerek kérdését. Tárgyalja a kőfaragójel heraldikai jellegű használatát, foglalkozik a címerlevelek és a címerkiadás kéréseivel. Tárgyalja az adott terület vármegyéinek címerfejlődését. Részletesen bemutatja a szlovák címerjelképek (19–20. századi) fejlődéstörténetét. Áttekinti a csehszlovák, illetve szlovák állami jelképek (20. századi) történetét, a különféle politikai-társadalmi rendszerekben. Korunk heraldikáját elemezve ír a szlovákiai regisztrációs gyakorlatról, illetve a jelenleg is folyó kommunális címeralkotás fő tendenciáiról. Jó példákkal illusztrálva a jellegzetességeket.

A műben rendkívül gazdag képanyag tanulmányozható. Ennek jelentős része eddig nem közölt címer (címervariáns). A korabeli heraldikai anyagot reprodukciók, illetve kvalitásos (modern) heraldikai rajzok egészítik ki.

A kötet nagyon jól szerkesztett, igen jó, kifejezetten tetszetős kivitellű szakkönyv. Jellegére, illusztrációira tekintettel a szlovák nyelvet nem ismerő olvasók számára is ajánlható.

Pandula Attila

PETER KARTOUS–LADISLAV VRTEL': Heraldický register Slovenskej republiky. III. kötet.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Maticá Slovenská kiadása, Martin, 2003. 303 oldal, rendkívül gazdag heraldikai, vexillológiai, szfragisztikai képanyaggal

Az ismert sorozat újabb kötete 420 város, település, illetve önálló közigazgatási kerület szimbólumait, illetve 40 személyi (családi) címert mutat be. A fenti jelképeket, a Szlovákiában használatos regisztrációs rendszer keretében 2001–2002-ben fogadták el, illetve újították meg. A napjainkban is folyó kommunális címeralkotás (jelképkalkotás) eredményei tanulmányozhatók, többnyire a kisebb településeké, mivel az ismert, nagyobb városok jelképei a már megjelent két kötetben láttak napvilágot. A szerzők közlik a zászló (mindig heraldikus zászló), a címer, a jelkép történe-

tének legfontosabb adatait, de tájékoztatnak a jelképek újkori bevezetéséről, a változtatásokról is. Az illusztrációk színesek, minden közölt címerről heraldikai leírás is olvasható.

Áttekintve a most leközzölt anyagot megállapítható, hogy Szlovákiában újabban csak nagyon kevés modern, azaz új címer alkotnak. A napjainkban bevezetett címerek döntő részének ugyanis van régi, 14–19. századi előzménye. A címereken nagyon sokrétű motívumkincs jelenik meg. Jelentős az egyházi (vallásos) heraldikai motívumok szerepeltetése (pl.

Szűz Mária a kis Jézussal, szentek, hagiográfiai jele-
netek, feltámadási bárány, kereszték). Egyes telepü-
léscímereken az egykori földesúr címere vagy annak
részlete jelenik meg.

A 2001–2002-ben, az önálló jogállású közigazga-
tási kerületek számára alkotott jelképeket az 1918
előtti magyar vármegyei címerek motívumaiból hoz-
ták létre. A kassai kerületi címer esetében láthatók
Abaúj, Torna, Szepes, Gömör-Kishont vármegyék, a

besztercebányai kerület esetében pedig Bars, Nóg-
rád, Zólyom, Gömör-Kishont vármegyék címermotí-
vumai.

A kötet közli a közelmúltban regisztrált személyi
(családi) címereket, amelyek döntő részét a klasszi-
kus heraldika szabályai alapján szerkesztettek meg.
A címereket főként értelmiségiek használják, de elő-
fordul régi nemesi címer regisztrációja is.

Pandula Attila

*NYÁRY ZSIGMOND: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből.
Sajtó alá rendezte Legeza László, a táblákat szerkesztette Wettstein János.
Heraldika Kiadó, Budapest, 2004., 335 oldal, illusztrált
ISBN 963 9204 31 5.*

A szerző Dr. gróf Nyáry Zsigmond (1922–1996)
diákkorától érdeklődött történeti-genealógiai kérdé-
sek iránt. Elsősorban jeles családjá és rokonsága sok
évszázados múltja érdekelte. Évtizedeket töltött e té-
ma kutatásával, egy idő után eredményeit szerette
volna könyv formájában közzétenni. A megjelenést
sajnos nem érthette meg. Munkája posztumusz kötet-
ként jelent meg ez évben.

Az anyagból, még a szerző életben, 1994-ben jelent
meg részlet a Turul 1994/1–2. számában.

A Nyáry család történetére vonatkozó okleveles,
levéltári anyag döntő része a török háborúk idején,
illetve 1945-ben elpusztultak. A szerző kutatásai so-
rán nagy mértékben támaszkodott a családnál és a
rokon családoknál fennmaradt levéltári forrásokra
(az Orczy család, az Esterházy család hercegi ága, a
Zichy család, a Révay család Magyar Országos Levél-
tárban őrzött anyagaira).

Munkájánál felhasználta pl. a Nyáry család törté-
netére vonatkozóan igen fontos 1483. évi, beldesi-
böldési birtok elidegenítésére vonatkozó oklevelet. A
család tulajdonában fennmaradt az 1780-ban, Nyáry
János halála után összeállított, később többször bőví-
tett „Elenchus” és egy 1830 körül, az akkor még
fennálló családi levéltár alapján összeállított részletes
családfa. Kis mértékben támaszkodott szlovákiai le-
véltárakban őrzött iratokra is. A szerző részletesen
felhasználta a témát legtágabb vonatkozásokban is
érintő, eddig megjelent szakirodalmat; forráskiad-
ványok, oklevéltárak, történeti, művészettörténeti,
helytörténeti publikációk adatait. A mű létrejöttében
adatközlőként szélesebb körben közreműködtek a

család, a rokonság, illetve a szerző genealógus bará-
tai is.

A Nyáry család ősei eredetileg Tolna vármegyéből
származtak. A XIV. században Somogyban szereztek
birtokokat. A XVI. századtól kezdődően a család és
a rokonság elsősorban a Felvidék területén élt. Nyári
Ferenc 1535-ben I. Ferdinánd királytól kapott mag-
yar bárói rangot. S úgy szerezte meg a családnak
Berencs várát (Nyitrában). Nyári István, Felső-Ma-
gyarország főkapitánya 1632-ben, II. Ferdinánd ki-
rálytól kapott magyar grófi rangot. A későbbiekben a
család, illetve egyes ágai más rangemelésekben, cí-
merbővítésben is részesültek.

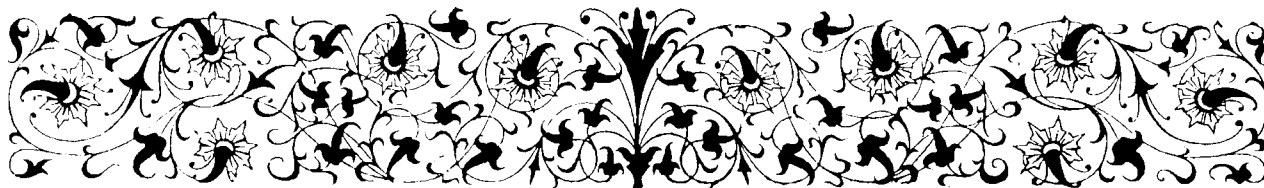
A szerző napjainkig követte a család tagjait. Ki-
emelten foglalkozott egyes jelentős személyekkel, il-
letve a tőlük leszármazókkal. Nagy hangsúlyt kap az
egy-egy ágak, illetve a Nyáriakkal rokonságba került fa-
míliák családtörténete is. Helyenként érdekes fejte-
getések olvashatók a család jellegéről, s az idegen
családokkal való kapcsolatok révén létrejött „kevere-
désekről” is.

A mű közli a család szempontjából kiemelten fon-
tos okmányokat. A családi kapcsolatokat, nagyszámú
genealógiai tábla segíti áttekinteni.

A kötetet egyes családtagok képei, heraldikai em-
lékek, illetve a család birtokában volt egykori lakóhe-
lyek (várak, kastélyok, udvarházak, kúriák) illusztrál-
ják egykori, illetve mai állapotukban.

A magyar klasszikus genealógiai szakirodalom
legjobb hagyományait követő mű méltán javasolható
az érdeklődő olvasóknak.

Pandula Attila

HÍREK

A kétévtenti nemzetközi kongresszusok XXVII. összejövetelének színhelye 2004 szeptemberében a belgiumi Brügge volt. Mintegy 300 szakember elemezte „A genealógia és heraldika besorolása a XXI. század tudományosságába” témát. A hozzáállások messze nem voltak egységesek: a hagyományos kutatás és a számítógépi megközelítés kettőssége volt jellemző.

A kongresszus keretében került sor a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének (CIGH) közgyűlésére és hagyományos díjkiosztására is. Ez utóbbinak két magyar vonatkozása említendő. Egyrészt a „Szép heraldikai művek” jutalmazására alapított Dalmiro de La Válgoma díjat Dr. Kollega Tarsoly Istvánnak a „Királyi Könyvek, 1868–1918” kötete nyerte, aki személyesen vette át a díjat kezelő Madridi Királyi Heraldikai és Genealógiai Társaság képviselőjétől, Gavin Manuel bárótól. – A 2002-ben elhunyt Bohus László emlékére, Milanóban élő István fia megújította az édesapja által 1983-ban alapított díjat, amelyet elsőként a szlovák Mag. Frederik Federmayer nyert el, „Rody starého Presporka” művével. A 368 oldalas kötet Pozsony városmagját mutatja be, utcáról utcára, úgyszólván házról házra, gazdag fényképpel, metszettel és pecséttel: 320 illusztráció, közöttük 93, jórészt kiadatlan pecsétlenyomat. Minden épület történetéhez a tulajdonos családok genealógiáját is közli, az öröklés rendjében, 86 táblán, továbbá közli a házak külső és belső heraldikai díszítményeit is. A várostörténeti emléket Pest és Buda is megérdemelné.

A 53 díjat adományoztak Brüggeben, amelyeknek jutalmazottjai között 10 francia, 8 olasz, 7 spanyol, 4-4 angol, német és portugál, 3 magyar, 2-2 argentin, román és szlovák, valamint 1-1 brazil, Costa Rica-i, görög, kubai, lengyel, mexikói és orosz szakember volt.

A díjosztást Dr. Vajay Szabolcs, a nemzetközi szövetség díszelnöke ünnepi beszéd keretében végez-

te. A ceremóniát 150 terítékes bankett követte a brüggei Tartományi Palota dísztermében, amely egyben a kongresszus záróaktusa is volt. A legközelebbi összejövetelre, 2006 augusztusában a skóciai St. Andrewsban kerül sor, Edinburgh közelében, a „Képzelet és propaganda a genealógiában és a heraldikában” címmel.

* * *

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum valamint a Maderspach Családért és Rokon Nemzetségekért Alapítvány 2004. október 5-én elhelyezte Maderspach Károly szobrát a „Fényesebb a láncnál a kard” c. kiállítás keretében. Ünnepi beszédet Dr. Holló József vezérőrnagy, főigazgató mondott.

* * *

A Jókai Mór Városi Könyvtárban (Pápa, Esterházy Várkastély) volt 2004. szeptember 13-án Mógor Tamás (címerfestő-heraldikus) „Címertörténeti és címerbemutató” kiállításának megnyitója. A sokoldalú kiállítást Dr. H. Szabó Lajos helytörténész nyitotta meg.

A címertörténeti rész a magyar címeradományozások történetét tekinti át 1405–1918 között. A kiállításon a magyar és erdélyi főnemesi családok, valamint az erdélyi fejedelmek, magyar írók, költők és művészek, a Pápán és környékén élt, illetve ma is élő nemesi családok címerei szerepeltek.

* * *

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán 2004. szeptember 29-én ünnepélyesen felavatták és felszentelték a magyar katona olimpiai bajnokok emléktábláját. Az emléktáblát Dr. Komor Levente katonapolitikai helyettes államtitkára avatta fel.

A Magyarországi Németek Családfakutató Egyesülete (Arbeitskreis ungarndeutscher Familienforscher) 2004. augusztus 28-án Villány városában tartotta szakmai napját. Az elhangzottak között értékes volt többek között Dudás Jánosné Pausz Erika „Könyvet írtam Kisjakabfalváról”, valamint Johann Schuth „Villányról és a Schuth családról” című előadása.

* * *

A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és a Váci Egyházmegyei Könyvtár szervezésében 2004. szeptember 17-én (pénteken) „Althann emlékkonferencia” volt a Váci Egyházmegye közösségi házában, a CREDO-házban. A konferencia védnöke Dr. Beer Miklós váci megyéspüspök volt.

Az ülészakon gróf Althann Mihály Frigyes és gróf Althann Mihály Károly váci megyéspüspökökre emlékeztek. A sokrétű tanácskozáson elhangzottak közül megemlíthető Dr. Szilárdfy Zoltán „Liturgia-történeti motivációk a két Althann művészeti hagyatékában”, Dr. Beke Margit „Althann Mihály Frigyes és a Szent Viktor ereklye”, Dr. Pandula Attila „Althann címerek”, Szirácsik Éva „A püspöki rezidencia Althann Mihály Károly hagyatéki leltára alapján”, Dr. Dóka Klára „A váci püspöki uradalom a XVIII. század közepén” című előadása.

* * *

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde 2004. szeptember 23–26. között tartotta 7. Nemzetközi Rendjeltörténeti Tudományos konferenciáját. Előadás hangzott el Gerhard Hernach „Über Schweizer Auszeichnungen”, Isabella Walcher „Die Ehrenzeichen des Landes Salzburg”, Karl Gattinger „Über die Insignien des Salzburgerischen Ruperti-Ritterordens”, Dr. Pandula Attila „Projekt eines Ehrenzeichens für die Verteidigung der Festung Przemysl”, Jörg Nimmergut „Neue Erkenntnisse zur Symbolik des bayerischen St. Georg-Ordens” címmel.

* * *

A Salzburger Wehrgeschichtliche Museum közreműködésével 2004. szeptember 25-én tartották meg a 7. Nemzetközi Rendjeltörténeti Tudományos konferencia, amelynek keretében nyílt meg a „Klein, aber fein – Österreichische Ordensminiaturen” című igen érdekes kiállítás Salzburgban.

* * *

Székesfehérvár Város Önkormányzata, a Városi Levéltár és a Magyar Numizmatikai Társulat szervezésében 2004. szeptember 24–26. között Székesfehérváron, a Jancsár Hotelben tartották „Az érmek világa” (Numizmatika és a társtudományok VI.) című tudományos konferenciát. Az előadók között külföldi (osztrák, szlovák, szlovén) és hazai szakemberek egyaránt szerepeltek.

Előadás hangzott el többek között Ulrich Attila (Nyíregyháza) „Pénzárfolyamok és pénzforgalom a hódoltság perem vidékén a 17. század második felében”, Marek Budaj (Pozsony) „The biggest hoard of 17 century from Novohrad (Nógrád) county: the treasure from Šurice (Söreg)”, Lakatos Sarolta (Nyíregyháza) „A Máltai Lovagrend kitüntetései/érdemrendjei”, Rainer Pál (Veszprém) „Riszpics János tiszthelyettes tábori pilótajelvénye”, Pandula Attila „Magyar hadikitüntetések 1939–1945” címmel.

* * *

A Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť és a Kabinet genealógie Slovenskej národnej knižnice szervezésében 2004. szeptember 24-én (pénteken) tudományos konferenciát tartottak Turócszentmártonban (Martin). 12 szerző 17, 2001–2004 között született genealógiai munkáját vitatták meg.

A szerzők egy része szakember, más részük amatőr kutató. A magyarországi viszonyokhoz hasonlóan többségük saját családjuk, rokonságuk múltját vizsgálta. A különböző színvonalú írások egy része már nyomtatásban is megjelent. A megvitatott „kínálat” jól jellemzi a genealógia mai szlovákiai állapotát, a jellemző tendenciákat. A dolgozatokban feltárt, bemutatott családok között túlnyomórészt nemesi-kisnemesi, részben pedig értelmiségi családok szerepelnek. Több esetben jól megfigyelhető volt (az itteni genealógiára jellemző) erős helytörténeti kötődés is.

* * *

Az abaújdevecseri Részönkormányzat az abaújdevecseri kastélyparkban „Jubileumi ünnepséget” tartott 2004. július 17-én, szombaton, amelynek keretében Molnárné Juhász Éva emlékezett meg ragyolci Csoma Józsefről. Evva Margit közreműködésével koszorúzást tartottak a Csoma emlékműnél és a Csoma kastélynál.

* * *

Dr. Pandula Attila „A német Vaskereszt lovagkeresztje magyar tulajdonosai” címen tartott előadást a Magyar Numizmatikai Társulatban 2004. október 14-én.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetaparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”), fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknel kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien–Köln; Budapest–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,).

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In’” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különböztetni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezben Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és végjegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– Kérjük a szavak elválasztásának mellőzését!

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A jegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Soós István: Az illétfalvai és szokolvi Csutor család (Második közlemény)	71
Csizi István: A jeszenicei és budetini Szunyogh család, címerváltozatai a 16–18. században (Második közlemény)	87
Bárány Attila: Egy bihari család, az álmosdi Csirék története	99
T. Orgona Angelika: Pecsetelés, pecsétkészítés a Rákóczi-szabadságharcban	116

2. Kisebb rovatok

<i>Nekrológ.</i> In memoriam Nagybakay Antal Zelmós (1918–2004) (Antal Tamás)	135
<i>Konferencia.</i> A genealógia aktuális kérdései – bolgár–magyar tudományos konferencia – Szófia, 2004. május 21. (Pandula Attila)	138

Könyvismertetés

SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. (Szendé László)	140
HARALD JATZKO: Die Geschichte der DLRG im Spiegel ihrer Abzeichen und Urkunden. (Pandula Attila)	144
LADISLAV VRTEL: Osem storoči Slovenskej heraldiky. (Pandula Attila)	145
PETER KARTOUS–LADISLAV VRTEL: Heraldický register Slovenskej republiky. III. kötet. (Pandula Attila)	145
NYÁRY ZSIGMOND: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből. (Pandula Attila)	146
Hírek	147
Előfizetési felhívás	139
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	150